Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AARBOG FOR HISTORISK SAMFUND

FOR ODENSE OG ASSENS AMTER

VI. BINDS 1. HEFTE

I KOMMISSION I HEMPELSKE BOGHANDEL

ODENSE 1937

INDHOLDSFORTEGNELSE

Side

Redaktionens Forord 5

Proprietær *Fr. Hjort:* Et Tilbageblik paa de 25 Aar i Historisk Samfund 7

Førstelærer *N. M. Elling:* Tillæg til Et Tilbageblik... 19

Forfatter, cand. phil. *Henrik Larsen:* Nordfyens Bebyggelse og Skove 25

Provst *G. Schovsbo:* Middelfart Kirke og Gejstlighed før Reformationen 40

Sparekassedirektør *V. Woll:* Bidrag til Kerteminde Købstads Historie i det 18. Aarhundrede 47

Provst *G. Schovsbo:* Fra Helnæs 90

Lektor *Hans H. Fussing:* Folkeskoler og lærere i Odense i begyndelsen av det 18. aarhundrede 97

Fhv. Landsarkivar *Holger Hansen:* En Orgelbyggers Læreaar 130

Pastor *P. G. Lindhardt:* Et brev fra Thomas Birckerod til A. H. Francke 141

Forfatterinde *Christine Reimer:* Lidt om Carl Bagger og hans Hustru, særlig deres Liv i Odense og deres Eftermæle 145

Sparekassedirektør *V. Woll:* Skuespillerinden Johanne Amalia Streng, født Thieme. Et Blad af Odense Teaterhistorie 162

Meddelelser til Medlemmerne 167

Regnskab for 1936 170

AARBOG FOR HISTORISK SAMFUND

FOR ODENSE OG ASSENS AMTER

AARBOG FOR HISTORISK SAMFUND

FOR ODENSE OG ASSENS AMTER

VI. BINDS 1. HEFTE

I KOMMISSION I HEMPELSKE BOGHANDEL
ODENSE 1937

Fyens Stiftsbogtrykkeri

Da det i Aar er 25 Aar, siden Historisk Samfund for Odense og Assens Amter blev stiftet, har Proprietær F. Hjort, Baagegaard, der var Samfundets Formand fra 1912 til 1934, i følgende Artikel fortalt om sit Arbejde for Samfundet i hans Formandstid. Disse Meddelelser turde være saa karakteristiske for den Maade, hvorpaa Proprietær Hjort ledede Samfundet, at Redaktionen har ment det naturligt at bringe Artiklen som Indledning til dette Bind af Aarbogen. Takket være det solide økonomiske Grundlag, som Proprietær Hjort lagde for Samfundet, er det bleven muligt at udsende denne Aarbog i væsentligt bedre Udstyr, og det er vort Haab, at den ogsaa i indholdsmæssig Henseende vil være af en saadan Kvalitet, at Samfundet ikke blot maa bevare de gamle Medlemmer, men vinde nye over hele Fyn.

Til Proprietær Hjorts Artikel har Lærer N. M. Elling, der har været Medlem af Bestyrelsen siden 1912, føjet et Tillæg, der væsentlig bygger paa Foreningens Protokoller.

ET TILBAGEBLIK
PAA DE 25 AAR I HISTORISK SAMFUND

Af *Fr. Hjort*

Blandt de mange Ting, jeg har arbejdet med i mit snart lange Liv, findes ikke mange Sager, som har givet mig saa meget Arbejde og saa mange Bryderier, men tillige saa overmaade megen Glæde og Tilfredsstillelse, som mit Arbejde i „Historisk Samfund". — Jeg har alle Dage haft megen Forkærlighed og Interesse for alt, hvad der kom ind under Begrebet Historie, og derfor var jeg ogsaa straks lysvaagen, da der her i Odense og Assens Amter blev Tale om at danne et „Historisk Samfund". Men som det vil huskes af alle de gamle Medlemmer, havde dette svære Fødselsvanskeligheder. — Omkring Aarhundredskiftet begyndte det ene efter det andet af Amterne at danne „Historisk Samfund", og da vi naar frem til 1912, er der allerede oprettet saadanne i alle Amter undtagen vort. Dette saa mærkeligt ud, men endnu mærkeligere var det, at der 2 Gange var blevet forsøgt derpaa, uden at der kom noget Resultat, fordi de faa, som mødte, ikke havde Mod til at begynde, da Interessen var saa skrækkelig svag. Men saa i Efteraaret 1912 forsøgte Gaardejer M. K. Rasmussen i Thorup pr. Skamby at indbyde til et nyt Møde om Sagen i Odense. Til dette Møde kom kun de 13 Mænd, hvis Navne staar anført paa første Side af første Hefte i Aarbogen; af disse var 5 Lærere, 5 Landmænd, 1 Præst, 1 Skovrider og 1 Redaktør. Vi ventede og ventede, men der kom ikke flere; vi talte om Sagen og blev til sidst enige om at forsøge at gaa videre med Arbejdet. Gdr. *M. K. Rasmussen* foreslog mig til Formand; — hvorfor jeg skulde straffes med dette Herkulesarbejde, har jeg aldrig forstaaet! Man pustede lidt og saa til hinanden; men nej, der var ingen anden, som bragtes i Forslag, og dermed var jeg enstemmig valgt.

Vi blev nu enige om, at det første, der var at gøre, var at faa indfanget nogle flere Medlemmer til et Bidrag af kun 2 Kr. pr. Aar. Redaktøren fik Ordre til at blæse i Basunen i alle Landets Blade, hvad han troligt udførte til Fuldkommenhed; men det gav foreløbigt kun 1, skriver ét Medlem, nemlig Pastor *Richter* i Vejen, saa der var ingen Fynboer, der lod sig anfægte; de vilde

først se, hvad det hele blev til. Saa besluttede Bestyrelsen, at jeg skulde arrangere nogle Møder i Odense med nogle Ugers Mellemrum. Det blev et svært Arbejde, idet jeg fik Afslag fra den ene efter den anden, jeg henvendte mig til. En medvirkende Aarsag hertil var, at vi ikke havde Penge til at betale med; thi alene Averteringen tog mere end de faa Medlemsbidrag, der kom ind, saa der var altid Minus i Kassen. Det lykkedes dog at faa enkelte Møder i Stand. Ved et af Møderne fik Foredragsholderen Forfald og sendte Afbud Aftenen før Mødet, saa jeg blev nødt til „over Hoved og Hals" at lave noget sammen, som kunde ligne et Foredrag, og jeg valgte at tale om den afdøde Landøkonom, Etatsraad Hofman Bang til Hofmansgave, der havde opdraget saa mange dygtige Landmænd paa sin Gaard og Skole. Præstationen var selvfølgelig meget tynd; men det var saa heldigt, at den omtaltes Søn, Hofjægermester *Hofman Bang,* var til Stede. Han tog Ordet og gav et ganske udmærket Supplement til min Tale, hvad der vakte almindelig Glæde og Tilfredshed i den lille Forsamling. Men alle vore Anstrengelser til Trods gav det foreløbig kun faa Medlemmer. Navnlig Odense, Bogense og Assens var yderst reserverede, hvorimod Kerteminde og Middelfart var noget bedre. Bestyrelsen fik nu det Indtryk, at Landboerne var bedre at faa i Tale, og man vedtog derfor, at jeg skulde forsøge at afholde nogle Møder ude i Landsognene. Da vi ingen Penge havde hverken til Avertering, Lokale eller Foredragsholdere, fandt jeg paa at bede om frit Lokale, hvad ofte lykkedes, og Averteringen skete paa den Maade, at jeg skrev Indbydelserne paa Sedler, som jeg fik Mælkekuske eller Drenge til at bringe ud. Fra mine Arbejder i Agrarforeningen, Hypotekforeningen og den landøkonomiske Forskudsforening kendte jeg adskillige gode Mænd i hvert eneste Sogn paa Fyn, og blandt dem udvalgte jeg saadanne, som jeg vidste egnede sig til min Hjælp, og som jeg kunde faa til at støtte mig, hvad de som Regel var villige til. Jeg mindes endnu med stor Glæde og Tak disse gode Mænd og Kvinder, som indesluttede mig i deres Venskab for Livet. Mange af dem er nu døde; men enkelte er dog endnu tilbage, og Hjerterne varmes op, naar vi en enkelt Gang ses og veksler varme Haandtryk. — Alle disse mange Møder gav et udmærket Resultat; de var altid godt besøgte, undertiden helt overvældende. Efterhaanden erhvervede jeg mig nogen Rutine i at gribe Sagen saadan an, at der kom

Proprietær Fr. Hjort
(f. 1863, Hist. Samf.s Formd. 1912-34)

noget ud deraf. Naar det var muligt, valgte jeg altid at tale om noget, der vedrørte Sognet eller dog den allernærmeste Egn eller søgte i Mangel deraf at fremskaffe noget Personalhistorie, der havde Tilknytning til nogle af Egnens Befolkning, og jeg opdagede, at det altid havde Forsamlingens Øre. Til Afslutning opfordrede jeg de mødte til at stille Forespørgsler, hvad der ikke altid lykkedes; men ved Kaffebordene bagefter fik de reserverede ofte Luft, og saa kunde det undertiden blive sent, før vi blev færdige med Debatten. Forinden jeg forlod Mødet, havde jeg altid adskillige ny Medlemmer indskrevne; enkelte Gange kunde jeg opnaa indtil 20 og derover. Jeg husker engang ved et saadant vellykket Møde, hvor jeg sad og skrev alle de ny Medlemmers Navne, at nu afdøde Gaardejer *Olsen* i Stenløse var en af de mest virksomme til at hjælpe mig. Til sidst spurgte jeg da, om jeg ikke nok ogsaa maatte notere hans Navn. Han svarede: „Aa! Lad mig være fri, Hjort, jeg har ingen Interesse for Sagen, og jeg faar én à to Opkrævninger hver Dag, saa jeg kan ikke forsvare det!" Jeg forstod Manden og opdagede, at det udelukkende var for min Skyld, han hjalp mig. Det mærkelige skete imidlertid, at jeg, som netop havde skrevet noget om Frøbjerg i Aarbogen, tog et Særtryk og sendte til Hr. Olsen som Tak for hans Venlighed. Da jeg kort efter atter traf ham ved det næste Møde, var Hr. Olsen ved at omfavne mig af Glæde over Frøbjergs Historie; thi da han vilde bruge Heftet til „Middagslæsning", opdagede han, at hans Hustrus Familie deri var beskrevet 9 Slægtled tilbage i Tiden. Dette kom dem begge meget overraskende, saa meget mere som de forud kun kendte Slægten tilbage til Bedsteforældrene. Saa blev Olsen Medlem af Samfundet, og jeg mindes intet Møde, jeg derefter afholdt, uden at han ogsaa var til Stede. Sidst jeg saa ham var ved Afsløringen af Mindesmærket for Peder Larsen Skræppenborg; men da var han alt mærket af den Sygdom, der kort efter lagde ham i Graven. Hans Død var et saare stort Savn for mig og et Tab for „Historisk Samfund".

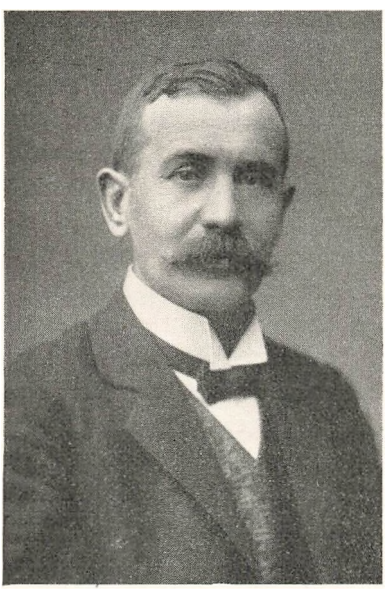
Ved Siden af disse Møder, der stadig blev fortsat gennem de mange Aar, skulde *Aarbogen* virke hen til at samle Medlemmer og bringe Forstaaelse og Interesse ud til den store Befolkning. Det gjorde den ogsaa, blot vi passede paa at faa noget frem fra de forskellige Egne og Sogne og undgik, at noget Sted blev stedmoderligt behandlet; men dette var lettere sagt end gjort, for det

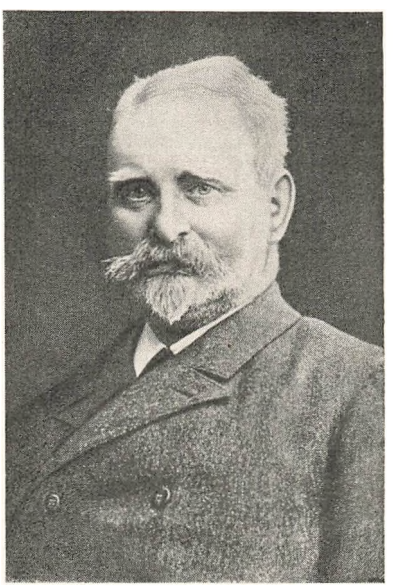
Lærer E. Ellebjerg
(f. 1873, Medl. af Best. 1912-14)

Lærer N. M. Elling
(f. 1873, Medl. af Best. 1912—)

Redaktør Anders Høi Jensen
(f. 1864, † 1920, Medl. af Best. 1912-18)

Sognefoged Rasmus Jørgensen
(f. 1853, † 1920, Medl. af Best. 1912-20)

var næsten umuligt at formaa nogen til at skrive i de første Aar, da vi ikke havde Penge at betale med. Flere af Bestyrelsen maatte derfor selv skrive Artiklerne, og det var ikke altid saa godt, som det burde være; thi selv om vi var 5 i Skriftudvalget, var det ikke helt sjældent, at der smuttede Trykfejl indenfor Døren. Endnu saa sent som i Gaar opdagede jeg en kedelig Fejl i et af mine egne Hastværksarbejder, hvor der uanfægtet fik Lov til at figurere Aarstallet 1451, da Kong Hans og Adelsmanden Johan Bjørnsen slog en Ejendomshandel af, skønt de næppe var født nogen af dem den Gang; men ingen saa det, heller ikke Anmelderne.

Det kneb stadig med at skaffe Penge til det nødvendige; thi selv om vi kunde undlade at betale Forfatterne, saa kunde vi dog ikke slippe uden om Bogtrykkeren, og hans Regninger blev ved at stige, da vi nu var inde under Verdenskrigen, som fordyrede alle Ting. Vi kom efterhaanden op paa over 3000 Kr. til Trykning af Aarbogen. — Skønt vi efterhaanden var kommen op paa en 12—1300 Medlemmer, saa gik dog næsten alle vore Penge til Bogtrykkeren, og vi var i et stadigt Betryk for Penge. Paa et Hotel i København var der imidlertid én, som hviskede mig i Øret, at man i et *dansk* Bogtrykkeri i Flensborg kunde faa Aarbogen trykt saa uhørt billigt. Jeg undersøgte Forholdene, og Chefen for Trykkeriet kom endog til Odense og forelagde sit Tilbud, der lød paa under 300 danske Kroner, altsaa kun 1/10. Jeg kaldte hele Bestyrelsen sammen, og alle som en var enige om at tage mod Tilbudet; ingen mente, vi kunde forsvare at sige Nej dertil, især da vi jo samtidig styrkede den danske Sag i Flensborg. — Men sikken et Ramaskrig der blev i flere Aviser her hjemme (dog ikke i Odense), og navnlig faldt man over mig, der blev behandlet som det allerværste Skarn, uagtet jeg dog kun udførte Bestyrelsens enstemmige Beslutning. Jeg tav stille til al Ondskaben, og saa døde Skriget hen efterhaanden. Vi „blev i Flensborg" i 3 Aar; saa steg Priserne dernede, men der var nu kommen Penge i Kassen, saa alt kunde betales, ogsaa Forfatterne m. v., og siden har vi aldrig set Bunden i vor Kasse.

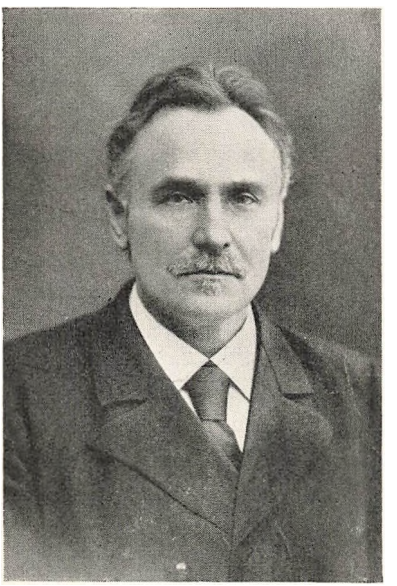
I min Egenskab af Formand for „Historisk Samfund" blev der ofte rettet forskellige Henvendelser til mig. Saaledes er det sket 10—15 Gange, at jeg er bleven opfordret til at forestaa eller hjælpe med til Rejsningen af Mindesmærker for gode Mænd eller historiske Begivenheder. Disse Ønsker har jeg altid imødekom-

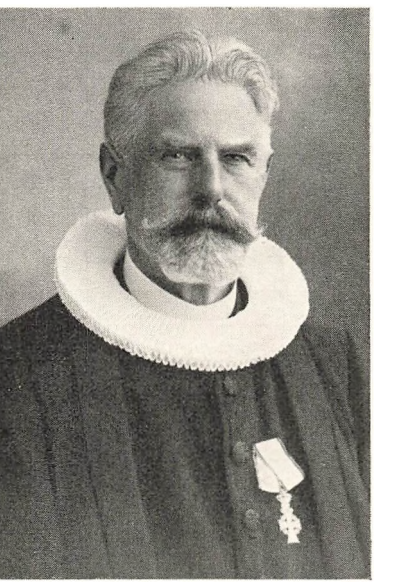
Skovrider J. C. Lykke-Meyer
(f. 1873, Medl. af Best. 1912-19)

Friskolelærer Jørgen Nielsen
(f. 1858, Medl. af Best. 1912-19)

Højskoleforstander Rasmus Nielsen
(f. 1863, Medl. af Best. 1912-21)

Sognepræst Ingomar Petersen
(f. 1861, Medl. af Best. 1912-14)

met, fordi jeg deri dels saa en Støtte for „Historisk Samfund" og dels en Støtte for den historiske Interesse i det hele taget. Personlig har jeg haft megen Glæde af disse Arbejder, og det har ogsaa givet Anledning til, at vi forøgede vort Medlemstal. Balslev-Mindet er det mest storslaaede af dem alle, idet det ikke alene fremtræder som et Minde om den bekendte Præsteslægt Balslevs Stamfader, men ogsaa har en speciel Mindesten for hver enkelt af Slægten, der blev Præst. Mindet findes midt i Byen ved Korsvejen og er set og beundret af mange Mennesker.

Da vi rejste Mindesmærket for Vedel Simonsen ved Elvedgaard, hændte en Begivenhed, som jeg vil fortælle her. — Efter forskellige forgæves Anstrengelser fandt vi endelig en stor og smuk Sten højt oppe i Nordfyn, og vi akkorderede med en Vognmand fra Odense om at føre Stenen til Elvedgaard; men da Vognmanden naaede Halvvejen, kørte han fast med den, idet Vognen var kommen for langt ud til Siden af Vejen, saa at de 2 Hjul sank i Jorden, og jo mere han masede med at faa Vognen op, des dybere sank den i. Det endte med, at Vognmanden spændte Hestene fra og erklærede, at nu kunde vi selv ordne det, for han vilde ikke mere. Nu stod vi der med den store og dejlige Sten, og jeg vidste da ikke noget bedre end at henvende mig til Proprietær Christensen paa Pøhlsgaard i Veflinge. Hr. Christensen, som tillige var Forpagter af Elvedgaard, lovede at køre Stenen paa Plads. Denne Mand har det nemlig omtrent som den romerske Høvedsmand,[1]) der sagde: „Jeg er selv et Menneske, som staar under Øvrighed og har Stridsmænd under mig, og siger jeg til den ene: Gaa! saa gaar han, og til den anden: Kom! saa kommer han, og til min Tjener: Gør dette, saa gør han det." Forpagter Christensen kom derud med 3 Mand og 3 Par Heste, og da de havde spændt for, og Skagler og Tømmer var stramme for alle 3 Spand, saa raabte han, saa det rungede gennem alle Luftlag: „Giv Agt! Kør!" Alle 6 Heste lagde Bringen fast i Selen, og de 3 Kuske førte anspændt Hestene gennem Tømmen, saa det hele gik i Enighed og fuld Harmoni, og i Løbet af faa Minutter var Vognen med den mægtige Sten paa ret Køl midt paa Vejen og snart ved Elvedgaard. Forpagter Christensen har det forud for den romerske Høvedsmand, at endogsaa Hestene lød hans Røst. Dagen for Afsløringen af Mindesmærket blev en dej-

1) Lukas 7, 8.

Husmand Martin Rasmussen
(f. 1879, Medl. af Best. 1912-17)

Gaardejer M. K. Rasmussen
(f. 1866, Medl. af Best. 1912-14)

Gaardejer Rasmus Jeppesen Skovhøj
(f. 1887, Medl. af Best. 1912-14)

Skolebestyrer P. J. Skriver
(f. 1875, Medl. af Best. 1912-16)

lig Dag med Sommersol og mange Mennesker i en skøn og herlig Natur. Den nuværende Formand, Lehnsbaron *Berner Schilden Holsten,* holdt ved denne Lejlighed sin første Tale i „Historisk Samfund".

Jeg har gjort den Erfaring under mine mange Besøg rundt om i Hjemmene, lige fra Herremanden og ned til Arbejderen, at der er mærkværdig mange Steder, hvor man interesserer sig for og opbevarer gamle Sager, især Skøder, Fæstebreve, Skifter og Familiebreve; men de er som Regel daarligt ordnede og anbragt paa uheldige Gemmesteder. Undertiden er der paa Brevene endog gamle værdifulde Frimærker. Engang fandt jeg bl. a. et af de allerældste og mest sjældne fra 1851, der var en hel Formue værd. — Der er derimod meget faa Familier, hvor man ved noget videre om Slægten i ældre Tider; man ved maaske lidt om, hvad de hed, og hvad de var, men vedkommendes rigtige Navn staar ikke klart, end mindre, hvorledes disse Forfædre var som Mennesker, hvad de opnaaede i Livet og forstod deraf, eller hvor langt de i det hele taget naaede paa deres Vandring gennem Livet. Saa godt som alle ved ret god Besked om deres Forældre og Bedsteforældre; men der slutter det for de allerfleste; nogle er der dog, som ogsaa ved lidt om Oldeforældrene, men utroligt faa har det mindste Kendskab til deres Tipoldeforældre. Mærkeligt nok har jeg endog truffen paa ganske enkelte Mennesker, der aldrig havde hørt noget som helst om deres egne Forældre og ikke engang anede noget om deres Navn. Dette forekommer mig dog at være den største Fattigdom for et Menneske, som saaledes aldrig har følt en Moders eller Faders Kærlighed og aldrig haft den mindste Støtte af dem og altid været henvist til fremmede. Ved at opnaa at se et Glimt ind i en saadan Usselhed gaar det først rigtig op for os, hvor lykkelige vi selv er, og hvor usigelig meget vi har at glædes over og takke for.

„Historisk Samfund" har gennem mange Aar foretaget Sommerudflugter til skønne Egne, gamle Herregaarde og Kirker, hvor der er blevet holdt Foredrag og Forklaring om, hvad der var at se. Disse Ture har vundet stor Tilslutning, Glæde og Paaskønnelse fra alle Sider. Det, som det kniber mest med, er at finde en Dag, der kan passe for alle Samfundslag og Stillinger. Om Hverdagen er de fleste optaget af deres Gerning, og om Helligdagene er Præster, Lærere og Kirkefolket forhindret i at være med.

Nogle vil maaske spørge: Hvad er der opnaaet i de 25 Aar? Dertil vil jeg svare, der er opnaaet bl. a. det at vække og udvikle Interessen hos en Mængde Mennesker, baade direkte og indirekte og derved hæve disse i kulturel Henseende og tillige at virke smittende og ansporende paa endnu mange flere Mennesker, end man kan tælle, og dette Arbejde er netop sket i de Samfundslag, som ingen før har kunnet faa i Tale. Gennem Aarbogen, specielle Skrifter og ikke mindst i Fagliteratur og Aviser har vort Arbejde givet sig store og mærkbare Udslag ved alt det, som der er samlet sammen af Stof i bearbejdet Form, hvis Betydning for Samfundet vanskeligt kan vurderes højt nok. Endvidere er der gennem de mange Foredrag, Diskussioner og Samtaler vakt saa megen Interesse og givet Indsigt i Forhold, som tidligere laa dødt hen for det Publikum, som nu følger Historisk Samfunds Arbejde. Hertil kommer, at den Interesse og Forstaaelse, som vi her har bragt til Live, ofte fører med sig, at de paagældende Mennesker derved føres ind paa andre Interesser, som de kan have Glæde og Nytte af.

Før de historiske Samfund kom frem, var det jo næsten udelukkende Videnskabsmænd eller dog studerede Folk, som beskæftigede sig med de Ting, vi arbejdede med. Dersom vi nu ser vor Medlemsliste efter, vil vi finde, at „den jævne Mand" nu helt er i Flertal. Dermed vil jeg selvfølgelig paa ingen Maade have sagt, at den „jævne Mand" i nogen Henseende kan rangere med Videnskabsmanden; tværtimod mener jeg, at vi nu først ret forstaar og indser, hvormeget vi mangler. — Naar jeg ikke saa helt sjældent sidder paa Arkiverne, oftest i Odense, kan jeg ikke undgaa — i Tilgift til alt det gode, jeg derfra har ført med mig hjem — at bemærke det stedse voksende Antal af et læselystent Publikum, der indfinder sig og er begærlig efter at søge historisk Oplysning. Og jeg maa maaske føje til, at jeg ofte er bleven baade forbavset og forundret over at høre, hvad der bliver spurgt om, og den baade elskværdige, imødekommende, taalmodige og forstaaende Maade, som Spørgeren bliver modtaget paa. Jeg har ikke saa helt sjældent gennem de mange Aar, jeg nu har slidt Stolene paa Arkivet, hørt Folk komme fuldt ladet med Begærlighed efter at vide noget; men de evnede ikke at forklare, hvad det egentlig var, de vilde vide Besked om. Saa skulde man høre den erfarne Embedsmand begynde at „spørge smaat for at virke godt" (paa

et kvindeligt Gemyt) og da virkelig opnaa at faa pillet ud af vedkommende, hvad det egentlig var, han ønskede at vide. Det var Penge værd at høre. Derefter blev Gæsten budt Plads, som om det var en Greve, og 2 Minutter efter ligger Protokoller og Dokumenter foran ham paa Bordet og ved Siden af Pen og Papir. Men hvad kan det altsammen hjælpe, naar Manden ikke kan læse, hvad der staar; thi det er som oftest skrevet med gamle danske Bogstaver, og Kirkebøgerne er ofte isprængt med flere latinske eller endog græske Ord. Den stakkels „Historiker" bliver nu helt konfus; Arkivaren opdager det, lister derhen og giver sig paa den mest stilfærdige og venlige Maade til at hjælpe Manden, saaledes at han gaar glad og beriget hjem. Jeg, som maaske for manges Vedkommende er Skyld i, at de har forvildet sig ind paa Arkivet, føler mig taknemmelig over, hvad jeg blev Vidne til. Nu var jeg vis paa det, jeg aldrig havde tvivlet om, at Arkiverne er Historisk Samfunds bedste Støtte og Hjælper til Maalets Opnaaelse — et oplyst Folk.

Nu er jeg jo gammel og er falden for Aldersgrænsen; men jeg har saa megen Kærlighed til det Barn, som jeg her har været med til at opføde og opdrage, at jeg gerne vil have Lov til at udtale baade et Ønske og et Haab om, at Barnet maa faa Lov til at leve og udvikles mere og mere til Gavn baade for det selv og for vort Land. — Dersom jeg maa give et Raad, som jeg tror vil være en god Støtte i Arbejdet, skal det være en Bøn til Bestyrelsen om at vedblive med at holde Møder ude omkring i Sognene ved dertil egnede Folk og med passende Emner som Grundlag.

Til Slut vil jeg mindes med Tak nogle af de afdøde, som altid var villige og gode Støtter og Hjælpere for mig i Arbejdet. Jeg har allerede omtalt baade Gaardejer Olsen i Stenløse og Hofjægermester Hofman Bang, Hofmansgave; men ved Siden af dem mindes jeg med Glæde Gaardejer *Rasmus Jørgen Jensen* paa Næs, Gaardejer *H. J. Dinesen* i Køng og Sognefoged *Rasmus Jørgensen* i Tarup og mange flere, der alle har været gode og trofaste Hjælpere i Historisk Samfunds Arbejde. Men heldigvis er jo endnu mange af de gamle og øvede med i Bevægelsen og kan tage et godt Tag til Fremme af den gode Sag, og da stedse ny og begejstrede Kræfter kommer til, saa har jeg det bedste Haab og den bedste Tro til, at den gode Gerning kan lykkes paa allerbedste Maade.

TILLÆG TIL ET TILBAGEBLIK

Af *N. M. Elling*

Undertegnede er glad ved at kunne tiltræde og bekræfte foranstaaende meget personlige Tilbageblik paa Historisk Samfunds første 25 Aar. Som et af de 13 første Medlemmer af Bestyrelsen maa det være mig tilladt at føje nogle udfyldende Oplysninger til dette Tilbageblik.

Som Proprietær Hjort fortæller, var der mødt 13 Mand, som alle blev valgt ind i Bestyrelsen, da Foreningen blev stiftet paa et Møde i Fyns Forsamlingshus den 13. December 1912. Efter at M. K. Rasmussen paa Indbydernes Vegne havde budt Forsamlingen Velkommen og opfordret til Diskussion om Sagen, omtalte Redaktør Høi Jensen det Forsøg, som han sammen med flere andre havde gjort for en Del Aar siden paa at danne et Historisk Samfund. Forsøget mislykkedes, ingen meldte sig, og Sagen dysses hen, indtil der nu igen syntes at være Interesse for at optage Arbejdet. Lærer Ellebjerg, Allerup, foreslog at danne en Forening sammen med Svendborg Amt, da gamle historiske Minder og Skikke var ens for hele Fyn; men M. K. Rasmussen kunde oplyse, at Planen for Arbejdet i Svendborg Amts Historiske Samfund allerede var lagt for de kommende Aar. Pastor Petersen, Tommerup, mente, at Præsterne var i Besiddelse af mange gamle Papirer, der gav god historisk Oplysning, og meddelte, at han havde arbejdet en Del med Tommerup Sogns Historie, og derfor burde der ske Henvendelse til Præsterne om at komme frem med disse Oplysninger. Han mente ikke, at et „Ægteskab" mellem de 2 Amter vilde være heldigt. I Modsætning hertil ønskede Proprietær Hjort og Redaktør Høi Jensen Samarbejde med Svendborg Amt. Flere Talere fremsatte forskellige Forslag til at faa dannet en Forening, og efter gentagne Opfordringer fra Proprietær Hjort og Redaktør Høi Jensen og flere om at nedsætte et Udvalg endte Forhandlingen med, at man paa Forslag af Højskoleforstander R. Nielsen vedtog at danne Foreningen straks og begynde Arbejdet.

Ved Bestyrelsens næste Møde ordnedes Foreningens Fremgangsmaade med Arbejdet omtrent efter de samme Linier, som senere er fulgt, med Udgivelsen af et Aarsskrift og Afholdelsen

af Møder rundt om i Amtet. Et Forslag om Samarbejde med Patriotisk Selskab førte ikke til noget Resultat. Derimod var der Enighed om at søge udnævnt Repræsentanter i hvert Sogn væsentlig for at hverve saa mange Medlemmer som muligt. Ligeledes vedtoges det at henvende sig til forskellige Institutioner om at støtte Foreningen med et Pengebidrag. Ved Bestyrelsens Møde i Marts 1913 oplystes, at Medlemstallet nu var 227. Den 4. April 1913 afholdtes det af Proprietær Hjort omtalte Møde, hvor der blev talt om Hofman Bang, Hofmangsgave.

Foreningens første Generalforsamling afholdtes paa „Grand Hotel" 30. Januar 1914. Efter Regnskabsaflæggelsen, der bl. a. udviste Indtægt fra 283 Medlemmer og et Bidrag fra Patriotisk Selskab samt Forlagsboghandler Milo, blev der valgt 5 nye Medlemmer til Bestyrelsen, da 5 af den oprindelige Bestyrelse ønskede at trække sig tilbage. — Flere af de planlagte Møder blev udsat p. Gr. af de urolige Tider. Ved Bestyrelsesmødet i Januar 1915 vedtoges at indmelde Samfundet som Medlem af Dansk Historisk Fællesforening. De følgende Møder udviser ikke Ting af større Interesse, og de vigtigste Begivenheder kan jo følges ved at gennemse de forskellige Aargange af Samfundets Aarbog. Forud for Afsløringen af Mindesmærket for Vedel Simonsen afholdtes mange og vidtløftige Forhandlinger, og et Udvalg foretog flere Rejser til Nordfyn for at ordne det nødvendige med Stenens Tilvejebringelse og Anbringelse paa Pladsen ved Elvedgaard.

Det blev vel nok Historisk Samfunds største Forsamling, ca. 2000 Deltagere, der den 14. Juli 1918 samledes ved Elvedgaard for at overvære Afsløringen af Mindesmærket. Efter at Proprietær Hjort havde holdt den egentlige Afsløringstale, holdt Baron Berner Schilden Holsten et interessant historisk Foredrag om Vedel Simonsens Slægt og Barndomshjem, og efter en Pause talte Professor Knud Fabricius om Vedel Simonsens Liv og Gerning.

Ved Generalforsamlingen i Marts 1919 bestemtes at sætte Medlemsbidraget op fra 2 Kr. til 4 Kr., og der bestemtes tillige at lade afholde en kulturhistorisk Udstilling i Odense 1920. Ligeledes blev vedtaget at antage en lønnet Sekretær og Kasserer. Ved et senere Bestyrelsesmøde i Juli samme Aar vedtoges at lade afholde et Møde ved Glavendrupstenen med Dr. Marius Kristensen som Taler. Ved Mødet, som afholdtes 14 Dage senere, talte Doktoren om Runeindskriften paa Glavendrupstenen. Forsamlingen

var kun faatallig, men Foredraget og Demonstrationen udmærket. — Ved de fleste Bestyrelsesmøder omtaltes ofte forskellige historiske Emner, som ønskedes behandlet i kommende Aarbøger; men ellers bestemtes Indholdet jo selvfølgelig mest af de forhaandenværende Tilbud fra tilfældige Forfattere. I Aaret 1920 vedtoges at lade Aarbogen udgaa i et noget mindre Omfang end ellers paa Grund af de forhøjede Trykningsomkostninger. Ligeledes forhandledes ofte om den mest hensigtsmæssige Maade at udsende Aarbogen paa, enten det skulde ske pr. Post eller gennem Sognerepræsentanterne. Eftersom Aarene gik, blev det mest almindeligt at sende Aarbogen direkte pr. Post til de enkelte Medlemmer. Ved Samfundets Generalforsamling 1920 besluttedes atter at nedsætte Medlemsbidraget til 3 Kr. + Porto. Ved samme Lejlighed kritiseredes den Anmeldelse af udkomne historiske Bøger, som var optaget i Aarbog for 1919, saaledes at for Fremtiden maa almindelig historiske Bøger nok omtales, selv om de ikke omhandler Amtets Historie, dog ikke for nye og specielle Værker. Ved et senere Møde vedtoges at yde et Bidrag af 2 Kr. pr. trykt Side for de optagne Artikler i Aarbogen, og ligeledes førtes Forhandling om Samarbejde med Svendborg Amts historiske Samfund ved Afholdelse af fælles Møder og Fremskaffelse af fælles Stof til Aarbøgerne.

Som et Eksempel paa Historisk Samfunds Arbejde kan ogsaa nævnes de mange smaa Møder rundt om i Amtet; saaledes afholdtes i December 1920 et offentligt Møde i Odense med Baron Berner Schilden Holsten og Rektor Holbeck som Talere, et Udvalg paa 3 Mand blev nedsat for at ordne Arbejdet med disse Møder i Fremtiden, og endvidere vedtoges det at medvirke ved Optegning af Stednavne efter nærmere Instruktion fra Stednavneudvalget i København. Senere vedtoges at afgive indtil 5 Eksemplarer af hver Aargang af Aarbøgerne til de sønderjyske Bogsamlinger.

Ved Samfundets Generalforsamling 1921 kritiseredes det nye System med Tillidsmænd omkring i Sognene, da det viste sig, at der manglede Opgørelse fra over 200 Medlemmer, hvis Bidrag endnu ikke var indsendt. Endvidere kritiseredes Regnskabet, hvor der var Mangler ved Bilagene, og der ønskedes fremlagt en Status over Foreningens Ejendele samt førtes ny Forhandlinger om Samarbejde med Svendborg Amt. Paa en af Aarets sidste Dage i 1921

førtes en særlig indgaaende Forhandling om Samfundets Virkemaade. Der omtaltes bl. a. Arbejdet med Indsamling af Stednavne, og der blev drøftet Muligheden af at udgive Aarbogen som en Almanak, hvilket dog blev fraraadet af største Delen af de mødte Tillidsmænd. Senere ind i det nye Aar forhandledes om Trykning af Aarbogen i Flensborg, hvad der blev vedtaget efter nogen Forhandling og mange Betænkeligheder, især fordi Tilbudet var ualmindelig billigt, og fordi man samtidig støttede den danske Sag. Kritikken over Trykningen i Flensborg fremførtes ogsaa ved Samfundets Generalforsamling samme Aar. Ved et Par senere Bestyrelsesmøder vedtoges atter et Tilbud fra Trykkeriet i Flensborg om at lade Trykning af Aarbogen foregaa dér, og Bogladeprisen vedtoges at være 4,50 Kr. Ved Formandens energiske Arbejde var Medlemstallet i 1924 naaet op til omtrent 1000, og der var opsparet en Kapital paa omtrent 2000 Kr. Ved Hjemstavnsmødet samme Aar paa Kerteminde Højskole holdt „Dansk historisk Fællesforening" sit Aarsmøde, og Historisk Samfund vedtog at garantere „Det andet danske Hjemstavnskursus" med 200 Kr.

Paa Foranledning af en Skrivelse fra Nationalmuseet blev der blandt Samfundets Bestyrelse nedsat et Udvalg paa 3 Medlemmer, der skulde arbejde for en Indsamling til det ny Nationalmuseum, og ved Generalforsamlingen samme Aar var Museumsinspektør Chr. Axel Jensen til Stede og holdt et Foredrag om Nationalmuseet ledsaget af Lysbilleder fra Museets Samlinger.

Af senere opdukkende Emner, der behandledes ved Bestyrelsesmøderne, kan nævnes en Drøftelse af en ny Udgave af Jacob Madsens Visitatsbog, og Pastor Idum mente, at han i Forening med Provst Schovsbo kunde paatage sig Arbejdet med Oversættelsen.

Ved Generalforsamlingen 1926 oplystes, at Medlemstallet nu var ca. 1100, og ved samme Lejlighed førtes Forhandling om at optage Billeder af gamle interessante Steder og efterhaanden lade dem komme frem i Samfundets Aarbøger.

De i de senere Aar saa meget yndede Udflugter af Historisk Samfunds Medlemmer tog sin Begyndelse 1927 med en Tur fra Tommerup over Brændholt Bjerg til Nyrup, hvor man overværede Afsløringen af Mindesmærket for Professor Rasmus Nyerup, og Turen sluttede med et Besøg paa Krengerup. Ved Generalforsamlingen i Januar 1928 førtes som sædvanlig Forhandling om Aar-

bogens Indhold, og nogle mente, at Bogen havde for meget Præg af Personalhistorie. Kritikken blev imødegaaet af andre, der opfordrede de kritiserende til at fremskaffe og indsende til Skriftudvalget et om muligt bedre Materiale til Aarbogen, ellers var Kritikken ikke meget værd. Et Register over Indholdet af alle de tidligere Aargange af Aarbogen blev 1928 udsendt til alle Medlemmerne af Samfundet. Foreningens Formand indtraadte i et Udvalg, der arbejdede for Rejsningen af et *Mindesmærke* for Slægten Balslev. Afsløringen fandt Sted i November 1928.

Ved Generalforsamlingen 1929 fremkom Forslag om — eventuelt i Samarbejde med Svendborg Amts historiske Samfund — at udgive en Bog om Fyn, idet man mente, at Magister H. V. Clausen laa inde med Materiale til en saadan Bog. Formanden mente dog ikke, at Samfundet for Tiden kunde magte flere større Opgaver end Jacob Madsens Visitatsbog. Et fra samme Side fremkommet Forslag om at købe en Sulebygning og indrette denne som et fynsk Bondemuseum førte heller ikke til noget Resultat.

En af Historisk Samfunds interessanteste Udflugter fandt Sted i 1930 til Æbelø. Beboere i Jersore og Omegn stillede velvilligt gratis Køretøjer, Vogne med Halmknipper til Sæde, til Raadighed, og Turen, som endte i Bogense, foregik til alles udelte Tilfredshed.

Aaret 1931 blev Historisk Samfunds mest bevægede Aar, og Beretningen om dette fylder 14 store Foliosider i Forhandlingsprotokollen. Det skal kun lige antydes her, at Forhandlingerne paa de mange Bestyrelsesmøder og Samfundets eneste ekstraordinære Generalforsamling mest drejede sig om den Strid, der var opstaaet mellem Formanden og Foreningens mangeaarige Sekretær og Kasserer angaaende Regnskabet og Formandens Administration af Beholdningen af Aarbøger. En senere foretaget Revision af Regnskabet for Aarene forud udviste ikke nogen Mislighed, og Generalforsamlingen udtalte ved en Resolution sin Godkendelse af Formandens Administration af Aarbøgerne.

De sidste Aar udviser ikke særlig bemærkelsesværdige Begivenheder i Samfundets Liv udover Formandsskiftet i 1934, da Proprietær Hjort paa Generalforsamlingen nedlagde sin Bestilling som Formand efter 22 Aars dygtigt og energisk Arbejde. Fra flere i Forsamlingen lød en oprigtig Tak for den uegennyttige og gode Maade, Formanden havde udført sit Hverv paa, og General-

forsamlingen udnævnte ham enstemmig til Æresmedlem af Foreningen.

Det har ogsaa været mig en Glæde at være med i Historisk Samfunds Arbejde i de svundne 25 Aar. Nutidens Interesse for Hjemstavnens Historie og Topografi er vel for en stor Del opelsket af Fortidens Hjemstavnsforfattere: Blicher, Aakjær, Skjoldborg — og Evald Tang Kristensen m. fl. Hvis jeg tør tale personligt om Sagen, saa maa jeg nævne, at det bl. a. er to saa forskellige Forfattere som Rasmus Sørensen fra Jellinge og Peter Gaardbo fra Vendsyssel, der har vakt Sansen hos mig for de hjemlige Steder og Egnens Historie.

NORDFYENS BEBYGGELSE OG SKOVE

Af *Henrik Larsen*

Odense Amt, der nærmest omfatter den nordvestlige Del af Fyen, har nu lidt mindre Skov end Svendborg Amt, men Forskellen er ikke stor. I Oldtiden har denne dog vist været endnu mere udpræget, idet Odense Amt synes at have været mere opdyrket end det øvrige Fyen. Herpaa kan blandt andet Herredernes Størrelse tyde, hvis man da kan gaa ud fra, at disse ved Oprettelsen har haft nogenlunde det samme Antal Beboere. I Odense Amt har Lunde, Skam og Aasum Herreder et Areal, der ligger mellem 20 og 30,000 Tdr. Land. Gudme Herred, der er det mindste i Svendborg Amt, udgør 43,000 Tdr. Land, Salling Herred, der er det største, har et Areal paa 86,000 Tdr. Land, og er altsaa omtrent 4 Gange saa stort som et af Nordfyens smaa Herreder.

Agerjorden paa Fyen blev 1682 opmaalt, man ved derfor, hvormeget af Jorden der da var opdyrket i hver By, Sogn eller Herred.[1]) Det viser sig, at Opdyrkningen var mere fremskreden mod Nord end mod Syd, dog er Forskellen ikke særlig stor, hvilket tildels kan skyldes, at flere af de nordfyenske Herreder strækker sig ind mod Øens Midte, hvor der endnu er en Del Skov. I Svendborg Amt havde Sunds Herred mindst opdyrket Jord, idet kun 39 pCt. af Arealet var Agerland. Derefter fulgte Gudme Herred med 42 pCt., Salling med 45 pCt. og Vinding Herred med 46 pCt. Agerjord. I Nordfyen var Vends Herred det mest opdyrkede med 55 pCt. Agerland, derefter fulgte Skovby med 50 pCt., Skam og Aasum med hver 49 pCt., Odense med 48 pCt., Lunde og Baag hver med 47 pCt. og lavest Bjerge Herred med 42 pCt. De to Birker, Vissenbjærg og Hindsholm, der ikke er medregnet i de foran anførte Herreder, havde henholdsvis 35 og 41 pCt. Agerland. I nogle Herreder, særlig i Nordfyen, er der i Nutiden blevet foretaget nogle Inddæmninger fra Havet; hvis man fradrog disses Areal, vilde Procenttallet for det dyrkede Areal 1682 stige lidt i disse Herreder.

Et Maal for, hvorledes Opdyrkningen var paa Valdemarernes Tid eller ca. Aar 1200, har man maaske i Guld- eller Sølvvurderingen, saafremt man da kan gaa ud fra, at en Mark Guld, der

[1]) Se: Henrik Pedersen, Det danske Landbrug, 1688.

var lig 8 Mark Sølv, svarede til nogenlunde det samme opdyrkede Areal overalt i Landet. Men der er rimeligvis ogsaa taget Hensyn til Engene og Skovene, skønt disse sidste, naar de findes i Overflod, er af forholdsvis ringe Værdi. Tisted i Gislum Herred i Himmerland var ifølge Kong Valdemars Jordebog ansat for 60 Mark Guld. I 1683 var Byens Agerjord 338 Tdr. Land og dens Hartkorn 70 Tdr. Her svarer en Mark Guld altsaa til 5½ Td. Land og til lidt over 1 Td. Hartkorn. I Ølsted ved Aarhus var der 5 Bol, der var ansat til 30 Mark Guld.[1]) Byen, der havde 11 Gaarde, havde 1683 70 Tdr. Hartkorn og 436 Tdr. Agerland. Her svarer altsaa ca. 2⅓ Td. Hartkorn eller ca. 14½ Td. Land til en Mark Guld.

Paa Fyen havde man noget, som man kaldte Marseller, hvilket maa være en Sammentrækning af Mark Sølv. Johan Friis til Hesselager tog 1557 Laasebrev paa noget Gods i Gudme Herred,[2]) og i det nævnes blandt andet 9 Gaarde i Ore Kirkeby med 16 Marsel Jord, altsaa ikke engang gennemsnitlig 2 Mark Sølv til hver Gaard, mod omtrent 3 Mark Guld til hver Gaard i Ølsted. Hvis de i Laasebrevet anførte Gaarde har været af gennemsnitlig samme Størrelse som de øvrige i Byen, vilde denne, hvis Agerland 1682 var 980 Tdr. Land og hvis Hartkorn var 149½ Td., til sine 24 Gaarde have haft ialt ca. 43 Mark Sølv. I Laasebrevet nævnes tillige 11 Gaarde i Gudme, der havde 16 Marsel Jord, og 5 i Gudbjærg med 8 Marsel Jord. Disse Gaarde var altsaa endnu mindre end dem i Ore. I Laasebrevet nævnes dog ogsaa nogle lidt større Gaarde, en i Brenderup med 8 og en i Vejstrup og en i Langaa, hver med 6 Marsel Jord.

I andre Byer synes dog Gaardene at være større. I Markbogen for Sandager i samme Herred finder man Gaardenes Andel i en Kohave angivet i 123nde Dele. Hvor dette Tal stammer fra, kan naturligvis omtvistes, men det ligger nær at antage, at Byen har været ansat til 123 Marsel og at Gaardenes Andel i Kohaven er blevet beregnet efter deres Marselantal. Byen havde 1682 17 Gaarde og 86 Tdr. Hartkorn. Hver Gaard var altsaa gennemsnitlig paa lidt over 7 Mark Sølv. I Gislev var en Hestehave delt i 179 Dele, her var 18 Gaarde, der havde 104½ Td. Hartkorn. Gaardene var altsaa større end i Sandager.

Gudme og Ore ligger forholdsvis nærved Kysten; denne har været udsat for Vendernes Angreb, og dette kan være Aarsag til,

1) Scr. Rer. Dan. VI, 431. 2) Aktstykker, udg. af Fyens Stifts literaire Selsk. 2, 172 f.

at Jorden var saa lidt opdyrket, da Guldvurderingen fandt Sted. Forøvrigt synes der fra gammel Tid af at have været en Del Skov i Herredet, saaledes langs Kysten, thi Byerne ligger som Regel langt fra denne. Mod Vest har der ogsaa været Skov, den saakaldte Dong Skov, der siges at have været 3 Mil lang.[1]) Om den minder endnu Dongs Højrup, Højes Dong og Trunderup Dong samt Gislev Dong. Brudager havde 1682 en Mark, der hed Dungsmark. Endnu er der Mangel paa Byer, hvor den har været. Fra Gudbjærg, der ligger vest for Gudme, er der saaledes ca. 5 km til Sognets vestligste Grænse, der tillige er Herredsgrænse, og 9 km til den nærmeste Kirke mod Vest. Af Gudbjærg Sogn var 1682 kun 30 pCt. af Jorden Agerland, af Brudager Sogn, der ligger Syd for, 31 pCt., og af Gislev Sogn, der ligger Nord for Gudbjærg Sogn, 37 pCt. Benævnelserne Gudme Herred uden Skovs og oven Skovs i Kong Valdemars Jordebog viser ogsaa, at der i selve Herredet har været saa megen Skov, at det derved kunde deles i to Dele.

Fra Vissenbjærg Birk og Sogn har man nogle Oplysninger om Antallet af Marseller for nogle Gaarde.[2]) 12 Gaarde i 6 forskellige Byer havde tilsammen 110½ Marsel, de havde tilsammen 68 Td. Hartkorn. Dette bliver gennemsnitlig ca. 9 Marsel til hver Gaard, hvilket passer bedre med Forholdene i Sandager og Gislev, end med dem i Gudme og Ore. Vissenbjærg Sogn var i det 17. Aarhundrede temmelig skovrigt og har ved Aar 1200 været det endnu mere.

Man har kun faa Efterretninger om Guldvurderingen i Nordfyen, og de angaar kun enkelte Gaarde, hvis Hartkorn og Størrelse man ellers ikke kender. I Niels Hamundsens Testamente fra 1295 [3]) nævnes en Gaard i Skrillinge med 3 Mark Guld minus 2 Mark Sølv samt 2 Gaarde i Kavslunde med henholdsvis 8 og 10 Mark Sølv og en Gaard i Voldby med 14 Mark Sølv. I Brylle ejede St. Knuds Kloster i Odense en Gaard med 10 Marsel Jord og i Vigerslev en med 18 Marsel Jord.[4]) I Skrillinge havde Middelfart Præstegaard 1 Marsel Jord. Disse Angivelser passer saa nogenlunde med dem fra Gislev og Sandager, men de nævnte Gaarde er betydelig større i Mark Sølv end de i Gudme og Ore.

Vore Landsbyer og Bynavne er ofte meget gamle, og de sid-

[1]) Jac. Madsens Visitatsbog, ved A. R. Idum, S. 158 og 177. [2]) Aarbog for Odense og Assens Amter 1914, S. 173. Hist. Tidsskrift 7. R. V, 316. [3]) Kr. Erslev, Testamenter fra Danmarks Middelalder, S. 40 f. [4]) Æ. d. Arkivregistraturer V, 227, 240.

stes Fordeling paa Fyen kan maaske give os nogen Oplysning om, hvor Bosættelsen var særlig tæt i Oldtiden. De Navne, der ender paa -inge, -sted, -um, -løse og -lev, antages at være de ældste, de yngste af dem er maaske -lev-Navnene, som efter Forfatterens Mening skulde stamme fra Tiden omkring Aar 500.[1]) Yngre end de nævnte Bynavne er de, der ender paa -tofte, -torp, -bølle og -rød. Imidlertid kan den Mulighed foreligge, at et yngre Navn har afløst et ældre, saa at man vel kan paastaa, at en By med et gammelt Navn ogsaa er gammel,[2]) men ikke at en By, der har et ungt Navn, er fra en sen Tid.

Man finder alle de nævnte ældre Endelser paa Fyen, men kun -lev-Navnene er forholdsvis talrige. De synes særlig knyttede til Nordfyen. Af 32 Byer med denne Endelse hører 7 hjemme i Lunde Herred, 7 i Skovby Herred, 4 i Vends og 3 i Skam Herred. Det bliver ialt 21 i disse 4 nordfyenske Herreder. I Salling Herred findes 3 -lev-Navne, men i Baag, Sunds og Gudme Herreder findes ingen. Gislev i Gudme Herred hed oprindelig Gysæl[3]). Om -lev-Byerne har jeg andetsteds udtalt, at deres Navne skulde hidrøre fra Danernes eller Skjoldungeslægtens Erobring af Landet i Tiden omkring Aar 500.[4]) Disse Byer skulde være Danekongens Belønning til hans Mænd, som de saa har faaet Navn efter. Det er sandsynligt, at Kongen har givet dem Byer eller Storgaarde og ikke skovbevokset, ubeboet Jord, som de selv skulde opdyrke. Man maa derfor antage, at disse Byer tidligere har haft et andet Navn. Men det er vel ogsaa hændt, at det nye Navn ikke er slaaet an, og at Byen har beholdt sit gamle Navn, selv om den er givet af Kongen som „Lev" til en eller anden Stormand. Da -lev-Byerne særlig ligger i Nordfyen, har denne Del af Øen maaske da været den vigtigste.

De øvrige gamle Endelser skal jeg ikke komme nærmere ind paa, men kun anføre, at Endelsen -inge hyppigst findes i Salling, Gudme og Vinding Herreder. I Skam, Lunde og Skovby Herreder er der kun faa Navne med denne Endelse. Torpbyerne finder man overalt paa Fyen, mange er smaa, enkelte er kun Enestegaarde, men nogle er dog store Byer. Frørup i Vinding Herred er saaledes en meget stor By, dens dyrkede Areal udgjorde 1682 1500 Tdr.

1) Se Fortid og Nutid IV, 93 ff. 2) Helt absolut er denne Paastand dog ikke altid; har 2 Nabobyer samme gamle Navn, kan den ene jo være en Udflytterby fra den anden. 3) Kong Valdemars Jordebog ved O. Nielsen S. 23. 4) Fortid og Nutid IV, 99 ff.

Land, en anden -torp-By i Sognet, Taarup, havde 994 Tdr. Land Agerjord. Aastrup og Haastrup i Salling Herred og Tommerup i Odense Herred havde ligeledes over 1000 Tdr. Land Agerjord i 1682.

Paa Fyen fandtes forøvrigt da 20 Byer, der havde over 1000 Tdr. Land dyrket Land. Den største af Øens Landsbyer var Horne i Salling Herred, der havde ikke mindre end 2571 Tdr. Land Agerjord, hvilket er en kvart Kvadratmil. Dens Hartkorn var 420 Tdr., og den havde 60 Gaarde. Af de store Byer ligger de 6 i Salling Herred, 5 i Odense, 3 i Baag og 2 i Gudme Herred. De fleste ligger i Egne, hvor der findes Skov, og det skyldes vel ofte Rydning af denne, at deres Agerjord er blevet saa udstrakt. At de næsten mangler i Nordfyen, er derfor vel et Bevis paa, at Skovene her tidlig er faldet. En Ting maa dog her tages i Betragtning, nemlig at By og Ejerlav ikke altid faldt sammen, og at der fra en By ofte kan være fraskilt, undertiden i en sen Tid, Byer eller Gaarde, der 1682 havde deres egen Mark. Andre Steder laa 2 Byer endnu 1682 i Markfællesskab med hinanden og udgjorde et Ejerlav, men foran er kun regnet med Byer og ikke med Ejerlav. Haarslev i Skovby Herred havde Markfællesskab med Farsbølle og Lykkesborg. Haarslev havde 1682 850 Td. Land dyrket Jord og de 2 andre henholdsvis 106 og 99, som tildels laa paa Haarslev Mark; det bliver ialt 1055 Td. Land Agerjord. Store Byer maa vel i Reglen antages at være gamle, dels tager det nogen Tid for en Landsby at vokse, dels har der kun i den ældre Oldtid været tilstrækkelig Plads til dens store Marker. Men gamle Byer er ikke altid store, undertiden kan de have staaet i Stampe, ofte kan der paa deres Marker være opstaaet mindre Byer, der maaske først har haft Markfællesskab med dem, men senere har faaet deres Jord fraskilt fra Moderbyens. Der findes enkelte Smaabyer eller Gaarde, hvis Navn ender paa -inge, saaledes Tevring i Veflinge Sogn, der 1682 havde 2 Gaarde, Laaninge i Vissenbjærg Sogn, der ligeledes havde 2 Gaarde, disse ligger i Skovby Herred. Vellinge i Skam Herred havde 4 Gaarde, der dog var store, idet de havde 50 Tdr. Hartkorn og 226 Tdr. Land Agerjord.

Lev-byerne kunde ogsaa være smaa. Sierslevhus i Lunde Herred var en Gaard paa 2 Tdr. Hartkorn, men maaske er dette Navn ikke noget ægte -lev-Navn. Hjorslev i Lunde Herred havde 1682 348 Tdr. Agerland og Emmelev i samme Herred 356.

Enestegaarde finder man paa Fyen særlig i enkelte Sogne, f. Eks. Ubberud Sogn i Odense Herred, Vigerslev og nogle andre Sogne i Skovby Herred. Derimod fandtes der i Gudme Herred ikke stort flere end Herregaardene, og flere af disse har vist før haft Markfællesskab med en By eller selv været en By. Hvorfor er der nu Enestegaarde nogle Steder og ikke i det nævnte Herred, skønt disse Gaarde vel er et Tegn paa, at Egnen er blevet sent opdyrket, og Gudme Herred endnu ca. 1200 var meget lidt opdyrket? Det skyldes muligvis Ejendomsforholdene, Enestegaardene er ikke opstaaet paa Bønderbyernes Fællesjord, men i Kronens og Godsejernes Enemærkeskove. I Hestbjærg Enemærkeskov havde Dalum Kloster 1587 24 Enestegaarde,[1]) hvoraf de fleste ligger i Ubberud Sogn. I en Registratur over St. Knuds Klosters Breve nævnes flere Steder Gaarde oprettede i Klostrets Enemærker. Et oprindeligt kongeligt Enemærke er maaske ogsaa Vissenbjærg Sogn, der var et eget Birk. Her var i det 17. Aarhundrede ikke saa faa Selvejere, og tidligere har der vel været flere. Aarsagen hertil kan være, at de første Beboere selv har opdyrket Jorden og bygget Husene for egen Regning, samt tillige at det var Kongen, der ejede Jorden. Han fik nemlig igennem Selvejernes Afgifter og Skatter fuld Erstatning for den. I Sognet findes dog flere Byer end Enkeltgaarde, det skyldes maaske, at den første Bebyggelse ligger saa langt tilbage, at der af Gaardene er bleven Byer. En stor Del Bynavne i dette Sogn ender paa -bølle. Mon det ikke skulde staa i Forbindelse med, at de første Beboere var Selvejere?

Den Del af Nordfyen, der ligger lige Vest for Odense Fjord omfattende den største Del af Lunde og Skam Herreder og vel ogsaa en mindre Del af Skovby Herred, kaldes nu Sletten og er et velopdyrket Land med meget lidt Skov. Tidligere og maaske nogle Steder endnu kaldtes den Nørresletten. Dette Navn bruges 1780 i en Indberetning fra Gyldensteen.[2]) Til Navnet Sletten svarer Navnet Heden, som den flade, veldyrkede, skovløse Egn mellem København og Roskilde kaldes. Man finder ogsaa andre Steder paa Sjælland Ordet Hede anvendt om flade, skovløse Egne. Paa Laaland kaldte man derimod de Overdrev, som fandtes der, for Heder, skønt der ikke der ligesaa lidt som paa Sjælland fandtes Lyng. Ordet Hede finder man ogsaa brugt paa Fyen. Efterser man

[1]) Dalum Lens Jordebog 1587-88. [2]) Indberetn. ang. Forbedringer i Landvæsenet.

Markbøgerne fra 1682, vil man finde, at der baade paa Sjælland og paa Sletten i Nordfyen findes Navne som Hedemark, Hedeagre o. s. v. Men hvad har Beboerne ment med disse Navne? Det kan sikkert ikke være Agerjorden, man har kaldt saaledes, man maa antage, at det er den udyrkede, skovløse Jord, som de har kaldt saaledes, i Lighed med at man paa Laaland kaldte Overdrevene Heder.

I det følgende skal nævnes nogle af disse forhenværende Heder. Uggerslev i Skam Herred havde 1682 en Hedemark, der laa norden for Byen og mod Nord strakte sig til Ringe Mark. Byen Højrup, der ligger Vest for Uggerslev, havde ligeledes en Hedemark, der laa østen for Byen og maa have stødt op til Uggerslev Hedemark. I Ringe var der ingen Mark af dette Navn, men i Søndermarken fandtes Hedeagre og Sønder Hede, der laa mod Syd i den. Mellem disse 3 Byer maa der engang have været en Hede, vel nærmest et Overdrev, hvoraf de 3 Marker har faaet deres Navn. Uggerslev havde 1682 ingen Skov, der fandtes heller ikke paa Byens Marker Gærdsel, som man maatte købe paa andre Steder. Skovene er formodentlig tidligt forsvundet her, siden der 1682 ikke engang var Rester af dem tilbage. I Lumby Sogn i Lunde Herred havde Byerne Lumby, Stige, Anderup og Hauge, der ligger i Nærheden af hinanden, hver sin Hedemark. Da Lumby i Kong Valdemars Jordebog hedder Ljungby, maa her vel engang have været lyngbevoksede Steder. Otterup i samme Herred havde en Hedemark, der grænsede til Hjorslev Mark, Nord for Marken laa Store og Lille Nymarks Agre. Byen havde 1682 hverken Skov eller Gærdsel, som maatte købes langvejs fra. Den nærliggende By Daugstrup havde 1682 en aarlig Overdrift, der var takseret til 40 Høveder, som kaldtes Daugstrup Hede, hvori ogsaa Hjorslev Bymænd havde Del. I Fyens øvrige Herreder finder man ligeledes Hedemarker. I Vindinge Herred havde f. Eks. Ullerslev en Hedemark, hvori fandtes et Agerskifte, der kaldtes Lunden, her maa altsaa engang have været Skov. De tre Byer Lamdrup, Kullerup og Saaderup havde 1759 Fællesskab i en Hedemark og ligeledes de 2 Byer Ellinge og Refsvindinge. Ved Gennemsyn af Markbøgerne vil man snart finde endnu flere Hedemarker og Navne sammensat med Hede, hvoraf nogle vil blive nævnte i det følgende. Navnet paa Byen Heden i Salling Herred har vel ogsaa noget med Hede at gøre.

Byen Bro i Vends Herred havde en Nymark, der laa Nord for Byen og siges at være en Ruemark. Ordet Ru, der indgaar i flere Bynavne og mange Marknavne, maa være beslægtet med Endelsen rød eller rud, og ligesom disse et Vidnesbyrd om tidligere Skove, som Marken har været bevokset med, og som er blevet ryddet for at give Plads til Agerland. Skoven har vel tilsidst kun været Krat og Underskov, thi ellers vilde man ikke have ryddet den.

I *Lunde* Herred var Hjadstrup Sogn 1682 det bedst opdyrkede med 66 pCt. Agerjord. Norup Sogn havde kun 1503 Tdr. Agerjord, hvad der er 41 pCt. af det Areal, som Sognet nu omfatter; men flere Vige af Havet er her blevet inddæmmet, saa Sognet har 1682 ikke været saa stort som nu. Det dyrkede Areal har altsaa været forholdsvis større. De øvrige Sogne har i Reglen 50—60 pCt. Agerland, saavidt det kan ses, thi nogle Steder synes Sognegrænserne at være forandrede. Herredet har nu kun lidt Skov i Skeby og Østrup Sogne, men i en fjern Fortid har vel de foran nævnte Heder været skovbevoksede. Mod Syd i Lumby Sogn var der endnu i det 16. Aarhundrede Skov til Nisted, Anderup og „Szeyrszløff"[1]) (Sierslevhus). I Allesø Sogn, der ligger vesten for Lumby Sogn, var der 1682 en Skovsmark, der laa vesten for Byen. Vest for denne Mark laa Vimosemarken, om hvilket det siges, at den tilforn havde været en Buskeskov og været brugt til Græsning; først for kort Tid siden var den indtaget til Pløjeland.[2]) Noget lignende var Tilfældet med Maemosemarken, der laa norden for den. Endvidere hed en af Byens Marker Tokkeskovmark, den laa ogsaa Nord for Byen.

Skam Herred ligger Vest for Lunde Herred og er ligeledes temmelig blottet for Skov undtagen mod Nord ved Herregaarden Einsidelsborg. Bedst opdyrket var 1682 Højrup Sogn med 74 pCt. og Uggerslev Sogn med 70 pCt. Agerjord. Sognene ved Kysten havde i Forhold til deres nuværende Areal kun lidt Agerjord 1682. Men dette skyldes vel tildels Inddæmninger fra Havet, samt maaske ogsaa større Engarealer. Naar Agernæs 1682 kun havde 293 Tdr. Land Agerjord, men ikke mindre end 108 Tdr. Hartkorn, skyldes dette sikkert, at der hørte en Del Enge til Byen. Sydlig i Herredet ligger Herredsbyen Skamby omgivet af en Del Torpbyer og Bolmerod, hvilket Navn vel er sammensat med rød. Dette kunde tyde paa, at Egnen her var sent opdyrket, saa meget mere

1) Æ. d. Arkivreg. V, 244 ff. 2) Markbog Nr. 462.

som Sognet ligger op til Søndersø Sogn, hvor der tidligere var en Del Skov. Men der findes i Sognet ikke saa mange Navne, der minder om Skov. Desuden findes paa 2 af Byernes Marker Marknavne, der utvivlsomt minder om gammel Bebyggelse. I Rostrup Søndermark nævnes i Markbogen Tunekiers Aas og i Stensby Østermark Thunekiers Dill.[1]) I Præstø Amt paa Sjælland synes Navne, der er sammensat med Tun, at staa i nær Forbindelse med Grave fra Folkevandringstiden,[2]) saa man maa formode, at Torpnavnene har afløst et eller andet gammelt Navn.

Skovby Herred ligger Vest for Skam Herred, men strækker sig længere mod Syd end dette og Lunde Herred. Fra Kysten mod Nord strækker det sig 20 km ind i Landet til Odense Herred og Vissenbjærg Birk. Dette bevirker, at Forholdene her bliver meget forskellige. Gammelt opdyrket Land særlig mod Øst og Nord og Skov eller ryddet Skov mod Syd og tildels ogsaa mod Nord og Vest. Melby og Ejlby Sogne var 1682 de bedst opdyrkede med henholdsvis 81 pCt. og 74 pCt. Agerjord. Byerne i disse 2 Sogne har dog ikke særlig gamle Navne, et enkelt Ejlbylunde minder om Skov, men Tuunekiers Deel paa Jullerup Mark, der nævnes i Markbogen fra 1682,[3]) vidner dog om, at der alt tidligt har været Bebyggelse i Sognet. I Særslev Sogn, der ligger Syd for de 2 nævnte Sogne, var 1682 68 pCt. af Arealet opdyrket. I dette Sogn findes ikke mindre end 3 -lev-Navne, nemlig Særslev, Kosterlev og Hemmerslev. Tæt ved disse Byer ligger mod Sydøst endvidere Ørridslev og Vigerslev. Dette viser, at Sognet og Omegnen er gammelt opdyrket Land. Urnefund paa Moderup Mark i Særslev Sogn fortæller, at dette maaske ogsaa gælder Torpbyerne. Men trods dette finder man ogsaa Marknavne og andre Vidnesbyrd, der siger os, at der langt frem i Tiden har været uopdyrket Jord og Skov mellem Byerne, saa det ser ud til, at disse og deres Marker er gamle Rydninger i et ellers med Skov bedækket Land. Saaledes gav Selvejerne i Sognet blandt andet hver 15 Læs Ved.[4]) Særslev Præst havde et Agerskifte eller Vænge, der kaldtes Lunden, og andre Marknavne vidner ligeledes om Skov. Men denne var vist 1682 forsvundet de fleste Steder i Sognet. Om Særslev hedder det saaledes, at der til Byen „er aldeles ingen Ildebrand af Træ eller Tørveskær, ej heller Staver-

1) Markbog Nr. 478. 2) Aarbog for Præstø Amt 1924, S. 64 f. 3) Nr. 488. 4) Rugaard Lens Jordebøger.

hug, men hvad Gærdselhug angaar, er en ganske ringe Del, som dog ikke for noget kan estimeres".[1])

Paa Fyen finder man en Del Navne, der er sammensat med Ordet Bjørn. Om Bjørnens Tilstedeværelse i Landet har man ingen historiske Efterretninger og vel kun faa Fund af dens Knogler. Men disse Navne maa vel være et Vidnesbyrd om, at den har været til Stede i en ikke altfor fjern Fortid. Paa Askeby Mark i Særslev Sogn findes paa orig. K. Nr. 1 anført Biørnekiers Agre noget Syd for Byen. I Haarslev Sogn er en Gaard, kaldet Bjørnsbogaard. Paa Allesø Mark nævnes i Markbog Nr. 462 Biørnemosse Dild; paa Næsby Mark i Næsbyhoved-Broby Sogn nævnes i Mkb. Nr. 450 Biørnekiers Støcher, paa Korup Mark nævnes i Mkb. Nr. 448 Store og Lille Biørne Schifft, og paa Render Mark i Brylle Sogn nævnes i Mkb. Nr. 444 Biørnemoese Agre. Flere andre kan nævnes i andre Egne af Fyen. Om tidligere Heder eller Overdrev minder Store Hee Agre og Hedeagre paa Kosterlev Mark, der laa i Nærheden af det Sted, hvor Byens Mark stødte sammen med Vigerslev og Veflinge Marker. I Markbogen nævnes Særslev Lille og Store Hede som Navn paa 2 af Byens Marker, den sidstnævnte laa Øst for denne. I Hemmerslev, Sognets tredie -lev-By, nævnes i Dugsmarken et Fald Heden. Denne By havde Markfællesskab med Byen S. Esterbølle og Gaarden Brunlund, saaledes, at deres Agre laa sammenblandede. Gaardene i S. Esterbølle havde store Lykker, og det maa vel antages, at de engang er udflyttede fra Moderbyen Hemmerslev eller maaske ny anlagte paa denne Bys Omraade af Beboerne i den.

Da disse tre -lev-Byer i Sognet fik Navn, synes Egnen ingenlunde at have været velopdyrket, skønt der i Nærheden findes flere andre Byer med gamle Navne. Skov, Krat og maaske ogsaa uopdyrkede Heder har der været mellem Byerne. Maaske har Agerbruget ikke været Hovederhvervet, men Kvægbrug, hvad de mange Lykker, der ofte findes ved Byerne, liggende lige ved Gaardene, synes at sige. Thi det synes rimeligt at antage, at disse Lykker, som enkelte Steder endnu 1682 var skovbevokset, har været bestemt til Ophold for Kvæget og ikke til Agerbrug, da det vel ikke paa den Tid, da Landet var saa lidet opdyrket, har været raadeligt at lade Kvæget gaa i de store Skove.

Vest og Syd for Særslev Sogn ligger de 3 gamle Byer Haarslev,

1) Markbog Nr. 503.

Vellinge og Vigerslev, der synes at have ligget, hvor den mere samlede Bebyggelse i Nordfyen stødte om til de store Skove i Fyens Midte. Helt ubeboet har disse Skove dog næppe været, thi hist og her har der vel ligget smaa Byer eller Gaarde. I Veflinge Sogn ligger Tevring, der 1682 kun var 2 Gaarde, og i Vissenbjærg ligger Laaninge, der ligeledes 1682 var 2 Gaarde. Disse Navne kan maaske være gamle. Endvidere fandtes der mellem Marknavnene en Del Navne sammensat med Bo, hvilke Navne maaske er gamle.[1]) Paa Høved Bys Mark i Veflinge Sogn nævnes 1682 Boebierg Lyche, paa Skalbjærg Mark i Vissenbjærg Sogn nævnes Atterboe Mark, der laa østen for Byen, og i denne fandtes Boebiergets Deel. Paa Kaadekilde Mark fandtes Boebierg Lyche og paa Kjelstrup Mark Boemoes Stycher. Paa denne Bys Mark finder man ogsaa en Tullebiergs Dild, der, hvis det er sammensat med Thul, Navnet paa Odins Præster, maa gaa tilbage til den hedenske Tid. I Veflinge Sogn var 1682 kun 34 pCt. af Jorden opdyrket, i Vigerslev Sogn 40 pCt. og i Haarslev Sogn 46 pCt. Fra de nævnte gamle Byer er saa Opdyrkningen udgaaet. Haarslev havde endnu 1682 Markfællesskab med Farsbølle og Lykkesborg og Vigerslev med Rude. I disse 3 Sogne findes endnu en Del Skov, flere Navne minder endnu derom, f. Eks. Rude, Skovgaarde, Julskov, Elverød, Taagerød og flere andre ikke alene By- og Gaardnavne, men ogsaa Marknavne i Vigerslev Sogn foruden de i de 2 andre Sogne. Men i disse Sogne fandtes ogsaa en Del Navne sammensat med Hede, der viser, at Jorden maaske ikke altid er gaaet direkte fra Skov over til Agerland. Nygaard siges i Markbogen at ligge paa Heden, den havde noget Jord i Veflinge Hede. Trolddal havde en Hedemark, en Del af denne var opdyrket, en Del bestod af Hedepletter, der var utjenlige til Høbund. I Markbogen nævnes Hedeboerne, der havde en Mark, der kaldtes Nymark, herforuden havde de Tofter og Lykker til deres Huse og Gaarde, noget, der var meget almindeligt i Skovegne, hvor Fællesskabet ikke var saa gennemført som i skovløse Egne. Indhegninger og Lykker er vist ofte et Tegn paa, at her har været Skov, og i mange Tilfælde tillige paa, at Egnen er sent opdyrket; i helt skovløse Egne forekommer de sjældent, knap nok som Marknavne.

Mod Nord i Skovby Herred var der et vidtløftigt Fællesskab

1) Se Fortid og Nutid IV, 116.

mellem flere af Byerne i Harredslev Sogn. Denne By havde sin Jord for sig selv, og det samme var Tilfældet med Harredslevgaard, skønt Gaarden og Byen ligger meget nær ved hinanden. Maaske har de engang i Middelalderen faaet deres Jord fraskilt fra hinanden. Byen og Gaarden skilles ved en Aa fra den øvrige Del af Sognet. Lige Vest for Aaen ligger Byerne Skaarup og Tofte, den sidste sydligst, her laa ogsaa en By Hagebølle, der nævnes 1664, men som 1688 vistnok er blevet regnet til Tofte, hvortil den vel endnu regnes. Disse Byer havde indbyrdes Markfællesskab. Det samme var Tilfældet med de Vest og Sydvest for liggende Byer Skovby, Kærby og Eskildstrup og de 2 Enestegaarde Brandholt og Ellegaard. Det er vanskeligt at sige, hvilke Byer der er de ældste i disse to Ejerlav, det vil kræve en vidtløftig Undersøgelse af Markbogen. Men da Byerne ligger et Stykke Vej fra Kysten, hvor der vel her ligesom i mange Egne af Landet har været Skov, maa Skaarup, der ligger nærmere den end Tofte, vel være yngre end denne By, hvad vel tildels ogsaa kan sluttes af Navnet. Ligesaa er vel Eskildrup og de 2 Enestegaarde yngre end Kærby og Skovby. Den sidste har givet Herredet Navn og maa derfor være forholdsvis gammel. I Sandager Sogn, Nabosognet mod Øst, er der endnu lidt tilbage af de gamle Kystskove. Til dette Sogn hører den tidligere Ø eller Halvø Langø, der før var fælles Overdrev for Gyldensten, Sandagergaard, Jerstrup og V. Egense. Nabosognet mod Vest, Ore Sogn, tidligere Konge- eller Krongods, har endnu noget Skov. Navnet Ore er vel ogsaa et Minde om, at Egnen har været uopdyrket. Ikke desto mindre er dog her ligesom ved Oure i Gudme Herred fundet en større Gravplads fra Jernalderen. Vidner disse om, at der endnu tidligere, end Navnet blev givet, har været Beboelse paa dette Sted, eller begravede man de døde fjernt fra menneskelig Bopæl? I sidste Tilfælde behøver en Landsby ikke at være gammel, hvis der paa dens Mark findes Grave.

Skovby Herred er nu og var ogsaa i det 17. Aarhundrede langt mere skovrigt end Lunde og Skam Herreder. Af Lensregnskaberne faar man Oplysning om Kronens Skove, de fortæller os, hvor mange Svin der i Oldenaarene kunde indbrændes paa dem for at blive fede af Træernes Frugter. Derimod er man daarlig underrettet om de private Skove, som meget ofte hørte under Hovedgaardenes Takst og derfor ikke blev særlig sat i Hartkorn

i Matriklerne 1662 og 1664. Man faar ganske vist af Matriklen 1688 Oplysning om alle Skove, men dels var de da mange Steder meget forhuggede, og dels blev de da vist takseret temmelig lavt. Skovby Herred hørte under Rugaard Len, og i dettes Regnskab nævnes foruden et Par mindre Skove Kongeskoven, paa hvilken der i det meget gode Oldenaar 1616 var indbrændt 1628½ Svin (to eller flere Grise regnedes for et gammelt Svin). Under Navnet Kongeskov maa da være forstaaet de til Rugaard hørende Skove i Nærheden af Gaarden.[1]) I 1682 skelnes mellem Rugaards Skove, der takseredes til 200 Svins Olden, og Konge- eller Fællesskoven i Haarslev Sogn, der kun takseredes til at kunne fede 40 Svin. I Matrikelsarkivet findes et Kort over Kongens Fælledsskov i Haarslev Sogn, den strakte sig fra Prisak i Nord til Hindevad Skov i Syd. Til Oregaard angives Skovene i Gaardens Birk 1664 at være takserede til 600 Svins Olden, i 1682 blev de takserede til 400 Svins Olden; Skovene til Søndersø By takseredes 1664 til 200 Svins Olden. Men tidligere havde de været større, den under Dallund hørende Del var i Sødskendeskifte blevet ansat til 350 Svins Olden, desuden har de andre Lodsejere i Byen vel ogsaa haft deres Andel. Mod Syd ligger endnu lidt Skov, tidligere har den vel strakt sig meget længere mod Nord. I Sognet ligger Vedby, hvor det første Led vel er Ved, Skov. Tidligere hørte der ogsaa Skov til Byen.[2])

St. Knuds Kloster i Odense ejede i Middelalderen flere Skove i Vigerslev Sogn, saaledes Dans Skovskifte i Vigerslev Skov, det var stenet og stablet, det vil sige indhegnet, og Klosteret kunde fri 100 Svin, naar der var Olden enten paa Eg eller Bøg. Endvidere ejede Klostret Munkeskov i Nærheden af Møllegaard og Munkehus, der var bygget i Skoven. Paa denne kunde fedes 60 Svin, naar Egen bar, og 220, naar Bøgen bar.[3]) Møllegaard og Munkehus tilhørte 1664 Odense Hospital, som til dem og nogle andre Gaarde havde Skov til 120 Svins Olden. Enkelte Gaarde havde endnu 1664 betydelige Skove, en Gaard i Morud saaledes til 200 Svins Olden og en Gaard i Travn til 150 Svins Olden. Disse 2 Gaarde ligger i Vigerslev Sogn, der 1664 synes at have haft mere Skov end Haarslev og Veflinge Sogne. Vædeledgaard i det

[1]) I Rugaards Lens Ekstraskattemandtaller 1610 nævnes ca. 20 Kronetjenere under Kongeskoven, boende i Torperne omkring Rugaard. [2]) Karl Hansen, Danske Ridderborge S. 18 f. [3]) Æ. d. Arkivreg. V, 238, 240.

sidstnævnte Sogn havde Skov til 24 Svins Olden. Halvdelen af denne Gaard blev 1632 skødet til Frederik Markdanner, og der var da Skov til hele Gaarden til 200 Svins Olden, i Skødet kaldes den Vedeller.[1])

Under Rugaard Len hørte ogsaa Vissenbjærg Birk, hvor der var og endnu er en Del Skov, der dels hørte til Fæstebøndernes Gaarde og dels ejedes af Selvejerbønderne. Fæstebønderne maatte her som andetsteds give Oldengæld af de Svin, som de havde paa Olden i Skovene. Reglen var hvert sjette Svin, men i et meget godt Oldenaar som 1616 nøjedes man med hvert tiende, og i et meget daarligt Aar maatte de undertiden give hvert femte Svin.

I Stedet for Svin gaves der, naar nogen ikke havde et fuldt Læg Svin, Penge, 1 Mark eller undertiden mere for hvert. Selvejerbønderne havde deres egne Svin fri paa de Skove, der hørte til deres Gaarde, men tog de fremmede Svin ind paa disse, skulde de give Kronen den halve Oldengæld. Paa Selvejernes Skove blev 1616 indbrændt 659½ af deres egne Svin og 293 fremmede; paa Fæstebøndernes Skove blev samme Aar indbrændt 304 Svin. Dette bliver ialt 1526½ Svin, men 1616 var ogsaa et af de bedste Oldenaar; der har senere næppe været saa mange Svin paa Olden i Sognets Skove. I Aar 1629 var der 600 Svin paa Kongeskoven, samtidig blev Vissenbjærg Sogns Skove takseret for 600 Svin, hvoraf Halvdelen var paa Kongens Part og Halvdelen paa Selvejernes. Hertil maa maaske lægges nogle Svin, som har været indbrændt paa de Skove, som tilhørte Kirken, Præsten, adelige eller hørte til andre kongelige Len.

I Vissenbjærg Sogn ligger Sognets 2 største Byer mod Syd, Bred med 11 Gaarde og Skalbjærg med 18 Gaarde, der dog kun er halvt saa store som dem i Bred. I Sognets sydlige Del ligger ogsaa Præstegaarden og Kirken. Til Præstegaardens Jord, hvorpaa Kirken ligger, støder næsten alle Sognets andre Byers Marker, der derfra breder sig stjerneformet ud. Fra Kirken er der langt til de Kirker, der ligger Nord for Sognet, saaledes 2 Mil til Haarslev Kirke. Derimod er der forholdsvis kort, 4½—5½ km til de sydligere liggende Tommerup, Orte og Skydebjærg Kirker. Bebyggelsen maa vel, som Propr. F. Hjort mener,[2]) være udgaaet fra Syd. Sognet hørte da ogsaa til det Syd for liggende Baag Herred.

1) Kronens Skøder I, 455. 2) Hist. Oplysninger om Vissenbjærg Sogn og Birk. S. 79.

Skovene i Vissenbjærg og de Nord for liggende Sogne har mod Øst fortsat sig ind i Ubberud Sogn, hvor Hestbjærg Skov 1619 blev takseret til 250 Svins Olden. I det Øst for liggende Paarup Sogn var der Markfællesskab mellem Paarup, Snestrup og Tarup, et Tegn paa sen Opdyrkning. Her havde Gaardene ofte store Lykker. Gaarden Ellegaard i dette Sogn havde 1632 Skov til 370 Svins Olden.[1]) Dens Jord bestod for en Del af Lykker, hvoraf en hed Nylykke. Disse Skove har staaet i Forbindelse med dem i Lumby Sogn Nord for Odense og skilt denne By fra Sletten i Nordfyen. Mod Syd synes Egnen derimod tidligere at være blevet bebygget, her ligger forholdsvis nær ved Odense Dalum, der nu er en Forstad til Byen, Sanderum, Hjallese, Stenløse samt mod Øst Ejby og Aasum, alle gamle og store Byer.

Vends Herred var som foran anført et veldyrket Land 1682. Mod Øst fandtes dog en Del Skov, der skilte Herredet fra Skovby Herred. De to Grænsesogne, Harndrup og Rørup, var blandt de mindst opdyrkede, idet kun 44 pCt. af Jorden her var Agerland 1682. Harndrup By, der nu ikke har megen Skov, havde 1664 Skov til 292 Svins Olden. Mod Nord langs Kysten var der ogsaa en Del Skov og havde tidligere været mere. Bro havde Skov til 300 Svins Olden, derimod havde Varbjærg ikke mere Skov 1664. I Roerslev Sogn har Kirkebyen Markfællesskab med den nærmere Kysten liggende By Blanke, der vel er anlagt i den tidligere Skov langs Kysten. I Vejlby Sogn havde Røgle Markfællesskab med den Nord for og nærmere Kysten liggende By Røgle Taarup. I Nærheden af den sidstnævnte By finder man paa Kort Navne som Brændeskov, Røgleskov og Vejlbyskov foruden en Del endnu eksisterende Skove. Det mindst opdyrkede Sogn var 1682 Føns Sogn, hvor kun 29 pCt. af Jorden var Agerland. Skoven paa Halvøen Fønsskov blev 1664 ansat til 600 Svins Olden; mod Syd synes et Skovbælte ligeledes at have skilt dette Herred fra det Syd for liggende Baag Herred.

[1]) Mageskifte 21. Juni 1632 med Hans Lindenov med Besigtelsen til dette.

MIDDELFART KIRKE OG GEJSTLIGHED FØR REFORMATIONEN

Ved Provst *G. Schovsbo*, Vemmetofte

Dette skal ikke være nogen dyberegaaende Undersøgelse, men kun nogle faa Krummer, jeg har opsamlet her og dér — et flygtigt Nik til nogle Ansigter, som i gamle, gamle Dage har lyst venligt op i hver sin lille Kreds, men nu forlængst er gaaede ind i den store Ventesal, hvor de med saa mange andre „forvente en glædelig og ærerig Opstandelse"...

I. ET TESTAMENTE

I „Ny kirkehistoriske Samlinger", 6. Bd., S. 755 flg. er jeg stødt paa en unavngiven Mands Testamente fra 1507. Det er paa en Blanding af Dansk og den romersk-katolske Kirkes „Modersmaal", Latin, og kan paa Nutids-Dansk gengives saaledes:

„I Guds Navn! Amen! — Da intet er vissere end Døden og intet uvissere end Dødstimen, overgiver jeg først det jordiske til Jorden og Sjælen til Gud; dernæst fordeler jeg, der har min Fornufts fulde Brug, mine jordiske Ejendele.

Først skal St. Nicolai Kirke udi Melfar have Halvdelen af mit Hus og Gaard med det Forbehold, at mine 8 fattige Børn skal kunne genløse det for en rimelig Penge og ingen anden. Ligeledes 6 Alen „koler" til Højalteret til et Alterklæde. Ligeledes alt mit Jerntøj og en Jernlænke til Klokkestrenge.

Ligeledes en Sølvske til St. Mauricius og 6 Faar og min Messebog og 1 corporale[1]).

Ligeledes til St. Birgitte et lille Vadskekar og til Hr. Niels 4 Skilling.

Ligeledes til den salige Jomfru Marias Alter 3 Skill., til Hr. Peder 4 Skill.

Ligeledes til St. Anna 3 Skill., til Hr. Thomas 3 Skill.

Ligeledes til St. Nicolais Alter 4 Skill.

Ligeledes til Hellig-Trefoldigheds Kapel og Hr. Peder hver 1 Ort Rug. Ligeledes til Hr. Mikkel en ny Skjorte.

1) et kvadratisk formet Linnedklæde, der i den rom. kath. Kirke danner Underlaget for Kalken og Hostien — jfr. Jesu Linklæde i Graven.

Til St. Andreas' Alter 3 Skill.

Ligeledes til det hellige Kors' Kapel 3 Skill.

Ligeledes til Hr. Henrik al den Del, som han er mig skyldig udi min Tjeneste, undtagen 1 Mark, som han skal give Henrik Trudssen og give mine fattige Børn 2 Ørtug Malt. Ligeledes til Hr. Henrik 5 Kvarter „Leysk" og 2 Alen „wew", for at han skal bede fromt for mig.

Ligeledes til Kustoden Peder en Gryde, saa god som 10 el. 11 Skilling, og et Faar og et Lam til den samme Peder, som Jes Klemetsøns Arvinger og Grete Klementz er mig skyldig.

Ligeledes til Hans Clausen, min Frænde, en Bistok og en ny Sardugs Trøje.

Ligeledes til Skolediscipleine en Tønde Øl, som Mas Olesen er mig pligtig.

Ligeledes til Marine Atzersdotter, min Tjenestekvinde, med hendes Børn mit halve Hus og Gaard med Humlegaard, og hvad der med Rette hører til „halt upp oc nedher" (?) for hendes lange Tjeneste og Møje, liggende til den søndre Side, og en Ko og en Kalv og saa mange Faar, som bliver tilovers, og alt Tømmeret.

Dette mit Testamente befaler jeg Hr. Henrik Keldssen, Henrik Trudssen, Per Andersen, Poul Grydestøber, Hans Claussen, Per Skriver i Melfar at udføre, som de ville forsvare for Gud.

Givet i det Herrens Aar ét Tusinde, 5 Hundrede og 7, tredie Dag i Ugen[1]), meget aarle.

Ligeledes Marine Atzersdotter mine 2 bedste Gryder."

II. KIRKEN

I denne smukke Afskedshilsen fra en døende Mand gives der jo en Del Oplysninger, først og fremmest om Middelfart Kirke og dens Forhold i Slutningen af den katholske Tid.

Ogsaa i vore Dage bidrager den jo i høj Grad til at særpræge den gamle By, ikke mindst, naar den sees fra Lillebæltsbroen.

Den er stor — 65 Alen lang, 27 Alen bred, og var indviet til *St. Nicolaus,* der altsaa ogsaa havde sit særlige Alter derinde. Denne Nicolaus var en af de berømteste Helgener, var fra Byen Myra i Lilleasien og blev æret baade i Vesten og Østen. Han skal

1) feria tertia.

være død den 6. December mellem 345 og 352 som Biskop i Myra. Han var en from og hellig Mand, der kunde stille Storm paa Søen ved at tale til den. Legenden beretter, at under en Dyrtid var der en Mand, der opkøbte Børn, slagtede og nedsaltede dem for derefter at anrette dem for sine Gæster. Til denne Mand kom den hellige Nicolaus, men han saa straks, hvad der blev sat frem for ham, og gjorde Korsets Tegn derover, hvorefter Børnene blev levende og stod op. Her i Norden dyrkedes han meget som Skippernes, Fiskernes, Bagernes og Børnenes Værnehelgen, og hver Handelsstad ved Havet fik sin Kirke indviet til St. Nicolaus. Han afbildes snart med et Anker, snart med 3 Brød eller omgivet af 3 Børn, der bedende løfter Hænderne op imod ham. Stundom bærer han ogsaa 3 gyldne Punge.

St. Mauricius, hvis Alter i Testamentet bliver betænkt med en Sølvske, 6 Faar, en Messebog og 1 corporale, skal med 70 andre være bleven pint i Syrien under den romerske Kejser Diocletian (fra Aar 284—305).

St. Andreas er Apostelen, Broder til Peder og Fisker som han. Han skal have virket blandt Skytherne, hvorfor Russerne ære ham som deres Apostel. Han skal ogsaa have virket i Grækenland, hvor han iflg. Sagnet blev korsfæstet paa et liggende Kors („Andreas-Korset"), paa hvilket han endnu i 3 Dage skal have levet og med Glæde bekendt Kristus. 30. November er hans Dag.

St. Birgitte, hvis Alter faar et lille Vadskekar, er den berømte svenske Kvinde, der fødtes paa Gaarden Finstad i Uppland omtr. 1303 som Ætling af Folkunge-Ætten. I en Alder af 13 Aar blev hun gift med Ulf, en Yngling paa 18 Aar, og fik en stor Børneflok, 4 Sønner og 4 Døtre. Manden gik i Kloster og døde 1344. Hun selv modtog talrige „Aabenbaringer" og stiftede til Jomfru Marias Ære en ny Orden, der efter hende fik Navnet Birgittiner-Ordenen og her i Danmark havde 2 Klostre: Mariager og Maribo. Hun kunde, siges der, gennemskue Folks inderste Tanker, baade nærværendes og fraværendes; og naar moralsk slette Personer nærmede sig hende, mærkede hun en uudholdelig Lugt af Svovl. Hun drog til Rom, fordi hun mente, at denne By var den nærmeste Vej til Himlen, „thi dér fandtes mere Aflad, end nogen kunde forestille sig". Efter en Valfart til Jerusalem døde hun i Rom den 23. Juli 1373, blev helgendømt („kanoniseret") 1391 og højtidelig skrinlagt i Vadstena Kloster i sit Fødeland 1393.

St. Anna var Modehelgen i Slutningen af 1400-Tallet. Hun var Jomfru Marias Moder og skal have været gift 3 Gange, første Gang med Joachim, 2. Gang med Kleofas og tilsidst med Salomas, saa at hun var Moder til alle de 3 i Ny Testamente omtalte Maria'er. Da Luther den 2. Juli 1505 lovede at gaa i Kloster, skete det med Udraabet: „Hjælp, St. Anna! saa skal jeg blive Munk". 1523 bekendte han: „St. Anna var min Afgud." Hun var alle fattiges Helgeninde, men særlig Bjergmændenes, og det var almindelig Folketro i Middelalderen, at hun kunde give Sundhed, Rigdom og Hjælp i Døden. Den ene Klokke i Nr. Aaby Kirke bærer hendes Navn og Aarstallet 1510.

Foruden disse Altre nævner Testamentet 2 Kapeller: Hellig Kors' Kapel, der nu er Sakristi, og Hellig Trefoldigheds Kapel, der fandtes i den ene af Korsfløjene.

III. GEJSTLIGHEDEN

Under den saakaldte „Grevens Fejde" blev den fyenske Bispestols Fæstning Ørkel ved Svendborg i Sommeren 1534 indtaget af Svendborgerne og brændt. Ved den Lejlighed gik ogsaa Biskoppens Arkiv op i Luer. Som Følge heraf savner man Underretning om Fyens Stifts Gejstlighed før Reformationen. Kun ganske enkelte Dokumenter og Breve desangaaende er naaet til os, fordi de opbevaredes andetsteds.

Saaledes findes der i Fyens Landsarkiv i Odense i en Pakke med „Vends Herreds Breve 1555—1711" en Skrivelse, hvori nævnes en Hr. Nicolaus, „sacerdos in medelfardt" 1384; han fører Forsædet i en Provsteret i Nr. Aaby den 25. Oktober og er altsaa Provst for Vends Herred.

Andetsteds findes oplyst, at en Hr. Andreas Olaui (ɔ: Anders Olsen) 1447 er „præpositus i Mædælfar", altsaa ogsaa Provst for Vends Herred; saaledes benævnes han ogsaa d. 6. Febr. 1448, mens samtidig Hr. Anders Nielsøn nævnes som Præst i „Kawætzlwndh".

Nu opviser det her omhandlede Testamente af 1507 en hel Række af Præster ved Middelfart Kirke: Hr. Niels, Hr. Peder, Hr. Thomas, nok en Hr. Peder, Hr. Mikkel og Hr. Henrik, hvortil kommer den unavngivne Arvelader selv; han har sikkert ogsaa været Præst ved Kirken, siden han kan efterlade den sin Messe-

bog og sit corporale. Altsaa har der den Gang samtidig været mindst 7 Præster, der vel hver har haft sit Alter at betjene. Hvor denne talrige Gejstlighed maa have præget den lille By (endnu i 1672 havde den kun 756 Indb., i 1769 735) og fyldt dens faa Gader med Sang, Lys og Røgelseduft. Man maa imidlertid huske, at der Aaret igennem kom mange fremmede til Middelfart, der jo havde livlig Færgeforbindelse med Jylland.

Den i Testamentet nævnte Præst Hr. Henrik hed H. Kjeldsen; han trak sig tilbage fra sit Embede 1513 og efterfulgtes af Petrus Tuonis, o: Peder Tuesen, der benævnes Præst ved „Calletzlund" Kirke med Annexet Medelfar. Han gik i Kloster 1520. Hans Eftermand blev

Magister Seuerinus Calixti, o: Søren Callesen; til en Afvexling kaldes han Præst til Medelfar med dets Annex Kauslund.

Hr. Peder Hansen Bang, „Klerk af Odense Stift", skal være født i Middelfart ca. 1494 og 1526 kaldet til Præst her, var 1545 Provst i Vends Herred og døde 1566. Han er altsaa gaaet over til Lutherdommen, men er — som saa mange andre — ved Reformationen 1536 forblevet i sit Embede.

IV. ARVELADEREN

Til Slutning lidt om Testamentets Udsteder, som altsaa uden Tvivl har været Præst. Naar jeg nu (tillige med Læseren!) bladder om og endnu en Gang gennemlæser hans sidste Vilje m. H. t. de „jordiske Ejendele", synes det mig klart, at han maa have været en god og kærlig, men ogsaa ret velhavende Mand. Jeg seer en lang, hvid, mager og rystende Gammelmandshaand lægge Penge paa en hel Del Altre, række en Sølvske til St. Mauricius, et Vadskekar til St. Birgitte, en Skjorte til Hr. Mikkel, en Gryde til Kustoden Peder, en Bistok til Hans Clausen; jeg ser den gavmilde Haand lede 6 Faar til St. Mauricius, et Faar med Lam til Kustoden Peder, en Ko med Kalv og en Del Faar til „Tjenestekvinden" med hele den lange Række Børn. Han tænker paa Jerntøj og Jernlænke til Klokkestrenge, paa Stof til Højaltrets Alterklæde, han giver Kirken Halvdelen af „mit Hus og Gaard" og Marine den 2. Halvdel med Humlegaard og hele Oplaget af Tømmer.

Det er tilsammenlagt ikke saa ganske lidt.

Men det mærkeligste ved denne Præst er dog dette, at han har 8 — otte — Børn, som baade er hans („mine fattige Børn") og Tjenestekvinden Marine Atzersdotters (*„hendes Børn"*). Ganske vist er det ikke helt klart, at der begge Steder hentydes til de *samme* Børn. Det kunde jo tænkes, at han har haft et Slags Børnehjem med 8 Børn, der faar Ret til at „genløse" fra Kirken hans halve Hus og Gaard, og at Kvinden er en gift Kone eller Enke med Børn, som arver den anden Halvdel „for hendes lange Tjeneste og Møje".

Men det er langt fra utænkeligt, at Børnene er deres fælles Afkom, m. a. O.: Marine har været Præstens „Deje" eller — som man sagde paa Island: „Følgekone". En romersk katolsk Præst maa jo nemlig ikke være gift, men skal leve i „Coelibat". Men navnlig her i Norden var det dog meget vanskeligt for de gejstlige Myndigheder at faa gennemført dette Pavebud om Præsternes ugifte Stand. I Aaret 1248 gjorde Pavens Sendebud den „sørgelige" Opdagelse, at samtlige svenske Præster var Præstesønner og selv levede i Ægteskab. Endnu „sørgeligere" maa det vel siges at være, naar Præster og Munke ordnede sig paa den mindre tiltalende Maade med „Deje". Hvis det har været Tilfældet med den her omhandlede Arvelader, maa det ansees for ganske naturligt, at han er saa rundhaandet over for sin „Tjenestekvinde". Har hun født ham 8 Børn, saa har hun virkelig gjort sig fortjent til en god Arv „for hendes lange Tjeneste og Møje". Men saa forstaar man ogsaa, i hvor høj Grad en Forandring paa dette Omraade tiltrængtes. Reformatorerne erklærede alle som én, at Coelibatet strider mod Guds Bud, og Luther „gik selv i Spidsen" — som han siger — ved at gifte sig lovformeligt med Nonnen Katarina von Bora.

* * *

EFTERSKRIFT

Det er ikke let at gøre Rede for gamle Dages Mønt, Maal og Vægt. Der har været store Forskelligheder inden for Landsdelene og de skiftende Tider. Ligesom i vore Dage har Konjunkturerne varieret meget.

Efter „Danmarks Riges Historie", Bind I, S. 789—790, skal jeg

dog som et Slags Vejledning anføre, hvorledes Forholdene var i den ældre Middelalder (Valdemar Sejers Tid):

Baade for Møntens og for Kornmaalets Vedkommende brugte man denne Delingsmaade:

1 Mark Sølv (i vore Penge omtr. 35 Kr.) deltes i 8 Øre.
1 Øre var 3 Ørtug (solidi).
1 Ørtug el. Skilling var = 10 el. 12 Penninge (denarii); kun Penninge udmøntedes.
1 Mark el. Læst Korn deltes ligeledes i 8 Øre og var = 12 Pund (1 Pund svarer til 4 Tønder i vore Dage; 1 Mark el. Læst Korn er altsaa ca. 48 Tdr.).
1 Øre Korn = 3 Ørtug.
1 Ørtug = 10 el. 12 Skæpper (jfr. Penninge).

Det overlades saa til den venlige Læser selv at udregne, hvad den gode Middelfart-Præst ved sin Død har ejet af Penge og Penges Værdi!

Mine Kilder til denne lille Afhandling har været mange, bl. a.: Ny kirkehist. Saml. Bd. 6 (det latinske Testamente). — Et Foredrag af H. F. Rørdam paa Behrendts Hotel den 27. Aug. 1895, refereret i Middelfart Avis og Middelfart Venstreblad — samt gengivet i Kirkehistoriske Saml. IV. 4. — Kirkelexicon for Norden ang. de nævnte Helgener. Suhms Samlinger II. Erslevs Repertorium.

BIDRAG TIL KERTEMINDE KØBSTADS HISTORIE I DET 18. AARHUNDREDE

Af *V. Woll*

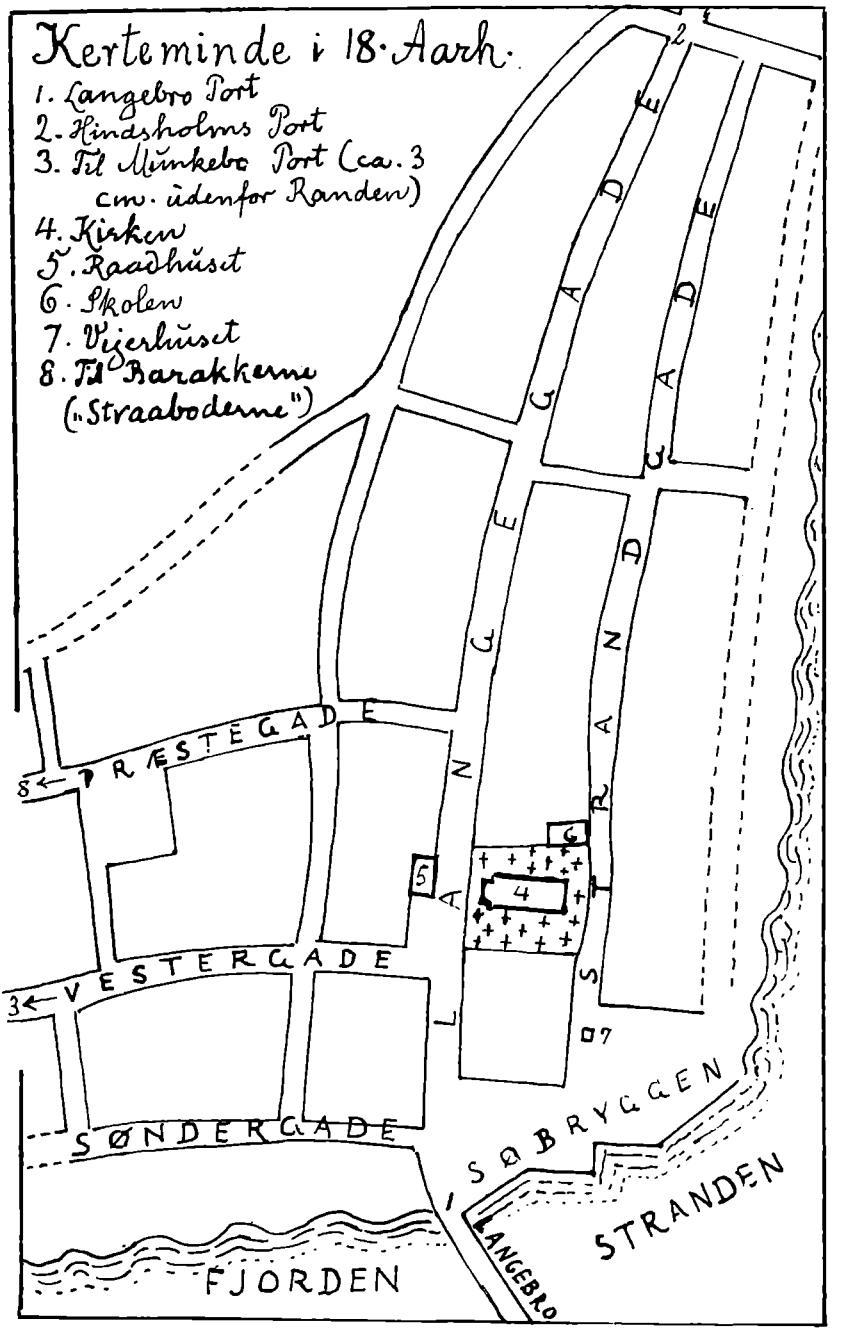
Det 18. Aarhundrede var en trang Tid for Danmarks Land og Folk. Svenskekrigen 1658—60 havde i en frygtelig Grad hærget og udpint Landet, og Genrejsningen var næppe begyndt, før Regeringen indlod sig paa Revanchekrige, først „den skaanske Krig" fra 1675 til 1679, derpaa „den store nordiske Krig", der med Afbrydelser varede fra 1700 til 1720. Vel førtes disse to Krige næsten ganske udenfor Statens Grænser, men det siger sig selv, at de medførte store Byrder for det forarmede Land, baade Soldaterudskrivning og Indkvartering, mægtige Skattepaalæg samt Usikkerhed paa Søen med deraf flydende Tab for Handelen o. s. v. Kun Hovedstaden gik frem i denne Tid, trods Pesten 1711 og den store Ildebrand 1728, begunstiget som den var ved at være Regeringens Sæde og Hoffets Opholdssted, ligesom den i Henseende til den udenrigske Søhandel nød store Forrettigheder. At Landbostanden var tynget haardt, først af Vornedskabet, siden af Stavnsbaandet, af Hoveri til Godsejerne og af Skatter, nedsunken i Vankundighed, med elendig Drift af Jorderne og ringe Husdyrhold, alt dette er almindelig kendt, og slige Forhold kunde selvfølgelig kun medvirke til at holde Købstæderne — og da især de smaa - nede i de tarveligste Kaar, eftersom de var henviste til væsentlig at søge deres Næring ved Handel med Oplandet og Drift af Byjorderne, om muligt tillige en beskeden Søfart.

Det vældige Skattetryk var gennem lange Tider Enevældens Forbandelse. Der var næsten ikke den Ting, som Staten ikke beskattede. Naturligvis var der Skat paa fast Ejendom, Told, Stempel- og Konsumptionsafgift, men hertil kom alt gennem Aarene andre ordinære og ekstraordinære Byrder, saasom Saltskat, Kvægskat, Skat paa Folkehold, Parykker, Karosser, Spillekort og Tobak, ikke at tale om den trykkende Personskat, der kaldtes Kopskat (af det tyske „Kopf" = Hoved, altsaa Skat pr. Hoved), for hvilken kun de allerfattigste fritoges. Snart udskreves Skatterne til Statens almindelige Behov, snart til særlige For-

maal („Krigsstyr", „Prinsessestyr"). Hertil kom saa i Byerne de kommunale Skatter, der vel nærmest lignedes paa Borgerskabets Ejendomme og Næring af de dertil udnævnte Taksereborgere. Ifølge Danske Lovs 3—6—1 skulde Borgerne aarlig „hver 3. Januar vælge to, fire eller flere Borgere, som en Tid lang i Byen boet have og Borgernes Lejlighed kende, hvilke skulle med forrige Aars Kæmner den første Søgnedag i Februar taksere dem, som bo i Byen". — Men adskillige Købstadfolk var fri for „borgerlig Tynge", enten fordi de stod i Statens eller Kirkens Tjeneste eller ved særligt Privilegium var fritagne derfor, i alt Fald saalænge de ikke drev borgerlig Næring. Deslige Begunstigelser, der jo ikke kostede Kongen noget, men følte des mere af det øvrige Borgerskab, der maatte bære hele Skattebyrden, gav ofte Anledning til Klager og Misfornøjelse.

Som en af den unge Enevældes anerkendelsesværdige Handlinger maa imidlertid nævnes, at Tilsynet med Købstædernes Styrelse blev henlagt til Stiftamtmændene. Ganske vist led det lokale Selvstyre derved et stort Skaar, men naar man seer hen til, hvor lidet Begreb om ordnet Administration de underordnede Embedsmænd havde, og hvor mange af disse der var uduelige, undertiden endog uværdige Personer, var der næppe anden Mulighed for Regeringen, saa meget mere som mange af Stiftamtmændene virkelig synes at have været administrativt dygtige Mænd. Dette gælder f. Eks. om de to fyenske Stiftamtmænd Chr. Schestedt og Chr. Rantzau, der virkede her henholdsvis 1721—38 og 1740—60. Der er fra deres Tid bevaret saa vel ordnede Arkiver, at det er muligt at danne sig et Begreb om Købstædernes indre Forhold, bl. a. fordi Byernes Styrere følte sig saa uselvstændige og underordnede i Forhold til Stiftamtet, at selv de mindste Detailspørgsmaal, undertiden endog rene Retssager, blev forelagte Stiftamtmændene af Borgmestre og Byfogder, oftest i saadanne Vendinger, der forekommer os som Udtryk for krybende Underdanighed, men som formodentlig faldt Datiden naturligt i Pennen, som f. Eks.: „Herpaa ervartes Deres Højgrevelige Ekscellences naadige Resolution i dybeste Submission af Deres Grevelige Ekscellences samt Stiftsbefalingsmands, Naadige Herres underdanigste og aller ydmygste Tjenere N. N."

Paa Baggrund af disse almindelige Bemærkninger maa de følgende Blade af Kerteminde Bys Historie læses.

Rids over Kerteminde.

I. BYENS STYRELSE

Tiden indtil 1747

Ved Forordning af 28. Januar 1682 var Kerteminde henført til Købstædernes Mellemklasse, der skulde have en Borgmester og to Raadmænd. Den stod i saa Henseende paa Højde med Svendborg, Faaborg, Assens og Middelfart, medens Odense og Nyborg kunde glæde sig ved to Borgmestre og tre Raadmænd, ja eventuelt endog kunde prange med en Præsident i Stedet for den ene Borgmester.*) I tredie Klasse stod derimod Bogense, der hverken havde Borgmester eller Raad, men maatte nøjes med en Byfoged som borgerlig Øvrighed. (En Byfoged fandtes ogsaa i Kerteminde som i alle de andre fynske Byer, men havde dér intet med Bystyret at gøre; han var kun Dommer og Politimester.) Saavel den anførte Klassificering som den Omstændighed, at Forordningen ogsaa gav Kerteminde Ret til at drive udenlandsk Handel, viser, at Byen endnu ansaas for at have en vis Betydning. Men just omkring 1680 fandt man — som det siges ved et Tilfælde — det bugtede Sejlløb op gennem Odense Fjord til Stige, og dermed var Kertemindes Nedgangsperiode for Alvor begyndt, idet Byen nu ikke længere var Havnestad for Odense. Gennem den første Halvdel af det 18. Aarhundrede svandt Tallet paa Byens Øvrighedspersoner stadig ind og naaede til Slut ned paa samme Lavmaal som Bogense. Dette hang tildels sammen med, at der som fast Lønning til Magistraten kun fandtes Indtægten af Jordlodden „Gedskovshoved" Nord for Byen, som ved Christian III's Brev af 3. Juni 1558 var tillagt Magistraten mod en Afgift til Kongen af ½ Td. Smør aarlig, at betale efter „Renteri-Takst" med 7½ Rigsdaler. (Denne Afgift svaredes uforandret med 15 Kr. aarlig lige til 1917.) — Hertil kom saa de uvisse Indtægter, saasom Andel i Markeds-Stadepenge og i Bøder, samt Gebyrer af Dødsboer, idet Magistraten overalt i Byerne var Skifteret i Forbindelse med Byfogden og Byskriveren, men disse Indtægter aftog jo i Forhold til Boernes stadig faldende Værdi.

Efterhaanden som Velstanden aftog, og Raadmandshvervene endog undertiden gik over til at være Stillinger, der søgtes for Indtægtens Skyld, var det naturligt, at man søgte at begrænse

*) Købstædernes Borgmestre og Raadmænd blev ifølge Danske Lovs 3—4—1 udnævnte af Kongen og aflagde Embeds-Ed til ham.

Antallet af dem, der skulde nyde disse Indtægter, idet man efterhaanden inddrog Borgmester- og Raadmandsstillingerne. Paa denne Maade endte „Magistratslønnen" følgelig med at blive „Byfogedløn", og i Tidens Løb overtog Købstadkommunen Jordlodden mod en fast aarlig Afgift til Byfogden, et Forhold, der vedblev i Kerteminde, lige til Lønningsforholdene i 1919 omordnedes samtidig med Retsplejereformen.

Først vil vi se lidt nærmere paa de Mænd, som gennem Størstedelen af Aarhundredet beklædte Øvrighedsposterne i Kerteminde.

I 1706 havde Johan Adam Merchel afløst Peder Nielsen som Borgmester. Alene i Navnenes Klang aner man Forskellen. Det lyder, som om en ny og fremmedartet Aand skal rykke ind dér, hvor før den jævne Dansker havde styret. -- I Virkeligheden var Forholdet ogsaa saaledes. Merchels Løbebane var begyndt paa en i Enevældens første Tid ikke usædvanlig Vis, nemlig i en kongelig Lakajs Stilling. Han var derpaa i 1688 bleven Tolder i Kerteminde efter Bertram Treven, der ogsaa oprindelig havde været Funktionær ved Hoffet. Toldertjenesten i Kerteminde havde selvfølgelig i Byens gode Handelsperiode været indbringende, navnlig fordi man havde den Ordning, at Stillingen bortforpagtedes mod fast Afgift til Staten, og man har da mulig anset den for en passende Retrætepost for veltjente Hofbetjente; tillige fik man ad denne Vej Folk ind paa Embedsbanen, som var kendte med at underordne sig Myndighederne, og som sad inde med nogen almindelig Dannelse. At Merchel nu forenede Toldertjenesten med Borgmesterstillingen, havde maaske sin Grund i, at Tolden ikke mere var saa indbringende som før, og da det som foran anført var foreskrevet, at Borgmester og Raad skulde udnævnes af Kongen, har Merchel vel ikke haft svært ved at opnaa Stillingen. — Han var Ejer af en stor Ejendom paa Langegade og har sikkert følt det som en stor Udmærkelse, at han her kunde modtage sin kongelige Herres Søn og Efterfølger, Frederik IV, da denne en Gang besøgte Kerteminde, vistnok i Aaret 1712.*) --

*) Det var ved denne Lejlighed, at en af Hofmændene meddelte Kongen, at Borgmesteren i Kerteminde havde spist to Raadmænd, hvilken Gaade Majestæten ikke kunde løse, før han fik at vide, at nogle fede Flyndere, der fangedes ved Byen, kaldtes Raadmænd. — Provst Bøgh, der fortæller Anekdoten, angiver som sin Hjemmelsmand Grev Johan Ludvig Holstein, der i sin Ungdom som Kammerjunker hos Kongen havde hørt den paagældende Samtale.

Provst Bøgh roser Merchel som en retsindig og god Mand; ikke desmindre havde han og Raadmændene jævnlig Konflikter, som nærmere skal omtales nedenfor, og da han d. 10 Jan. 1722 sendte Stiftamtmanden sin Nytaarslykønskning, klagede han over, at Borgerskabet nærede Uvillie mod ham, og han ønskede sig et andet Embede.[1] Han blev dog siddende som Borgmester til sin Død i 1733, men havde allerede forud afstaaet Toldertjenesten til sin Søn Christian Carl Merchel.

Da Merchel udnævntes til Borgmester, fandt han to ret nye Mænd i Raadmandsstillingerne. Den ene var Alexander Mancinus, der var udnævnt i 1703 og maaske allerede da tillige var Postmester; den anden var Knud Pedersen Hind,*) en fhv. Odense-Borger, der var besvogret med en Kerteminde-Slægt og antagelig stod vel anskreven hos Stiftamtmand Pritzbuer, hvis Anbefaling det vistnok skyldtes, at han d. 25. Maj 1706 fik kgl. Bestalling som Raadmand. Begge Raadmændene var stærkt forgældede, om end de begge havde Ejendomme paa Langegade; Hind havde dertil mange andre uheldige Egenskaber, saa at han endog i 1710 paa Borgmesterens Indstilling blev suspenderet af Stiftamtmanden, og i 1712 blev der af 20 Borgere sendt denne sidste en Klage over Hind, der betegnes som „rasende og gal, urolig og proceslysten", han viser „tyrannisk Forhold mod Hustru og Husfolk inden Døre, løber i bar Skjorte op og ned ad Gaden og lader sig skælde for Løgner og Meneder". Ufreden mellem Merchel og Hind blev ikke mindre, efter at Suspensionen var bleven hævet ved Fynbo Landstings Dom af 25. Maj 1712, og hans Genindsættelse i Raadmandsembedet blev fremtvunget ved kgl. Reskript til Stiftamtmanden af 14. Maj 1714. Paa den ene Side udtalte Merchel om Hind, at hans „usømmelige Bedrifter og straffældige Forhold er noksom bekendt", paa den anden Side skriver Hind: „Merchels hadefulde Skrivelser sigter til min totale Ruin."

Imidlertid skilte Døden dog Byen og Borgmesteren ved disse to uheldige Personer; Mancinus døde d. 29. Decbr. 1720 „i meget elendig Tilstand", efterladende sig næppe over en halv Snes Sletdalers Værdi, saa at Merchel maatte bekoste Ligkisten og andre i Byen Ligklæderne,[2] og Hind fulgte ham d. 20. Marts 1721 „i en

*) Udførlige Oplysninger om Mancinus og Hind findes i Forf.s „Fra Kertemindes Fortid" II, 46 og 36 flg. med dér anførte Kildesteder.

slet Tilstand", efter at han faa Dage forinden havde gaaet paa Gaden.[2]

Til Mancinus's Eftermand udnævntes derpaa Peder Christian Schøthz*). Han var født ca. 1680, Søn af Forpagter Schøthz paa Bogense-Egnen, hvis Enke i 1693 ægtede Sognepræst Friis i Kerteminde. Han blev i 1701 indskreven som Student ved Københavns Universitet og skal have lagt sig efter Retsvidenskab, men blev senere Købmand i Kerteminde, hvor han i 1720 omtales som havende „en florisant Negotie, By- og Landhaandtering samt store Midler og Formue".[3] — Landbruget drev han paa sin Gaard Kærbygaard i Over Kærby tæt udenfor Kerteminde.[4] I nogle Aar var han Konsumptionsforpagter i Byen, men d. 7. April 1721 modtog han Udnævnelse til Raadmand. Han vedblev stadig at drive stor Handel, navnlig med Korn, havde Skib i Søen og ejede flere Ejendomme i Byen, hvilke han havde erhvervet sig ved Arv, ved Ægteskab og ved Køb. — Byens Organist, Andreas Høyer, havde allerede d. 11. Jan. 1721 søgt Raadmandsstillingen efter Mancinus, hvilket han begrundede med, at han nu i 10 Aar havde været Borger i Byen og „betroet adskillige Byens Bestillinger"[5] — han havde bl. a. været Kæmner i Aarene 1717—20 og Kirkeværge fra 1718 — men da Schøthz var kommet ham i Forkøbet, skyndte han sig at søge om at blive Hinds Efterfølger, idet hans Ansøgning er dateret Dagen efter Hinds Død, og denne Gang lykkedes det ham at naa sit Maal, uagtet Merchel havde anbefalet Borgeren Jens Ottesen Langemach „som en skikkelig Mand og i temmelig god Tilstand".[6] Høyer nævnes i Grundtakst 1717 som Ejer af en Ejendom paa Langegades Østside; fra 1723 ejer han en anden Gaard noget sydligere i samme Gade (nuvær. Nr. 29). — Ved Ægteskab med Engel Hoppensach var han kommet ind i en af Byens Købmandsslægter.

Uagtet Provst Bøgh omtaler Schøthz som „en Mand af dyb Indsigt og megen Erfaring", var Forholdet dog ejheller i Schøthz's Raadmandstid godt indenfor Magistraten. Flere af Aktstykkerne fra hans Haand giver Udtryk for et vist Rethaveri, som maaske laa i Tiden, maaske skyldtes hans Bevidsthed om baade i Dannelse og i økonomisk Henseende at være sine Kolleger og øvrige Medborgere overlegen. Han var ved sit Ægteskab i 1716 med Hilleborg Maria Jakobsdatter Bager, Enke efter Købmand Tho-

*) Se om ham nærmere Forf.s „Fra Kertemindes Fortid" II, 17 med Kildesteder.

mas Johansen i Kerteminde, kommet ind i Datidens Patricier-Slægt i Byen, Familien Bager, hvad der jo nok skulde give ham et vist Rygstød, og i de smaa og indsnævrede Forhold, hvorunder Livet førtes, var der rig Mulighed for Klikevæsen. Allerede i Marts 1722 klagede begge Raadmændene over Borgmesteren i en Skrivelse til Stiftamtmanden, hvorfor denne udbad sig nærmere Redegørelse og Bevisligheder.[7]

Stiftamtmand Schestedt var d. 26.—27. Aug. 1722 i Kerteminde, hvor han holdt „Visitation" paa Raadhuset (S.'s Dagbog og Hist. Aarbog 1921, II 596, hvor de af Magistraten afgivne Besvarelser findes trykte). I Svaret paa Punkt 30, Forholdet mellem Magistraten og Borgerskabet m. m., udtrykte Magistraten sig med en vis Forbeholdenhed: „Herved haves for Tiden intet at erindre, men al Ting paa alle Sider saavidt vides rolig." — Men i 1732 var der stor Ufred mellem de to Raadmænd, dels om nogle usandfærdige Beskyldninger, som Høyer havde fremsat mod Schøthz — — som det synes gaaende ud paa, at S. interesserede sig noget for stærkt for Købmand Hans Hoppensachs Hustru — dels om nogle Kreaturer, som Høyer uden de andre Magistratsmedlemmers Samtykke havde indtaget til Græsning paa Magistratens Embedsjord Gedskovshoved, og som Schøthz havde fjernet som „optagne".*) Det har næppe været med blide Følelser, at Høyer saa Schøthz rykke op i Borgmestersædet, da den gamle Merchel døde i 1733, men Uenighederne indenfor Magistraten spores dog ikke mere i Akterne, og ifig. Bøgh forestod Schøthz sit Borgmester-Embede „med stor Myndighed og Anseelse, men ogsaa under store Anstød og Fortrædeligheder".

— — —

Som anden Raadmand udnævntes nu Peter Morville, en Søn af Sognepræst Henrik Morville i Køng og Hustru Kirsten Gregersdatter Krog. Sidstnævnte var i sit første Ægteskab med Formanden i Embedet, Jakob Jespersen Bager, Moder til Borgmester Schøthzs Hustru.

Peter Morville var Købmand i Kerteminde og byggede sig en stor Købmandsgaard ved Langegades nordre Ende (nuvær. Nr. 81 — -87 ved Hj. af Skolegade). Bøgh giver ham følgende Skudsmaal: „I Almindelighed roses denne Mand meget af alle, thi han havde

*) Se herom nærmere i Hist. Aarbog 1920, II, 463—466, hvor bl. a. Høyers meget ydmygende Afbigt overfor Schøthz findes trykt.

Raadmand Morvilles Gaard (nedbrudt 1924 og 1934).

et muntert og behageligt Væsen og lod se Redebonhed og Ærlighed mod dem, han havde noget med at gøre. Han skal have rejst meget i sine unge Dage, men ikke omsonst, thi han vidste alle Vegne at føre sig Købmandskabet til Nytte, hvori han siges at have været den snildeste Mand paa dette Sted." — Paa en af disse Rejser blev han fanget af Svenskerne, der ansaa ham for Spion og kastede ham i haardt Fængsel paa Fæstningen Karlsten ved Marstrand, hvor han skulde have været henrettet, men blev befriet, da Tordenskjold erobrede Fæstningen; men han havde været betynget med saamange Jernlænker og Bolte, at han siden da gik ganske krumbøjet. — Han døde af Vattersot i 1738 i sit 51. Aar, og nu blev det ved Reskript af 12. Decbr. 1738 bestemt, at der fremtidig kun skulde være én Raadmand i Byen. Det var nemlig en bevidst Bestræbelse fra Regeringens Side at faa sammenlagt nogle af de mange smaa Embeder og Bestillinger, der fandtes i hele Landet, hvilket bl. a. havde givet sig Udtryk i et almindeligt Reskript af 26. April 1737, hvori Kongen udtaler sig imod, at der holdes de mange Magistratspersoner, der ikke af Embedets retmæssige Indtægter kan have nødtørftigt Udkomme, hvad der giver Anledning til mange uheldige Forhold og Mis-

brug.*) Som en videre Udførelse af disse Tanker blev det nu endelig ved Reskript af 10. August 1742 bestemt, at Byfogedembedet, som da var ledigt som Følge af, at Byfoged Bie for Embedsforbrydelser var dømt til Landsforvisning, skulde overdrages Borgmester Schøthz, saaledes at han skulde beholde Borgmester-Indtægten og som Byfoged nyde de uvisse Indtægter af dette Embede, medens den visse Løn i Penge eller Jorder skulde tilfalde Byen. Og naar Byfogedtjenesten ved Schøthz's Død eller paa anden Maade blev ledig, skulde næste Raadmand „ascendere" (rykke op i hans Sted), indtil kun én Person blev tilbage som Byfoged, „hvorpaa hans Løn af Byen, Jord eller Penge, skal af Stiftamtmanden regleres og af Kongen approberes". — Da der som nævnt kun var én Raadmand, nemlig Høyer, tilbage, blev han Schøthz's Efterfølger i Byfogedembedet, da denne paa Grund af Svagelighed trak sig tilbage i Begyndelsen af 1747 (han døde i Oktbr. s. A.). — Men det blev ikke den fordums Organist forundt at virke ret længe i Dommerhvervet, idet han allerede døde d. 27. Decbr. s. A. — Hermed var da den sidste Person af den gamle By-Magistrat gaaet bort, og fremtidig skulde den af Kongen udnævnte Byfoged staa i Spidsen for Bystyret.

Men der var imidlertid i al Stilhed skudt en anden Faktor frem til Deltagelse heri. Det var „de eligerede Mænd". Hvorledes denne Institution er skabt for Kertemindes Vedkommende, lader sig ikke med Sikkerhed oplyse. Nogen Lovhjemmel haves oprindelig ikke; først ved et Reskript af 2. Marts 1787 gives der nogle Regler for deres Indførelse i de danske Købstæder, og om Valgmaaden findes der først almindelige Regler i Reskript 24. Marts 1797.

*) Til Ros for Kerteminde Borgerskab maa det her indskydes, at Tanken om en saadan Embeds-Sammenlægning alt var opstaaet indenfor dets egne Rækker. Af Retsbogen for 9. April 1731 sees det, at der paa Initiativ af den nedenfor omtalte Nikolaj Jakobsen Bierfreund var affattet en Supplik til Kongen om at faa Byfoged- og Magistrats-Embederne samlede hos én Øvrighedsperson, Byfogden, ligesom i Bogense. Begrundelsen herfor er bl. a., at Magistratspersonerne var besvogrede med de bedste og mest formuende i Byen, samt at baade Borgmester Merchel og Raadmand Schøthz drev stor „Negotie", og Høyer var Indehaver af en Mængde Bestillinger. Ved denne Ordning maa de fattige lide, men efter Forslaget menes Byen at kunne florere. — Denne Supplik blev ved et Bud bragt til Nyborg og sendt under Kuvert til en i København boende Officer, der før havde boet i Kerteminde. Ved denne Forsendelsesmaade har man vel haabet, at Sagen kunde undgaa Magistratens og det stedlige Postvæsens Opmærksomhed (Raadmand Høyer var da tillige Postmester), men dette lykkedes ikke. — Det sees ikke, at der kom noget Resultat ud af Suppliken. — Ogsaa Byfoged Hornemann fremkom med et lignende Forslag, hvorved han jo kunde haabe at forbedre sin økonomiske Stilling. (Skr. 10. Aug. 1733 til Stiftamtet — umiddelbart efter Borgmester Merchels Død — Pakke 270).

De forekommer dog allerede fra 1723 i Kerteminde,[8] og det antages af P. Munch („Købstadstyrelsen i Danmark"), at Stiftamtmand Sehestedt ud fra sin tidligere Embedsvirksomhed har forudsat, at der fandtes eligerede (udvalgte) Mænd overalt i Købstæderne, og at man derfor — da han kort efter at være bleven Stiftamtmand i Odense, sendte Spørgeskemaer til Købstæderne i Stiftet og bl. a. ønskede Oplysning om de eligerede Mænd — ikke har vidst bedre at klare sig end at lade de fra gammel Tid eksisterende Taksereborgere gælde for eligerede Mænd. En lignende Opfattelse udtales allerede i 1789 af Kertemindes daværende Byfoged, den yngre Bendz, se Hist. Aarbog 1919, II 411-412. Her faar man tillige at vide, at de oprindelig var otte, men at Antallet ved Stiftamtmandens Resolution af 4. Maj 1776 var nedsat til seks.*) Medens Raadmændene oprindelig var Handlende, og Haandværkere ikke kunde opnaa Raadmandsposter, var der ingen saadan Begrænsning for de eligerede Mænds Vedkommende. Om deres Valg før 1797 vides Intet nærmere; Byfoged Bendz siger blot, at hans seks eligerede Mænd — tre Handlende og tre Haandværkere — var udnævnte af ham, dog efter Indstilling af Flertallet af hele Borgerskabet. — Dette blev nemlig ved særlige Lejligheder af Magistraten indkaldt til „Raadstuesamling", f. Eks. til Valg af Taksereborgere som foran nævnt, eller naar Regeringspaabud skulde kundgøres. Disse Samlinger synes ikke altid at have haft Borgernes Interesse. Saaledes besværede Magistraten sig i 1722 over, at den ikke nød „Gehør og Lydighed" hos Borgerskabet, idet der kun mødte 2 à 3, naar der indkaldtes dertil; Stiftamtmanden tillod derfor Magistraten at mulktere de modvillige og inddrive Bøderne ved Udpantning.[9]

De eligerede Mænd synes som Regel at have fungeret for Livstid, medmindre de forlod Byen eller følte Alderens Tryk; nogle af dem fungerede en Snes Aar eller mere. Enkelte af de eligerede Mænd har tillige været Kæmnere, undertiden flere Aar i Træk; hvorvidt de har beholdt Stillingen som eligerede samtidig, kan ikke siges med Sikkerhed, idet Paagældende da ikke har medunderskrevet de øvriges Revisionspaategning paa Kæmnerregnskabet, som han selv har aflagt. — Det er ogsaa vanskeligt at

*) Resolutionen findes i Kerteminde Byfogeds indk. Breve 1776 og begrunder Nedsættelsen med Byens Lidenhed. Imidlertid blev Antallet dog i 1794 af Stiftamtet forhøjet til otte efter de eligeredes eget Ønske (Retsbogen 19. Marts 1794).

afgøre, om de eligerede Mænd altid har været fuldtallige, da Kæmnerregnskaberne — ogsaa før 1776 — sædvanlig kun er paategnede af 5 eller 6; kun ganske enkelte Aar findes alle 8 Navne derunder.

Som Følge af den Maade, hvorpaa Begrebet „eligerede Mænd" var opstaaet, kan der ejheller udtales noget om de oprindelige Valgbarhedsbetingelser. Saa meget kan dog siges, at man altid holdt sig indenfor Grundejernes og de Næringsdrivendes Kreds og stadig fulgte den Regel at fordele Posterne ligelig mellem Handlende og Haandværkere. Derimod haves der intet Eksempel paa, at en Embedsmand, som jo ejheller havde Borgerskab, er blevet eligeret Borger. — Da Kredsen af dem, man valgte, saaledes var begrænset, og disse ofte var beslægtede eller besvogrede, tager det sig ofte ud, som om Hvervene var „arvelige". Saaledes var Herman Nielsen Broch eligeret Borger fra 1723 til sin Død i 1727; efter ham fulgte hans Svigersøn Nikolaj Jakobsen Bierfreund, og efter dennes Død rykkede førstnævntes Søn Niels Hermansen Broch ind. — Skrædder Hans Jørgensen Koch var ligeledes blandt det første Hold af eligerede Mænd; senere kom hans Svigersøn Skomager Claus Mortensen ind og atter senere dennes Søn Morten Clausen, der ligeledes var Skomager. Flere lignende Tilfælde kunde anføres.

Der var saaledes gennem Aarhundredets første Halvdel efterhaanden skeet den Forskydning i Bystyret, at Borgmesteren og de to Raadmænd var forsvundne og erstattede med en Byfoged og de eligerede Mænd. Det vil derfor være naturligt at standse lidt paa dette Punkt for at omtale de øvrige kommunale Embedsmænd i det her omhandlede Tidsrum.

Medens Byfogden som nævnt kun var Dommer og derfor ikke kommer i Betragtning her i denne Periode, indtog Byskriveren derimod en Dobbeltstilling; dels skulde han føre Retsprotokollerne, dels skulde han føre Byens Anliggender i Pennen. Ogsaa denne Stilling har kun været slet aflagt; endnu langt ned i Aarhundredet er Byskriverlønnen kun 10 Rdl. aarlig og 4 Rdl. til Skrivemateriale. Hertil kom ganske vist Sportler for retslige Udfærdigelser, men ogsaa denne Indtægt har sikkert kun været ringe. Derfor maatte man nøjes med de Kræfter, der kunde faas for billigt Køb, og vi finder da fra 1709 ansat som Byskriver en Meklenborger ved Navn Jørgen Fich, der havde tjent hos Stift-

amtmanden i Odense, Joachim Pritzbuer, der selv stammede fra Meklenborg og maaske har ført ham med fra sit Hjemland. Fich havde vel faaet noget Kendskab til Dansk, men det kan ikke skjules, at hans Udfærdigelser bærer Præg af, at hans Viden om vort Sprog kun er overfladisk. Selv om Datiden ikke stillede store Krav til Retskrivning, er hans Skrivemaade dog i høj Grad „særpræget", som naar han f. Eks. skriver „Hanske Maager" eller „Pante for skrifning" (Handskemager — Panteforskrivning). — Hans Formand, Hans Karstensen, havde tillige været Vejer og Maaler; ogsaa denne Bestilling gled han ind i, og endelig købte han af sin Forgængers Enke dennes Ejendom paa Langegade, nuv. No. 14.[10] — Fich døde i 1731; hans Enke, Vibeke Vilhelmsdatter Graf, en Købmandsdatter fra Ribe, levede til 1770 (begr. 19. Juni). Ved Fichs Død blev de to Bestillinger adskilte. Til Byskriver udnævntes Niels Rosenlund, om hvem det hedder, at han i lang Tid havde tjent ved Frederik IV.s Hof som „Bagerskriver",[11] men han døde allerede det følgende Aar. — Som Vejer og Maaler foreslog de to af Magistratens Medlemmer (Borgm. Merchel og Schøthz) Byfoged Hornemann, der betegnes som Borgmesterens „Svoger", medens Raadmand Høyer foreslog Ananias Jakobsen Norup.*) Stiftamtmanden svarede d. 12. Aug. 1731,[12] at han ikke fandt noget at erindre mod Valget af Hornemann, idet Forordn. 5. Maj 1683 overlod Valget til Magistraten, naar der kun blev indhentet kgl. Konfirmation derpaa. Men det varede ikke længe, før Piben fik en anden Lyd. Den 28. Oktbr. s. A. sendte Stiftamtmanden Magistraten en skarp Bebrejdelse for dens Indstilling af Hornemann, hvad Kongen havde optaget unaadigt. Brevet slutter saaledes: „Jeg maa have dem forstændiget, at de ikke saa løselig burde have foreslaget Byfoged Hornemann til et ham ucompeterende Embede . . . altsaa have de en anden Gang at se sig bedre for, at ikke noget stridigt mod Lov eller Forordninger skal handles eller foretages." [13] Anledningen til denne kraftige „Næse", var — ifølge Supplikprotokol 1731 II, No. 352 (i Rigsarkivet), at man fandt Bestillingen uforenelig med Byfogdens Embede, da han skulde paatale mulige Forseelser af Vejeren og Maaleren. Og Resultatet blev, at Vejer- og Maaler-Stillingen tilfaldt Norup (kgl. Reskript 19. Oktbr. 1731).

Denne Mand, der var Søn af Købmand Jakob Pedersen Norup,

*) Af Dom 22. Decbr. 1727 (Retsbogen) sees, at han da drev Kornhandel.

en Svigersøn i Bager-Slægten, maatte Kerteminde By, særlig dens Handelsstand, nu trækkes med i næsten 40 Aar, idet han vedblev at fungere indtil sin Død i Febr. 1770. Man vil vist forgæves søge hans Lige, og hans Bedrifter vilde kræve et særligt Afsnit, om de skulde beskrives i Enkeltheder, ildesindet, chicanøs, ja ligefrem forbryderisk, som han var. Vejerboden*) lod han forfalde, Maale- og Vægtredskaberne var i Uorden eller falske; under en Retssag, der var anlagt mod ham for Udstedelse af en falsk Vejerseddel, saa han sit Snit til at sluge Seddelen; han beskyldtes for at stjæle af Varerne;**) han indlod sig i Haandgribeligheder med de Handlende, nægtede dem Vejersedler, ja truede endog Byfogden med Stok i dennes eget Hus.[14] — Efter hans Død blev Byfoged M. Bendz hans Efterfølger.

Som Byskriver fungerede fra 1732 Frans Bornemann. Fra hans første Funktionstid høres der allerede i 1734 om Uenighed mellem ham og den da nys udnævnte Byfoged Jørgen Seerup Bie. I Begyndelsen af Septbr. s. A. traf de sammen paa et Værtshus i Byen og blev da uenige om en Ubetydelighed. Det ene Ord tog det andet, og det endte med, at Bie kaldte Bornemann en Hundsfot og beskyldte ham for at føre et uchristeligt Levnet med sin Hustru, hvad der efter Bies Mening „fortjente Bremerholms Straf". Byskriveren tog til Genmæle med at kalde Bie en „Ertz-Canaille, Æreskænder og Løgner". Herom førte de to Embedsmænd saa Retssag i henved et Aar! Hvorledes Samarbejdet mellem dem som Dommer og Protokolfører har været herefter, kan

*) „Vejerhuset" var en tjæret Træbygning af Ege- og Fyrretømmer med Tegltag, opført i 1687 ved Borgmester Johan Glysings Foranstaltning.[15] Den laa paa Havnepladsen tæt syd for den nuværende Toldbod, paa det Sted, hvor Konferensraadinde Brüggemann i 1783 fik Tilladelse til at bygge et Lysthus.[16] Dette sidste sees paa Billedet i Hist. Aarbog 1920, II, 469 (den lille, hvide Bygning med pyramideformet Tag til venstre i Billedet).

**) Eksempelvis kan efter Retsbogen d. 12. Maj 1732 samt 5.—6. April 1734 nævnes, at han af en Sæk Humle havde fjernet 18 Pund og lagt 3 Stene i Stedet, at han paa 4-Lispunds Loddet med Kridt havde skrevet et romersk Femtal, at han havde sømmet Bly under den ene Vægtskaal, afpressede de Handlende Ost m. m., tog Vejerpenge over Taksten o. s. v. — Men det maa tjene noget til hans Undskyldning, at han var meget forarmet. I 1734 var han „med Hustru og 7 smaa Børn geraaden i yderste Armod ved Søskade og andre Fataliteter ved Købmandshandel" og søgte derfor om at maatte udsætte Bækken ved Kirkedørene eller indsamle ved en Kollektbog i Hs. Maj.s Riger og Lande, men fik Afslag (Supplikprot. 1734 II, No. 396). Af andre Aktstykker — navnlig Od. Amts Arkiv, Pk. 270 — sees dog, at disse Tab og Ulykker er overgaaede Norup, før han udnævntes til Vejer og Maaler, men hans Skrivelser er affattede med en saa ejendommelig „Retskrivning", saa vidtløftige, forvirrede og ofte helt ubegribelige, at det ikke lønner sig at søge at trænge til Bunds i dem; endogsaa Magistraten udtaler, at den „nærer Tvivl om, hvad man skal slutte om hans Forstand".

man tænke sig. Bie blev iøvrigt dømt fra Embedet i 1740, hvorimod Bornemann blev siddende i sit til 1757, men mod Slutningen af hans Funktionstid havde han atter Sammenstød med Byfoged Bendz. Den nærmere Omtale heraf opsættes imidlertid til det følgende Tidsrum.

— — —

Ved Siden af de nævnte kommunale Embedsmænd havde man ogsaa forskellige Bestillingsmænd, der tog Del i Styrelsen som et dem paalagt borgerligt Ombud. Den vigtigste af disse var „Kæmneren", Byens Kasserer og Regnskabsfører. Ifølge Danske Lovs 3—5—1 skulde Borgmester og Raad hvert Aars 2. Januar vælge en Kæmner (eventuelt flere) og den afgaaende inden 14 Dage aflevere Beholdning og Regnskab til Efterfølgeren. — Men da der ikke affattedes noget Overslag, og man nøjedes med at afholde de allernødvendigste Udgifter, hvortil man først udskrev kommunal Skat, naar det ikke længere kunde undgaas, var det ofte Tilfældet, at Kæmneren maatte staa i Forskud og ved Regnskabsafslutningen fik Penge tilgode, som han saa selv maatte se at faa hos Eftermanden. Som Følge heraf kunde kun nogenlunde velstillede Folk bruges til Kæmnere, og de sørgede som oftest for at slippe fri, naar Aaret var omme. Dog er der flere Eksempler paa, at Kæmnere har ladet sig genvælge flere Aar i Træk; saaledes var Laurits Ballum Syv først Kæmner fra 1728 til 1733 og derpaa atter fra 1746 til sin Død d. 1. Septbr. 1751; efter ham virkede Niels Jakobsen Bager til 1759, da han paa Grund af Svagelighed blev fritaget, og umiddelbart efter ham fulgte Hans Bærentsen til 1766.

Saa var der yderligere et Utal af Smaahverv, der paalagdes Borgerne, og Antallet af de Personer, man havde at vælge imellem, var meget begrænset. For det første var Byens Søfarende, baade Skipperne og Fiskerne, jo ved deres jævnlige og tildels langvarige Fraværelse afskaarne fra at komme i Betragtning, selv om de undtagelsesvis havde løst Borgerskab — dette var selvfølgelig en Betingelse for at være Borger — og dernæst kunde de fattigste ikke bruges, hvor det drejede sig om Oppebørsel af Penge eller andet Pengeansvar. — Om alle disse Hverv skal nærmere berettes i det følgende.

Af lønnede Bestillingsmænd fandtes der en Politibetjent, der oftest benævnes „Byens Tjener", en Natvægter og en Byhyrde.

Tiden efter 1747

Ved denne Periodes Begyndelse var som foran omtalt Byfoged Høyer den eneste kongevalgte Øvrighedsperson i Byens Styrelse. — Efter Høyers Død i Decbr. 1747 blev Otto Jakobsen Bull Byfoged.*) Han var en Nordmand, der havde studeret Retsvidenskab i København, hvor den juridiske Eksamen nylig var indført ved Universitetet ifig. Forordn. 10. Febr. 1736, og havde gjort sig fordelagtig bekendt ved i 1743 og følgende Aar at udgive et „Alfabetisk Register over Danske og Norske Lov", et for sin Tid virkelig godt og fyldestgørende Arbejde, der nærmest kan lignes ved et Nutidens Lovleksikon.[17] Desværre forsumpede han i de smaa Forhold i Kerteminde, hvor han henfaldt til Drikfældighed og Embedsforsømmelser.

Efter ham fulgte saa de to Byfogder af Navnet Bendz, Faderen Morten B. (1750—72) og Sønnen Lars Chr. B. (1772—96), begge retsindige og dygtige Embedsmænd, skøndt uden videnskabelig Uddannelse; deres velskrevne og udførlige Udtalelser til Stiftamtet i mange Embedssager er en vigtig Kilde til vor Viden om Byens Forhold i deres Tid.**) Det virker som et Pust fra en nyere Tid, naar M. Bendz i 1751 i sin Ansøgning om, at det da ledige Embede som Herredsfoged i Vinding, Bjerge og Aasum Herreder maa blive ham overdraget foruden Byfogedstillingen, begrunder sit Ønske om forøget Indtægt med, at han anseer det for upassende, at Embedsmænd befatter sig med borgerlig Næring, hvoraf mange Ulemper kan opstaa.[18] Han kunde nok trænge til bedre Indtægter, idet hans faste Løn da kun var Forpagtningsafgiften af Gedskovshoved, som udgjorde 74 Rdl. 2 Mk., og de uvisse Sportler ca. 20 Rdl. aarlig. — Efter L. Chr. Bendz — der ligesom Faderen døde i Embedet — udnævntes Johan Bluhme til Byfoged og fungerede indtil 1809. Alle disse Byfogder — af hvilke Morten Bendz iøvrigt som en særlig kongelig Naadesbevisning fik Borgmestertitel i 1768 (se herom Hist. Aarbog IV, 391—401) — styrede altsaa Byen i Samraad med de eligerede Mænd.

Under dem virkede saa et uforholdsmæssig stort Tal af Borgere, der som foran nævnt maatte udføre de paagældende Hverv

*) Da Forf. i „Fra Kertemindes Fortid" II, 10—35, har givet en Del biografiske Oplysninger om Byfogderne, henvises til denne Bog om nærmere Data og Kildesteder.

**) Et smukt Minde er sat dem i „Biografiske Optegnelser af Toldinspektør i København, Etatsraad Hans Muus", der havde begyndt sin Løbebane som Kontorist hos dem fra 1770 til 1779 (se Personalhist. Tidsskr., 5 Rk., 2. Bd.).

uden Godtgørelse, som en Borgerpligt, dels i Byens, dels i Kirkens Tjeneste. — Fra 1754 findes der en Fortegnelse[19] over disse Bestillinger, hvoraf man faar at vide, at der var 57 Hverv at fordele paa 50 Borgere! Foruden de 8 eligerede Mænd var de vigtigste:

2 Overformyndere
2 Medhjælpere for Præsten
5 Brandofficerer
1 Stempelpapirsforvalter
1 Kirkeværge
1 Fattigforstander
1 Kæmner
4 Taksereborgere.

Hertil kom følgende Smaabestillinger:

8 Stokkemænd [Retsvidner]
4 Tavlemænd [formodentlig Ombærere af Kirkens „Tavler" o: Bøsser] samt
20 Rodemestre.

Disse sidste skulde opkræve Skatterne, og her synes man jo nok, at færre kunde have gjort det. Men man havde den Regel, at der til hvert særskilt Formaal opkrævedes en særskilt Skat, og derfor maatte man have 4 Rodemestre for at opkræve Fattigskat, 2 for at faa Organistlønnen ind, 1 til Grundskatten, 12 — en for hver Maaned — til at kræve Indkvarteringsskat og endelig 1 til Doktorskatten.*) Skatteopkrævning har jo aldrig været behagelig, og derfor har man vel fordelt Smerterne paa saa mange som mulig.

Paa dette Sted maa Byskriver Bornemann omtales som den sidste Embedsmand i denne Stilling, idet Byskriverembedet ved hans Død i 1757 henlagdes under Byfogden. Som foran anført var han udnævnt i 1732, men efter at Byfoged Bendz var kommet til Roret, viste det sig, at Retsbøgerne for flere Aar tilbage var

*) Som et Kuriosum kan bemærkes, at den særlige „Doktorskat" — til Lønning af Stiftsfysikus og andre Embedslæger — bortfaldt ifl g. Forordn. 15. Septbr. 1832, men at man ikke desmindre trolig opkrævede den i Kerteminde i samfulde 35 Aar derefter, indtil endelig en behjertet Postmester i 1867 fandt Anledning til at besvære sig derover, hvorpaa Justitsministeriet i Skr. 16. Septbr. 1867 udtalte, at den forlængst burde have været afskaffet.[20]

mangelfuldt førte; saaledes var en i 1749 afholdt Auktion over et Hus slet ikke indført, saa at der ikke kunde gives Skøde derpaa; i et Dødsbo var flere Dokumenter ikke indførte i Skifteprotokollen, saa at Bendz maatte tilføre de manglende.

Ifølge Bendz's Erklæring til Stiftamtmanden var Bornemann baade drikfældig og synssvækket, derfor ude af Stand til at føre Protokollerne, fillige betegnede Bendz ham som taabelig, uvittig (ɔ: uforstandig), chicanøs og fuld af Fortrædelighed; han nægtede Bendz Udskrifter af Protokollerne til Embedsbrug, medmindre Bendz vilde betale Gebyr derfor, ja nægtede ham endog at efterse Protokollerne, vilde ikke skaffe Politiprotokol o. s. v. — Bornemann afgav en Moderklæring, hvori han stærkt paatalte Bendz's Selvraadighed og formentlige Forbigaaelse af Byskriveren. Bornemann udtaler i Erklæringen endvidere, at han ikke vil lade Protokollerne komme ud af sit Hus, men Bendz kan selv eller ved et Bud lade dem efterse dér, eller ogsaa naar de mødes i Retten og derved „have al den Tilsyn med mig, han bør, uden at jeg har nødig at være hans Slave for intet eller at gøre Opvartning paa min Alderdom i hans Hus, helst siden han nyder den 4' Del af min Bestillings uvisse Indkomster, for han assisterer mig ved sin Skriverdreng." — Men iøvrigt faar man af Erklæringen en Forestilling om, at Bornemann var økonomisk meget slet stillet, idet han takker Stiftamtmanden, Grev Rantzau, for udvist Bevaagenhed paa Brahesborg sidste Sommer „som den, der hjalp mig af den haarde Betryk, jeg da var i ..... (haaber, at Rantzau) ikke slaar Haanden af mig, thi saa er det ude med mig, og der er da intet andet for mig end den yderligste Armod og den forsmædeligste Foragt, daglige Chicaner og en kummerlig Alderdom i min enlige og fast forladte Tilstand ..... men Bendz's Skarns Forestillinger viser hans hadefulde Hjærte, der brænder som i Had og Misundelse imod mig."

Hen paa Eftersommeren 1753 fik Bornemann Ordre fra Stiftamtmanden om straks at møde hos denne med sine Protokoller til Eftersyn; antagelig har Bornemann haft en daarlig Samvittighed paa dette Punkt, idet han undskyldte sig med, at han ikke i Høstens Tid kunde faa nogen Vogn at leje dertil, men at Bendz nu havde lovet at hjælpe ham med at faa Orden i Sagerne. Der synes nu at være kommet Fred imellem de to Embedsmænd, men det har dog nok været Bendz en Lettelse, da han d. 25. Maj 1757

Kerteminde 1767 (efter Pontoppidans Danske Atlas).

kunde indberette, at Bornemann nu var død, ved hvilken Lejlighed han tillod sig at haabe paa, at han efter Løfte maatte faa Byskriverembedet, hvilket ogsaa skete.[21] Hermed var da alle Byens juridiske Embedsstillinger samlede hos Bendz.

II. BYENS UDSEENDE

I det omhandlede Tidsrum strakte Byen sig fra Langebro til Langegades daværende nordligste Punkt ved Peder Møllers Stræde, og Vestergade endte omtrent, hvor nu Tværgade udmunder. Mod Øst var Stranden den naturlige Grænse, hvor nu Strandvejen løber. Indenfor denne Linie var Gaderne omtrent de samme som nu, kun Trollegade er — som Adgang til Jærnbanestationen — gennembrudt ved Aar 1900. Imidlertid laa der indenfor den angivne Ramme mange Haver og dyrkede Vænger ud til Gadelinien, særlig langs Vestergades yderste Ende. Her havde Sydsiden siden Svenskekrigens Ødelæggelser kun været svagt bebygget. I første Halvdel af det 18. Aarh. forsvandt efterhaanden de sidste Huse paa denne Strækning, saa at Provst Bøgh omkring 1770 havde Kornvænge her. Først et Stykke ind i det 19. Aarh. kom der atter Huse her. — Til Gengæld blev Søndergades (nu Fiskergade) Sydside efterhaanden bebygget. Her havde oprindelig været Haver og Kaalgaarde ud mod Fjorden, saa at Beboerne paa Gadens Nordside havde ret fri Udsigt over Vandet, men i 1761 var der dog opstaaet 14, ganske vist smaa Bygninger fra Langebro vestpaa.

Men iøvrigt veed man ikke synderlig mere om Byens Udseende, end hvad Dokumenterne kan fortælle os, eller hvad man kan slutte sig til af de endnu bevarede ældre Bygninger. Disses Tal svinder jo stadig, og særlig den sidste Menneskealder har ryddet stærkt op iblandt dem. Vel findes der i Pontoppidans „Danske Atlas" fra 1767 baade en Grundtegning og et Prospekt af Byen, men den første er baade ufuldstændig og unøjagtig, og det sidste, der viser hele Byen seet fra Syd med Langebro i Forgrunden og de tre Vindmøller længst mod Nord, giver ikke mange Enkeltheder.

I 1761, da den første Brandtaksation optoges, idet alle Byens Bygninger da indtegnedes til Forsikring, var alle Bygninger undtagen Sognekirken og det nuværende Toldkammer af Bindings-

Trollegaarden ved Langegade (nedbrudt ca. 1900).

Gamle Ejendomme i Strandgade (nedbrudte ca. 1900).

værk. Raadhuset, der ligesom nu laa ved Torvet, kun helt ud i Gadelinien, siges i 1722 at være „inden og uden jammerlig forfaldent",[22] og man kan derfor ikke undre sig over, at Magistraten i 1718, da der var kommen en kgl. Befaling om Indretning af et Fængsel, maatte skrive til Stiftamtet: „Her i Byen er kun et ringe Fangehus, sammenslagen af Fjælle under Raadhuset, som ej anderledes har været udi Mands Minde, thi naar nogen Delinkvent er vorden paagreben, er den vorden af Borgerskabet bevogtet udi Corps de Garde;*) ellers er her Fængsels-Jærn med Bolte, og hvad videre dertil behøves; thi at faa et Fængsel indrettet, uden Vagts Holdelse, skal blive denne fattige By meget kostbar."[23] — Det kunde dog nok gaa an at anbringe Bødker Erik Rasmussen, der havde drukket sig fuld og været „uanstændig i Ord og Gerning" mod Vagten, paa Vand og Brød i 3 Dage i Raadhuskælderen, men de to Fanger, der sigtedes for Drabet paa Sognepræst Hornemann, nemlig hans Enke og Student Laurits Mørch, turde man ikke lade sidde der, men overførte dem til Odense Arrest.[24] — Byfoged Bie lod i Slutningen af 1734 optage Syn over Byens Arresthus, og Synsmændene kom til det nedslaaende Resultat, at det var i saa daarlig Stand, at uden særlig Vagt kunde ingen Arrestant forvares der. Da han Nytaarsaften s. A. lod to Personer arrestere for en formodet Sædelighedsforbrydelse, maatte han anbringe Kvinden i sit eget Hus, medens Manden blev sat i „Tyvehullet", der angives at have været „neden i Qværnhuset" (Retsbogen 6. Decbr. 1734 og 17. Jan. 1735).

Imidlertid blev Raadhuset dog opført af nyt i 1738 (se Hist. Aarbog 1921, II, 601), men kun af Bindingsværk med en Skal af Grundmur paa Façaden; Udgiften var 745 Rdl. og blev først fuldt betalt i 1746. Det var en to Etages Bygning, og af Bilagene til Kæmnerregnskaberne fra Aarhundredets sidste Fjerdedel sees det, at der paa Raadhuset var Værelser for Bytinget og Politiretten samt Forsamlingssal for Borgerskabet; endvidere var der i Bygningen indrettet Vejerbod, „Brandhus", Ryttervagt samt „Arresthuller og -kammer", det sidste vel nærmest for Gældsarrestanter.

Blandt Raadhusets Inventar[25] er opført „Byens Fane af rød Silke, hvorudi staar C. 5. 1675", samt Byens Tromme og nogle Straffeinstrumenter, saasom „en spansk Kappe med Hat, en Fedel

*) Militær Vagtstue.

med Klokke og et Delinkvent-Jærn til begge Ben og en Kæde til Haanden".*) — I Vejerboden fandtes en stemplet Jern-Alen og et Malm-Pottemaal, og endelig opføres flere Aar i Træk følgende kuriøse Genstande: „en gammel Korntønde og en dito Skæppe, som formedelst den første er for liden, og den sidste for stor, er kasseret." Malm-Pottemaalet er endnu bevaret paa Politikontoret, og Trommen er sandsynligvis den samme, som endnu lejlighedsvis benyttes til „Udtromning" af offentlige Kundgørelser.

Den spanske Kappe (efter O. Nielsen: Kjøbenhavn paa Holbergs Tid).

De fleste af Byens Beboere ejede selv Hus og Hjem, om end maaske tarveligt og ringe, men der fandtes ogsaa Lejeboliger for Smaafolk, især i Sidegaderne og i Bagbygninger til de store Købmandsgaarde paa Langegade. Saaledes laa der en Del Smaahuse eller „Boder" i Strandgade bag Kirken og i de yderste Dele af Vestergade og Præstegade. De tilhørte Byens større Næringsdrivende, men flere af dem gik dog efterhaanden over til Lejernes Selveje.

Paa Byens Hovedstrøg, Langegades sydlige Halvdel, havde de

*) „Den spanske Kappe", en Tønde med Hul i Bunden, saa at den kunde hænges over Delinkventens Skuldre, findes paa Nationalmuseet. — Fedlen var et violinlignende Straffeinstrument, et Slags Aag af Træ, forsynet med tre Huller foran hinanden, saaledes at det kunde spændes om Delinkventens Hals og Haandled. Over Hovedet gik en Bøjle med en Klokke eller Bjælde, der ringede under Gangen; paa en anden Bøjle kunde være anbragt en Rævehale eller lign. — Straffen anvendtes dels for Skovtyveri, dels paa Kvinder, der hørte under militær Ret, indtil den afskaffedes ved Parolbefaling af 1. Decbr. 1811. — H. C. Andersen beskriver nøje i sin Fortælling „O. T." (2. Del, Kap. XXIII), hvorledes Fedelstraffen anvendtes paa en Underofficersdatter; han kan have seet Optrinet i sin Barndom. — Baade den spanske Kappe og Fedlen maatte Synderen bære offentlig gennem Byen under Bevogtning.

fleste Ejendomme to Etages Forhuse til Gaden i 1761, men iøvrigt var Husene næsten overalt paa én Etage; saaledes var kun tre af Forhusene i Præstegade paa to Etager. I denne Gades Vestende laa nogle usle Smaahuse, der ofte betegnes som „Barakker"; de tilhørte nogle af de større Grundejere, der benyttede dem til Soldaterkvarterer. Nogle af disse Barakker betegnes et Sted som „Straaboderne", idet de var forsynede med Straatag.[26] Iøvrigt klages der allerede i 1739 over den umaadelige Mængde Straatage og Brænddegavle, der findes i Byen.[27] Mod Straatagene i Købstæderne havde Regeringen allerede fra det 16. Aarhundrede ført en stadig, men forgæves Kamp. I Kerteminde vedblev de endnu i mange Aar; enkelte Steder i Byen hele det 18. Aarh. ud, bl. a. i den Form, at Forhuset var teglhængt ud mod Gaden, men straatækt til Gaardsiden.[28] — Hvor elendige Forholdene kunde blive, sees af et d. 6. Jan. 1772 tinglæst Skøde paa et Hus i Præstegade, der beskrives som forhen bestaaende af 11 Fag Gadehus og 9 Fag Tværhus, „men nu næstendels nedfaldet af Ælde og Forraadnelse". — En enkelt moderne Foranstaltning fra Periodens Slutning maa dog nævnes, nemlig at man i 1790 fik malet Husnumrene over Porte og Gadedøre, saaledes som det var paabudt ved Plakat af 29. Septbr. 1789.[29]

Brolægningen i Gaderne var i Reglen et Lag runde „Knokkelsten", som endnu kan konstateres ved Kloakarbejder o. l., hvor man meget ofte finder denne gamle Brolægning ¼—½ Meter under den nuværende Kørebane. Fortovene, hvor saadanne overhovedet fandtes, var næppe bedre, og de ansaas endda ligesom i andre Byer som tilhørende Grundejerne eller dog fortrinsvis til Afbenyttelse af disse. Bl. a. havde Købmændene for Skik at lægge Tømmer paa Fortovene ud for deres Ejendomme, hvad der dog i visse Situationer kunde være en Fordel, som naar Major Lütken i en Klage til Stiftamtmanden d. 16. Oktbr. 1790 siger, at endogsaa Hovedgaden om Vinteren kunde ligge i et saadant Søle, „at Gaden snart ikke er til at passere, medmindre man vil krybe frem paa Tømmeret".[30] — Endnu i 1804—05 skriver Danske Kancelli til Stiftamtet om Gadelygters Anbringelse for at forebygge Skade af det Tømmer, som Købmændene i Byen efter gammel Skik havde liggende paa Fortovene.[31] Indtil da havde man ikke kendt til Gadebelysning; vilde man færdes ude en mørk Aften, maatte man altsaa forsyne sig med en Haandlygte.

Ordentlige Rendestene fandtes næppe overalt; saaledes hedder det f. Eks. i Retsbogen d. 27. April 1733: „Byfoged Hornemann lod læse en skriftlig Forelæggelse til de i Strandstrædet (ɔ: Strandgade) boende, at de lader deres Urenligheder og Skarn bortføre fra deres Fortove og forsyne deres Stenbro, saaledes at ikke Vandet skal have sit Tilløb til Skibsbroen (ɔ: Havnepladsen), og det idag inden 4 Uger, saafremt Vedkommende ikke takker sig selv for den Ulejlighed deraf vil falde." Samtidig forlangte han, at „Privethuse" ud til Gader og Stræder skulde afskaffes inden 14 Dage.

Selv paa Hovedgaden var det endnu galt fat saa langt ned i Tiden som i 1790, da de tre Naboer Major Lütken, Købmand Nikolai Günther Taapken og Bager Hans Wendelboe (nuvær. Langegade 40, 42 og 44) kom i Konflikt, fordi Wendelboe havde ladet „forhøje og zire Fortovet ud for sin Gaard med en Stendam,*) som er sat midt for Vandløbet i Rendestenen og opstemmer Vandet mod sit naturlige Løb og aldeles stopper det", saa at Majoren forudsaa, at han til Vinter vilde blive nødt til at lægge en Flydebro fra sin Dør for at komme ud paa Gaden. Striden afødte lange Klager til Byfogden og Stiftamtmanden, Erklæringer og Moderklæringer med gensidige Beskyldninger for „Skidenhed og Urenlighed", Aktstykker,[32] som giver et godt Begreb om, hvad man dengang kunde vente sig i Retning af Hygiejne. Den bag ved de nævnte Ejendomme løbende Strandgade var paa dette Sted „saa opfyldt med Gødningssteder og Skarnhobe, at Brolægning og Rendestene ej er at se ..... saadan en Gade findes ejheller i nogen Landsby i Fyen, men alene i Kerteminde". Majoren kunde derfor ikke komme til sin Have i Strandgade uden ad en lang Omvej, „skøndt Strandgade baade er Kirke- og Møllevej samt Vej til Malkning og Vandhentning". Byfoged Bendz erklærer dog herom, at der paa dette Sted ikke er en eneste Beboer i Strandgade, men lutter Baghuse og Haver, hvorfra der er Udgang til Hovedgaden, og Strandgades Beboere paa 2 nær bor lige bag Kirken, hvor der er Fortov og Vej ind til Kirkegaarden, og til Mølle-, Malke- og Vandhentningsvej kan de betjene sig af den gode og rene Bagvej langs Stranden. Bendz har ikke fundet det fornødent at forbyde Beboerne af Langegade, som har Baghuse eller Haver ud til Strandgade, at bruge denne Gade til Gødnings-

*) En Række Kantsten (eller maaske en brolagt Overkørsel).

steder, naar den kun kan passeres med Vogne — hvilket ganske vist ikke var Tilfældet i Lütkens Formands, Oluf Algreens, Tid, da han lagde sin Gødning midt i Gaden, uden at nogen klagede. Nu kan den altid passeres med Vogne og til Fods, „naar man da ikke just har Tøfler paa". Det var i 1790! Man kan da ikke undres over, at Svinene endnu en Del Aar gik løse paa Gaderne. — Wendelbos „Stendam" affødte iøvrigt en vidtløftig Retssag, som paadømtes d. 5. Septbr. 1791. Ved Dommen blev han under en daglig Mulkt af 24 Skilling tilpligtet at sænke Rendestenen nogle Tommer, at bøde 1 Rigsdaler til Fattigkassen og betale 5 Rigsdaler i Sagsomkostninger.

Ved alle Adgange til Byen var der Byporte med Stakitlaager, nemlig „Langebro Port" ved Langegades Sydende og „Hindsholms Port" ved dens modsatte Ende, medens Vestergade (eller Munkebogade) endte med „Munkebo Port" dér, hvor Landevejen til Odense begyndte. Ved disse Porte var der Acciseboder, hvor Konsumptionsbetjentene opkrævede Afgift af alle Varer, som til Lands tilførtes Byen. Oppebørslen var bortforpagtet mod en fast aarlig Afgift til Staten; det blev altsaa Forpagterens Sag at faa det mest mulige ind ved Opkrævningen. Sligt gjorde naturligvis denne Afgift endnu mere forhadt; Befolkningen fristedes til Smugleri og drillede Betjentene efter Evne.

Portene krævede stadig Vedligeholdelse, hvad der sees af Kæmnerregnskaberne, ja i 1718 klager Konsumptionsforpagteren endog over, at Portene i 9—10 Uger ikke har været lukkede eller kunnet lukkes, saavel som over Byens slette Indhegning, hvorved Smugleri let blev muligt.[33] Omkring 1760 blev alle Portene ombyggede, saa at de to førstnævnte endog siges at være smukt panelede og malede med Byens Vaaben anbragt foroven. — Af et i 1923 fremdraget Maleri paa Lundsgaard fra denne Tid sees det, at Langebro Port var en rødmalet Træport, omtrent som Indgangene til Dyrehaven ved København. Iøvrigt var hele Byens bebyggede Del hegnet med Torngærder, og ude paa Bymarken fandtes ingen anden Bebyggelse end de tre Vindmøller paa Bakken Nord for Byen og et „Hyrdehus".

III. BYENS BEFOLKNING

Tallet paa Købstadens Beboere holdt sig næsten hele Aarhundredet igennem under 1000. I 1672 angives Folketallet til 642, og ved den første almindelige Folketælling i Danmark i 1769 var der 706 Indbyggere; atten Aar senere var der kun 5 flere. I den største Del af Perioden laa der dog en Garnison, først Fodfolk, senere Rytteri, antagelig et Par Hundrede Mand, hvormed de ovennævnte Tal maa forøges. Endelig ved Folketællingen i 1801 naas Tallet 1045.

Af den civile Befolkning var en forholdsvis stor Del Embeds- og Bestillingsmænd. Foruden Øvrighedspersonerne var der Kirkens og Skolens Folk, Sognepræst og Kapellan, Klokker og Lærere. Indtil 1740 var Skolen en Latinskole med en Rektor og en eller to „Hørere", men i H. t. Christian VI.s Forordn. af 17. April 1739 blev den omdannet til en „dansk Christendoms- samt Skrive- og Regneskole"; ved denne var ansat en Skoleholder.*)

Den foran omtalte Accise eller Konsumptionsafgift krævede foruden Konsumptionsbetjentene tillige en Kontrollør. — Det er foran nævnt, at Borgmester Merchel havde den egentlige Toldafgift i Forpagtning, og at hans Søn Chr. Carl Merchel afløste ham som „Tolder"; han fungerede indtil sin Død i 1746. Men en Nyordning indtraadte omkring 1760, da man gik over til den nu brugelige Oppebørselsmaade. Fra denne Tid fungerer der regelmæssig en kgl. ansat Toldoppebørselsbetjent (mod Periodens Slutning kaldet Toldinspektør). Disse Embedsmænd synes at have været ret velstillede; dette gælder saaledes om Inspektør Brøgger, der ejede Gaarden nuvær. Nr. 9 paa Hj. af Torvet og Vestergade, og hans Efterfølger Tobias Nascou, som endog i Vakancen efter L. Chr. Bendz's Død var konstitueret Byfoged.

Postvæsenets Bestyrelse var derimod en saa ringe Virksomhed, at den som Regel var overdraget en af Raadmændene, senere hen Byfogderne (se nærmere „Fra Kertemindes Fortid" II, 45).

Alle de nævnte Personer stod udenfor det egentlige Borgerskab.

*) Den gamle Latinskolebygning, et to Etages Hus N. Ø. for Sognekirken, var faldefærdig, hvorfor Kirkeinspektionen lod tre Haandværkere syne den d. 17. Aug. 1740. De fremsatte Forslag om at opføre en Nybygning i én Etage med en Kvist paa 3 à 4 Fag, som ifølge deres specificerede Overslag vilde koste ca. 125 Rdl. Paa Grunden blev da med en Bekostning af 160 Rdl. opført den Skolebygning, som — ganske vist forlængst opgivet til Skolebrug — stod indtil Sommeren 1932, da den nedbrødes for at give Plads for Folkebiblioteket, men iøvrigt er den nu genopstaaet i „Den gamle By" i Aarhus. (Se iøvrigt Hist. Aarbog 1919, II, 416—418, og Kirkeinsp. Arkiv 1740.)

Men i Datidens Forstand var dette endda endnu mere begrænset, idet man til Borgerne kun henregnede de Næringsdrivende, der havde taget Borgerskab, altsaa navnlig ikke Svende eller andre Medhjælpere hos Handlende eller Haandværkere. Søfolk og Fiskere sees ejheller at have haft Borgerskab, hvilket derimod ofte var Tilfældet med Skibsførere. Desværre er der ingen Borgerskabsprotokoller bevarede fra Perioden, og der synes ogsaa at have hersket nogen Uorden ved Borgerskabers Udstædelse; saaledes besværer Byfoged Hornemann sig i 1732 over, at der ikke benyttes Stempelpapir til Borgerskabsbrevene.[34] Det er derfor ikke muligt at opstille nogen Statistik over de Næringsdrivende. Af den i Hist. Aarb. 1916, I, Side 576 trykte Indberetning sees det, at der i 1735 var en halv Snes Købmænd og 57 Haandværksmestre, af hvilke de 12 Skomagere dannede et Lav, Skrædderne, Bødkerne og Handskemagerne ligeledes hver sit Lav, henholdsvis med 4, 5 og 7 Mestre. Snedkerne, Smedene og Murmestrene udgjorde et fælles Lav paa 12 Mestre, medens de andre Haandværk kun havde 1 à 2 Mestre hvert. Men ved Reskript af 26. Jan. 1740 blev det paabudt, at de i Fyens Stifts smaa Købstæder værende Haandværkere skulde indtræde i Odense Lav, forsaavidt Lavene ikke var bevilgede af Kongen, men „ved Misbrug" bevilgede af de stedlige Øvrigheder. Herefter maa i hvert Fald nogle af Lavene være forsvunden for en Tid, men i 1754 stiftede Byens 3 Skræddere paany et Lav i Medfør af Kgl. Bevilling af 24. Aug. 1753.

Fra 1762 findes en Liste over Borgerskabet (dat. 19. Marts),[35] hvoraf fremgaar, at der da ialt var 48 Borgere, fordelte paa følgende Næringer: 7 Handlende („Handelsmænd" og „Købmænd"), 7 Skomagere, 4 Felberedere (Garvere), 4 Snedkere, 3 Skræddere, 3 Møllere, 2 Smede, 2 Handskemagere, 2 Bødkere, 2 Drejere, 2 Slagtere, 1 Sadelmager, 1 Murmester, 1 Rebslager, 1 Hattemager, 1 Guldsmed, 1 Væver og 1 Kromand, medens 3 Borgere opføres uden angiven Næring. Noget lignende har Forholdet antagelig været Aarhundredet igennem. Pontoppidans „Danske Atlas" (1774) angiver Indbyggerne saaledes: 1 Sognepræst, 1 Kapellan, 1 Organist, 1 Byfoged, 1 Tolder, 1 Kontrollør, 1 Vejer og Maaler, 14 Købmænd og 42 Haandværkere (deraf 8 Skomagere), og Byfoged Bendz opfører i sin Indberetning af 1789 (Hist. Aarb. II, Side 411) Repræsentanter for 20 forskellige Haandværksfag,

ialt 43 Mestre, og 11 Købmænd. Undertiden nævnes i Akterne enkelte andre Næringsdrivende, saasom Gartner („Urtemand"), Tømrer, Glarmester, Parykmager og Tobaksspinder.

Paa Listen savnes mærkværdigvis Bagere, men af dem har der dog været enkelte, imidlertid bagte man vel i stor Udstrækning i Hjemmene. Endvidere forekommer der af og til en Farver, som dog drev Næring efter kgl. Bevilling.[36] Brændevinsbrænderi dreves ogsaa, formentlig af Købmændene som Bierhverv, ligesom flere Borgere havde Værtshushold. Men iøvrigt bestod Købmandshandelen mest i Handel med Korn, Tømmer, Jærn, Tjære, Salt og lign. grove Varer, Isenkram, lidt Kolonialvarer („Gewürzer") samt „nogle faa Stykker Cattun og Silketøj til Huer for Bønder og andre ordinaire Qvindfolk, Bændler og desl.".[37] Derimod siger Byfoged Bendz i 1756, at „her ikke i Mands Minde har været nogen Alen-Kram-Handel af Silke eller uldne Varer, idet saadant købes i Odense eller Nyborg". Der var nemlig efter hans Mening ikke synderlig Trang til slige Varer i Kerteminde, hvor der ikke var „smukke eller fornemme Folk som i Odense", men mest Fiskere, Matroser og Haandværkere, som selv forarbejdede deres Klæder.

Skipperne drev iøvrigt ogsaa Kornhandel for egen Regning ved at opkøbe Korn hos Landmændene og føre det til Norge til Salg der.

Endelig havde mange Borgere Avlsbrug i Byens Jorder, navnlig med Kohold. Hvert Foraar toges Køerne paa Græs i „Kohaven" mod Græsleje-Betaling til Kæmnerkassen, og paa Strandlodden „Feden" Syd for Langebro græssede Faarene. Fra 1753 indførtes den Ordning med den dyrkede Jord, at denne inddeltes i 13 Hovedlodder og hver af disse atter i halve, trediedels eller fjerdedels Lodder, hvoraf enhver af Borgerskabet, der ønskede det, kunde faa Jord til Leje mod en Betaling af 8 Rdl. 4 Sk. aarlig for en hel Lod. Byfogden fik fremtidig 100 Rdl. i Løn samt fri Brug af en halv Lod og 4 Høveders Græsning.[38]

Læge og Apotek savnedes ganske indtil 1795—96, og man maatte i denne Henseende hjælpe sig, som man bedst kunde. Omkring 1730—40 konkurrerede Kirurgen Andreas Risum og „Feltskær" Conrad Nyendahl i Byen (se Hist. Aarbog 1931, V, 59—61). I 1756 maatte man nøjes med Hans Philip Høeg, „som forhen har været Apoteker-Svend og endnu iblandt hjælper Nødtræn-

gende for en eller anden Skade eller Svaghed".[39] Forøvrigt nævnes han samme Aar som Politibetjent, og Byfogden kunde da med Held benytte sig af hans særlige Sagkundskab ved Ligsyn over en ulykkelig Selvmorder. Paa Borgerskabs-Fortegnelsen af 1762 findes han anført som 42 Aar gl., uden at nogen Næring er vedføjet hans Navn. Han ejede imidlertid efterhaanden flere forskellige Ejendomme i Byen,[40] og da han ved sin Hustrus Død i 1789 skiftede efter hende, registreredes der et Par Køer og to Arbejdsvogne, saa man maa antage, at han har drevet lidt Avlsbrug. Det sidste Spor, denne alsidige Mand har sat sig, er da han d. 17. Aug. 1796 blev jordet paa Kirkens søndre Side, og der blev ringet med de 2 smaa Klokker. — I 1762 spurgte Stiftamtmanden, om det kunde lade sig gøre at faa en Kirurg bosat i Kerteminde, men Byfoged Bendz svarede, at dette var umuligt.[41] Imidlertid findes Eskadrons-Feltskærer Anton Wilhelm Holtzapfel som Ejer af en Ejendom paa Vestergade (nu Nr. 8—10) fra 1767 til sin Død 1790. Han behandlede Syge, men nævnes ogsaa som Kromand.[42]

Men hvad enten de Næringsdrivende havde Borgerskab eller ikke, har Tilværelsen sikkert for de allerfleste været kummerlig. Særlig gælder dette om to kritiske Perioder, den store nordiske Krig i Aarhundredets to første Tiaar, og Tiden efter 1760, da først den preussiske Syvaarskrig nødte Danmark til at holde en betydelig Hær ved Grænsen, og derpaa Rusland truede os med Krig, som heldigvis blev ved Truslerne.

Allerede i den første af disse to Perioder forefaldt der hyppige Tvangsauktioner over Byens faste Ejendomme. — Købmandsenken Sidsel „afgangne Ananias Jespersens" fik d. 30. Novbr. 1711 Moratorium, saalænge Krigen varede, „i Henseende til hendes ved trende ulykkelige Skibbrud lidte Skade".[43] — Handelsmand Lorentz Schlott skiftede d. 18. Maj 1702 efter sin første Hustru. Boet havde da en Formue paa 2849 Dl., Gælden var 2053 Dl., Beholdningen altsaa 796 Dl. Han var iflg. Bøgh en fornem og formuende Mand, der havde været Forvalter paa Schelenborg, og beklædte gennem en lang Aarrække Stillingen som Kerteminde Kirkes Værge. Men i 1718 hedder det om ham, at han ikke engang formedelst Sygdom og Skrøbelighed kan erhverve en Skilling til Hustru og 4 smaa umyndige Børn.[44] — Om en anden af Byens Købmænd, Melchior Kjær, siges ved samme Lejlighed, at han blev ganske ruineret ved Kreditorers Angribelse i

Aarene 1714—15 og ikke har Brød for sig, Hustru og seks uopfødte Børn.[45] — Købmand Jørgen Thestrup fik d. 21. Jan. 1710 Bevilling for sig og Hustru paa at holde Vinkælder i Kerteminde.[46] Herved spandt han imidlertid ikke Silke, thi han lod de fangne svenske Officerer, som under Krigen var indkvarterede i Kerteminde, drikke paa Borg for hele 823 Rdl.*) I dette noget tvivlsomme Krav gav han ved Obligation af 10. Decbr. 1720 Sognepræst Wandal i Vindinge Pant for 133 Rdl. 3 Mk. 11 Sk., og i 1721 beklager han sig over sit Tab ved Krediten og over sin i 1716 lidte Søskade ved Samsø.[47]

Nogle enkelte velstillede Borgere fandtes dog endnu paa denne Tid. Foruden Schøthz nævnes i 1718—20 Jens Thomasen Wiger, „som enhver er bevidst sidder udi en god Næring og Tilstand". Han havde oprindelig været Ridefoged paa Lundsgaard, men havde senere nedsat sig som Købmand i Kerteminde (nuvær. Nr. 8—10 paa Vestergade) og havde i 1720 forpagtet Konsumptionen. Samtidig forekommer den foran nævnte Jens Ottesen Langemach, „som virkelig har den bedste Handel her i Byen, 2 Skibsparter og en af de bedste Købmandsgaarde".[48] „Hans Næring bestaar udi Krohold, og at han om Sommerdage selv farer paa Søen, hvor han bruger nogen liden Korn-Købmandskab." [48] Han var Postmester fra 1721 til sin Død 1728 og boede paa Langegade (Nr. 44, nu Telefon-Central). Et Legat paa 20 Rdl., som han skænkede Kirken til Vedligeholdelse af sin — forlængst sløjfede! — Begravelse, opføres endnu paa Kirkens Regnskab. — Endelig maa nævnes, som den maaske mest formuende Mand i Byen, Herman Nielsen Broch, der i 1690 byggede den endnu bevarede Gaard paa Langegade, hvor Banken for Kerteminde og Omegn har Lokale, og hvor hans Navnebogstaver H. N. S. B. sees paa Indskrifttavlen over Døren. Senere blev han ogsaa Ejer af Nabogaarden mod Nord, nu Sparekassen. Han omtales af Magistraten

*) Det synes iøvrigt, som om de svenske Fanger her som andetsteds i Landet har tilført Befolkningen et Fremmedelement. Det hedder saaledes hos Bøgh om Jakob Lindemand, der blev viet i Kerteminde i 1720, at han var tagen til Fange i Tønning i 1713, da Stenbock maatte overgive denne Fæstning. Han opnaaede at blive Ejer af flere store Gaarde i Byen (Langegade 8 og 35), endvidere var han Kæmner i 1724 og eligeret Borger fra 1741 til sin Død i 1748. Baade han og „ærlig og mandhaftig Karl" Peter Laurentin, der blev viet her i 1714, var iflg. Forlovererklæringerne i Kirkebogen fødte i Sødermanland. Laurentin blev ogsaa Kæmner i Byen; hans Søn blev eligeret Borger, Kirkeværge, Fattigforstander m. m. — Ogsaa Andreas Lundin, der blev gift med Raadmand Weghorsts Enke og var Grundejer i Byen omkring 1720, var en Krigsfange af svensk Herkomst. (Od. Amts Arkiv Pk. 268, Læg 8—183).

i Skrivelse af 28. Febr. 1720 med de Ord, at han ikke mere kan ansees som en Købmand, men som en Gæstevært, der mesten lever af Krohold og Tapperi [48] — altsaa hvad vi nu vilde kalde Hotelejer. At han var blandt Byens mest ansete Mænd, fremgaar af, at han var blandt det første Hold af eligerede Borgere i 1723. Han blev begravet d. 4. Juni 1727. — Hans Søn Niels Hermansen Broch havde ogsaa „Selskabslokaler" sammesteds; her holdt f. Eks. Søfolkene den i Hist. Aarbog 1920, II, 470 omtalte Sammenkomst i 1734.

Men langt værre synes Forholdene at have været i 1760—90. I hvert Fald lyder Klagerne langt kraftigere og hyppigere end i den første Periode, og begge Byfogder Bendz støtter dem med vægtige Ord ved Indsendelsen til Stiftamtet.

Særlig forhadt var den Ekstraskat, som Regeringen maatte paalægge i 1762, og det kan ikke nægtes, at den maa have været overordentlig trykkende. Enhver, der var over 12 Aar gammel, skulde svare 8 Skill. maanedlig, altsaa 1 Rdl. om Aaret, og Forældrene skulde betale for deres umyndige Børn. De aller fattigste slap ganske vist, men deres Portioner fordeltes som Tillæg paa de mere velstillede. — P. A. Heiberg angreb Ekstraskatten i sin satiriske Fortælling „Rigsdalersedlens Hændelser", men den bibeholdtes lige indtil 1812. — Det synes, som om Embedsmanden, der skulde inddrive Skatten, var ansvarlig for, at hele Beløbet indgik. I hvert Fald besværer Byfoged Bendz sig i 1772 over, at han selv maa udlægge, hvad der resterer for fattige, døde og bortflyttede, og spørger, om ikke Beløbene maa udredes af Fattigkassen, hvad Sognepræsten — som denne Kasses Bestyrer — ikke vilde gaa med til.[49]

Ydermere havde Kongen i 1760 udskrevet et Tvangslaan, hvoraf Fyens Stift skulde skaffe 30000 Rdl. I den Anledning foreslog Bendz, at Byen skulde optage et Laan paa 1000 Rdl. mod Pant i en Del af Byens Jorder (Gedskov og Kohaven, nu Vejlevang), da Beløbet ikke kunde skaffes i Byen selv, hvor flere Gaarde stod øde, Havnen var i slet Tilstand, Skibsfarten ophørt og Kredit til Kornhandel ikke kunde opnaas.[50] Laanet blev saa optaget hos Kaptajn Steensen paa Klarskov.[51]

Om Havnen hedder det iøvrigt i 1763, at „Søbryggen" (ɔ: Bolværket) var meget skrøbelig, saa at det kunde befrygtes, at den ved Storm og Højvande blev „brækket op" og tilligemed de for-

tøjede Skibe vilde drive ind paa Langebro og forvolde Havari paa denne.[52] Byfogden og de eligerede Mænd søgte i 1765 om Hjælp til Søbryggens Istandsættelse, og om at maatte optage et Laan paa 500 Rdl. dertil hos Major Pflug i Kerteminde.[52a] Imidlertid blev det ved Reskript af 23. Aug. 1765, da Bolværkerne var saa forfaldne, at Fylden skred ud i Havnen, tilladt at laane det Glysingske Legats Midler dertil. Beløbet udgjorde 500 „Rdl. Croner" eller 531¼ Rdl. Courant, og der udstedtes en Obligation derfor med 1. Prioritet i Søbryggens Indtægter og 2. Prioritet i Gedskov og Vejlevang. Obligationen findes endnu, og Beløbet, nu 1062 Kr. 50 Øre, forrentes stadig af Havnen til Fattigvæsenet.

— — —

I 1762 beordredes der Udskrivning til Hæren, og Byen skulde stille 14 Mand og 10 Heste. Byfogden spurgte i den Anledning Stiftamtet, om Mandskabet maatte „presses" blandt de unge og uformuende Borgere,*) som dog ikke kunde skatte noget til Byen.[53] Af Borgerskabet var der ingen, som kunde være tjenlige at udtage som Hestfolk, men alle blev tilholdte at forsyne sig med „Side- og Overgevær" og øve sig i Fodeksersits „efter nærmere Overlæg og Foranstaltning af hvem og hvorledes det skulde ske".[54] Resultatet blev imidlertid kun et nyt Skattepaalæg til dette Formaal paa 740 Rdl., en Udgift, som Borgerne efter Byfogdens Mening ikke vilde kunne udrede „uden deres aller yderste Ruin og Dynen af Sengen".[55] I 1766 var man paa Fortvivlelsens Rand. De eligerede Mænd affattede en Klage over Borgerskabets Elendighed.[56] Det hedder heri, at der Maaned for Maaned pantes for Ekstraskat og Indkvarteringsskat hos hver Mand undtagen 5 à 6 foruden de eligerede selv, som betaler, saa længe de kan, men frygter, at de ikke længe kan vedblive. Ikke en eneste Borger ejer Gaard eller Fartøj uden Gæld, og Handelen bestaar kun i nogle faa Hundrede Tdr. Korn, som aarlig udføres til Norge. De opgør Byens faste Udgifter til 3—4000 Rdl. aarlig, heraf Konsumptionen 1755 Rdl., Indkvarteringsskat 648 Rdl. og Ekstraskat 500 Rdl. - I tre Aar har man nu haft en Eskadron indkvarteret uden at faa Bidrag dertil fra andre Købstæder, og man haaber derfor, at mindst Halvdelen af Indkvarteringsskatten maa blive erstattet, „ellers geraader alle i yderste Armod og maa gaa fra Hus og Hjem".

*) Man erindre, at Værnepligten ikke hvilede paa Købstadbefolkningen.

Byfogden sendte Klagen til Stiftamtmanden med sin Anbefaling, hvori han kraftigt udmalede Borgerskabets ulykkelige Tilstand, „Nød, Jammer og Elendighed". Der var Fortrædelighed, ja endog Opsætsighed over disse to Skatter, som de hverken kunde betale eller uden Modstand vilde lade sig pante for. Under disse Omstændigheder er det forstaaeligt, at der blandt Borgerne viste sig saadanne oprørske Tendenser, som omtales i Hist. Aarb. 1928, IV, 391.

At Garnisonen i 1765 forlangte Lys og Varme til en nys anordnet Hovedvagt, fandt Byfogden med Føje „utaaleligt for den fattige By i disse haarde og besværlige Tider, da de fleste ikke selv har noget at bide eller brænde".[57] I ældre Tider havde man hjulpet Militæret paa en anden Maade, nemlig ved at forlange, at der ved Langebro Port skulde afleveres „et maadeligt Stykke Ved" af hvert Læs Brænde, som Bønderne skovede Syd for Byen, i Henhold til en kgl. „Ordonnance" af 23. Novbr. 1716.[58]

Hvorledes Borgerne selv klarede sig, sees bl. a. deraf, at Ridefogden paa Lundsgaard d. 17. April 1730 paa Bytinget lod nedlægge Forbud mod „utilladelig og utilbørlig Brændesankning af en Del af Byens Indvaanere, som daglig indfinde sig i Lundsgaards Skov og uden Skovfogdens Tilladelse bortfører Brænde, som de endog afbryder af Træerne". „Om nogen dermed betrædes, skal de ej alene lide Tiltale efter Loven, men endog — om de sætter sig til Modværge — modtage, hvad deraf paafølge kan." — Navnet „Tyveleddet", som endnu bruges om Udkørselen i Skovhjørnet lidt Vest for Skovfogedboligen, stammer maaske fra hin Tid. — Da det saaledes var blevet for risikabelt at skaffe sig Brændsel fra Lundsgaard Skov, gik man ud til Hverringe Skovene Nord for Byen, ja sejlede endog til Romsø i lignende ulovligt Ærinde, saa at disse Skoves Ejer, Kammerherre Juel, i en Skrivelse til Stiftamtmanden af 24. April 1741 gør Rede for en Retssag, han i den Anledning havde maattet anlægge mod adskillige Borgere.

Under al denne Elendighed er det helt velgørende blandt Akterne at finde et Privatbrev fra Byfoged Bendz til Borgmester Seidelin i Odense, hvori han giver et satirisk Billede af, hvorledes Borgerne har festet i Anledning af Christian VII.s Salving.[59] Et lille Uddrag af det mest karakteristiske af Brevet maa her anføres:

„Niels . . . . . har igaar, Kongen til Ære, celebreret Salvingsfesten med Musik og Kanoners Lyd, Traktement og Bal den hele Nat, dog var der ikke et honnet eller skikkeligt Menneske, uden begge Præsterne, som besøgte dem igaar Eftermiddags, af Frygt for de maatte ellers blive noget afkortet af deres Offer. Resten var alene af Complottet, som har maatlet betale Gildet. Jakob Rasmussen, som agerede Marschal og har været meget geskæftig, er formedelst Skyden imellem Husene idag indstævnet til Brandretten - - saaledes gaar det efter Ordsproget, paa Kløe følger Svie, efter Glæde Sorg.*) Jeg vil haabe, det bliver publiceret i Aviserne, dog ikke med sine Omstændigheder, at Kanonerne var som store Nøglebøsser og Musiken af nogle sammenskrabede Fuskere, som kunde gnide paa en Fiol og tude i et Valdhorn, ligesaa godt som Bønderne til et Gadestævne . . ."

Gennem den Bendzske Satire skimter man, at der trods al Elendighed dog paa Bunden af Befolkningens Følelser laa en oprigtig Loyalitet over for Kongen og hans Hus - at den salvede Monark allerede da bar paa tydelige Spirer til Sindssyge, kan man ikke forlange, at nogen i Kerteminde skulde ane.

Ogsaa den yngre Bendz tager kraftig til Orde i Borgernes Interesse. I Maj 1773 beklagede han sig over Byens ualmindelige Armod og Ekstraskattens Uudholdelighed; det var nu kommet saa vidt, at omtrent en Trediedel af Byens Ejendomme stod næsten ledige eller beboedes af saadanne Folk, som var Byen til større Byrde end Fordel, mange maatte ligge i det bare Straa uden Sengeklæder; Raadhuset og andre offentlige Bygninger maatte man lade forfalde af Mangel paa Penge til nødvendig Reparation.[60] — I 1789 sendte han endog Kancelliet en Ansøgning om at maatte anvende militær Eksekution for at faa Skatterne ind.[61] Det var et meget haardhændet Middel, bestaaende i, at vedkommende Skatterestant fik Indkvartering af en eller flere Militære, som han maatte underholde, lige til han betalte, men Bendz saa intet andet Middel til at faa Skatterne ind, „i hvor megen Umage jeg gør mig ved selv nogle Gange maanedlig at gaa fra Hus til Hus og baade ved gode Ord og Trusler at formaa dem

*) Jfg. Brandrets-Protokollen for 11. Maj 1767 slap han dog „som en ung og ukyndig Mand" med en Advarsel.

til at betale". Udpantning var unyttig, „da ingen ved Auktion vil byde lidet eller meget paa, hvad der er udpantet, som jeg mange Gange har prøvet."

Den almindelige Forarmelse viser sig ogsaa i Skifteprotokollen. De allerfleste Dødsboer er utilstrækkelige til Gældens Betaling, og Boernes faste Ejendomme vurderes kun til en Brøkdel af Brandtaksationssummen, hvilket udtrykkelig begrundes med de slette Ejendomspriser.

Det er intet Under, at Bendz ved samme Tid i en Indberetning til Amtet som Midler mod Krisen bl. a. nævner Ekstraskattens Ophævelse.[62] Naar han tillige foreslaar Pengesedlernes Indløsning med „Landets gode Sølvmønt, som ventelig ligger i Banken", er han sikkert i god Tro, da hverken han eller andre Uindviede kunde tænke sig, at der cirkulerede Pengesedler for mange Millioner Rdl., medens Bankens Metaldækning næppe nok naaede de Hundredetusinde.

Under saadanne Forhold forstaar man, at de kommunale Sager maatte være Stedbørn. Da der saaledes i Marts 1790 var Spørgsmaal om Anlæg af en ny 16 Alen bred Vej over Feden fra Langebro i en lige Linie til Gærdet ved Lundsgaards Skov nær ved Skrækkenborg, m. a. O. Landevejen mod Odense og Svendborg, idet den gamle Vej var ødelagt af Stranden og i Højvande saa vanskelig og farlig at passere, at man ikke kunde forsvare at lade den ligge uden Istandsættelse, besluttede Byfogden og de eligerede Mænd, at Anlægget skulde ske ved Naturalarbejde. Men Borgerne klagede til Stiftamtmanden: Vejen var i samme Forfatning, som den altid havde været; det var nok ønskeligt, at den blev istandsat, hvis der blot var Raad dertil — men „der har for mange Aar siden været talt om en ny Slange til Byens Sprøjte at lade gøre, men har ikke kunnet faa Raad dertil, hvilket var mere fornødent for Byens Frelse end at begynde paa en ny Vej i denne besværlige Tid".[63]

Brandvæsenet havde ellers — takket være Stiftamtmand Sehestedts Bestræbelser — allerede været bragt paa Fode fra 1737. I Overensstemmelse med det foran omtalte „Skuffesystem" fandtes der en særlig Brandkasse, hvortil der omkring 1760 paalignedes Borgerne ca. 32 Rdl. aarlig. Men heraf lønnedes Vægteren ugentlig med 3 Mark om Vinteren, 2½ Mark om Sommeren, hvad der ialt blev ca. 24 Rdl. aarlig; endvidere fik han Støvler paa

Byens Regning.[64] Der kunde da ikke blive meget tilovers til Brandredskabers Vedligeholdelse og Fornyelse, om end Brandinspektøren som Løn maatte nøjes med Brugen af en halv Lod i Bymarken, hvortil dog kom det værdifulde Privilegium, at han var fritaget for Indkvartering.[65] Følgen af denne Brandkassens minimale Indtægt blev, at den gik ind i det nye Aarhundrede med en mægtig Gæld, der af Kancelliet d. 12. Oktbr. 1805 opgøres til 561 Rdl.,[66] og som maatte afvikles ved Forhøjelse af Brandskatten.

Et andet kommunalt Væsen, der maatte kæmpe med trange Kaar, var Fattigvæsenet. Den for Perioden gældende Ordning hvilede paa en Forordning fra 1708, der for Købstædernes Vedkommende havde indført „Fattiginspektioner", bestaaende af Sognepræsten, et Magistratsmedlem og to eller flere af Magistraten udnævnte Borgere, men Fattigvæsenets Indtægter var ret usikre. Der fandtes vel fra ældre Tid enkelte Legater for Fattige, men iøvrigt skulde Midlerne tilvejebringes dels ved Skat paa kirkelige og verdslige Embedsmænd af 1 pCt. af deres Embedsindtægt, dels ved frivillige Bidrag fra Borgerne, hver efter sin Evne. Med „Frivilligheden" var det dog kun „saa som saa", thi den, der ikke bidrog, skulde til Straf have sit Navn læst op fra Prædikestolen. Senere hen gik man dog over til at paaligne Fattigskat, der kunde inddrives ved Udpantning.

Men i 1722 erklærede Magistraten ganske aabenhjertigt til Stiftamtmanden, at man umulig har kunnet sætte de gældende Fattigforordninger i Værk for Kertemindes Vedkommende paa Grund af Indbyggernes slette Vilkaar,[67] og endnu i 1789 siger Byfogden, at da Fattigkassens Indtægter er utilstrækkelige, gaar adskillige ud paa Landet for at betle, „og det er ikke muligt at hæmme uden ved en Indretning for hele Landet paa én Tid".[68] — I 1761 nød to Mænd, tre Kvinder og to Børn fast maanedlig Pengehjælp, men hele Summen udgjorde kun 3 Rdl. 2 Mk. maanedlig, idet Fattighjælpen for hver beløb sig til 2 à 4 Mk.[69]

Det er i det foregaaende nævnt, at Byen havde Garnison. I Aarhundredets første Del laa her Fodfolk, senere hen Rytteri, en Tid endog en hel Eskadron. Medens Mandskabet var indkvarteret hos Borgerne, maatte Byen holde en „Magasingaard" til Stalde, Furage og Udrustningsgenstande. Som saadan anvendtes en stor Ejendom paa Langegade, Nord for nuv. Bruunsstræde (nu Langegade 30, 32 og 34).[70] Desuden boede der Officerer omkring i Byen,

dels til Leje, dels som Selvejere. I Smaagaderne boede flere Steder aftakkede Soldater, Invalider og „Rytterkoner". Blandt Soldaterne, der var hvervede af forskellige Nationaliteter, fandtes der ogsaa Folk af anden Trosbekendelse end Statskirkens. Saaledes jordedes i 1798 en Musketer, som endda var 80 Aar, i Kirkens Fattigjord, med den Bemærkning „en Katolik", og kort efter ligeledes en Musketer paa 80 Aar „af det her liggende Garnison af Nyborg Detachement", som var Reformert. Trods sin høje Alder synes han altsaa at have været tjenstgørende, ligesom Musketererne Ludvig Mumme med sine 74 Aar, Peder Pras paa 80 Aar og Jens Danielsen, 66 Aar, der alle hørte til nævnte Detachement og jordedes ved samme Tid. Iøvrigt viste Tilstedeværelsen af yngre Kræfter ved Garnisonen sig ved ikke usædvanlige Følger, nemlig de „Slegfredbørn", der hyppig døbtes i Kirken, og hvis Fædre „udlægges" som: en tysk Soldat, en Artillerist fra Holsten, en Stykkudsk o. s. v., oftest med Tilføjelse af, under hvilken Chef vedkommende tjente. — Soldater var iøvrigt „privilegerede" som Barnefædre udenfor Ægteskab, idet de — af Hensyn til Tjenestens Tarv — var fritagne for Lejermaalsbøder, naar de første Gang forsaa sig mod det sjette Bud. — Et Par Tilfælde, hvor Faderen helt kunde unddrage sig, nævnes i Kirkebogen (Marts 1707 og Decbr. 1711); her anføres nemlig Daab af den „dumme" Kvindes Børn, med den Tilføjelse, at Faderen ikke kunde opgives, „saasom Kvinden var dum" (d. v. s. døvstum).

Men efter Kirkeritualet skulde baade Mænd og Kvinder, der forsaa sig mod det sjette Bud, staa „aabenbare (offentligt) Skrifte", altsaa afbede deres Synd i Kirken i hele Menighedens Overværelse. Denne beskæmmende Akt søgte man naturligvis at slippe for, som man bedst kunde. Fra København hedder det i 1737 (Bruun: Kbh. III, 209), at man i Nikolai Kirke Uge efter Uge kunde se Piger staa offentligt Skrifte, men iførte „Cabe-Rönnicher",*) saa man kun kunde se deres Næsetip. I en lille By som Kerteminde kunde sligt næppe hjælpe, da alle jo kendte hinanden, men havde man Raad til at betale, kunde man ved kgl. Bevilling blive fritagen.**)

Det maa sikkert have været en opsigtsvækkende Skandale, hvorom man kan læse i Kirkebogen i 1697 — altsaa ganske vist

*) fransk chaperon = Hovedtøj, Hætte.

**) Offentligt Skrifte afskaffedes ved Forordn. 8. Juni 1767, Lejermaalsbøder i 1812.

et Par Aar før det 18. Aarh.s Begyndelse. Den 14. Juni blev Købmandssønnen Johan Jørgen Hoppensach trolovet med afdøde Raadmand Hans Hansen Uckes Datter Margrethe, og Vielsen foregik d. 13. Juli. Men ind imellem disse to kirkelige Handlinger hedder det: „24. Juni stod Johan Jørgen Hoppensach aabenbare Skrifte for sin begangne Forseelse og givne Forargelse mod det 6. Bud," og en Maaned senere „stod Elisabeth Jokumsdatter aabenbare Skrifte for Horeri og udlagde Johan Jørgen". — Det vides ikke, hvorledes det er gaaet i dette Ægteskab, der begyndte under saa slette Auspicier, men det varede dog til Johan Jørgens Død i Juni 1714. — Enken giftede sig i 1718 med Købmand Niels Larsen (Lauritzen) Friis.

I denne Forbindelse kan der være Anledning til at minde om, at Kirkebøgerne her som andetsteds kan give betydningsfulde kulturhistoriske Bidrag. Saaledes viser de en stor Fødselshyppighed - - et Barn hvert eller dog hvert andet Aar i en Familie er et almindeligt Træk, hvor ikke Ægtefællernes Alder er en naturlig Hindring — men ogsaa en paafaldende stor Dødelighed, baade blandt Spædbørn og blandt Folk i deres bedste Alder. Grunden var naturligvis Mangel paa Begreb om Sundhedens mest elementære Krav og den i Almindelighed slette Hygiejne.

Jordfæstelserne fandt Sted dels inde i Kirken, enten under Gulvet eller i „aaben Begravelse", dels ude paa den lille Kirkegaard, der omgav Sognekirken. Pladsen var vel nok dobbelt saa stor som den nuværende Kirkeplads, da der paa alle fire Sider er afgivet Grund til Udvidelse af Torvet og Strandgade og til de to Færdselsveje „Nordre og søndre Kirkerist". Men ogsaa her fandtes Klasseforskel. „De Fattiges Jord" fandtes ét Sted paa Kirkegaarden, „Garnisonsjorden" et andet, og den søndre Side af Kirkegaarden synes at have været regnet for finere end den nordre. I alt Fald jordes Honoratiores oftest paa den søndre Side under alle Klokkers Ringen, medens Smaafolk jordes paa den anden Side og kun ved de smaa Klokkers Klang. Endelig var der en Plads for de ulykkelige Selvmordere, af hvilke en blev jordet d. 4. Juni 1768 „om Natten ved Enden af Kirken", og d. 9. Novbr. 1771 blev „Pigen, som hængte sig selv, hensat efter Ordre afsides i Kirkegaarden".

Ægteskaberne indlededes ved Trolovelse for Præsten i to Forloveres Nærværelse eller med disses Attest, og efter Lysning fra

Prædikestolen 3 Søndage efter hinanden kunde Vielsen finde Sted.*) Der kunde dog godt hengaa flere Maaneder mellem Trolovelsen og Vielsen; dette var i Reglen Tilfældet, og naar man seer, at de Trolovede vies med kort Frist, tænker man uvilkaarlig paa Holbergs Ord: „thi der maa iles dermed for visse Aarsagers Skyld," (selv om Holbergs Vielgeschrey bruger Ordene i en noget anden Mening). Naar saaledes „velfornemme Ungkarl Balthazar Olufsen og Pigen Anna Cathrine Madsdatter" troloves d. 1. Febr. 1782 og vies allerede d. 15. s. M. — hvilket endda kun har kunnet lade sig gøre ved at nøjes med to Lysninger, idet Søndagene i 1782 faldt d. 3. og 10. Februar — forbavses man ikke ved at finde, at de Nygifte allerede d. 1. Marts næstefter havde deres Førstefødte over Daaben.

Den lidet tiltalende Skik, at en Enke eller Enkemand af praktiske, navnlig økonomiske Grunde snarest mulig søgte sig en ung Livsledsager, som saa paa sin Side efter at være kommet i Enkestand, trøstede sig med en ung Ægtefælle, er saa hyppig, at den næsten er Regel. Denne Skik dreves til næsten forargelige Yderligheder. Ifølge Bøgh var saaledes „gamle Hans Bager" — skønt han var „en haard og stræng Mand, endog som et uimodsigeligt Rygte taler, imod sin Ægtefælle" — gift ikke mindre end fire Gange; da endelig den sidste Ægtefælle, Volborg Clausdatter, blev fri ved hans Død, blev hun yderligere gift to Gange, og da hendes Mand Nr. 3 blev Enkemand, giftede han sig naturligvis anden Gang med „en vakker Kone", som senere selv blev Enke og indgik nyt Ægteskab. — Et andet talende Eksempel af denne Art er følgende: Dorthea Krag blev d. 24. Novbr. 1758 viet til den ca. 15 Aar ældre Niels Carlsen, og da han var død i April 1782, ægtede hun 9 Maaneder senere Forvalter Niels Rasmussen fra Schelenborg, der saaledes rykkede ind i Niels Carlsens Købmandshandel i Kerteminde. Efter ca. halvtredie Aars Ægteskab døde Dorthea, men nogle faa Maaneder senere, d. 1. Decbr. 1785, blev den „velædle Borger Hr. Niels Rasmussen" hjemmeviet efter Kongebrev af 11. Novbr. 1785 til Jomfru Maren Larsdatter Holbæk. Nu døde imidlertid Niels Rasmussen allerede næste Aar og blev d. 5. Oktbr. 1786 „hensat i Kirkens aabne Begravelse lige

*) Ved Kongebrev kunde man dog fritages for Trolovelse og Lysning. Det gav ogsaa Ret til Vielse „hjemme i Huset", hvilket synes at have været anseet som fornemmere end Kirkebryllup.

for Chorsdøren". Men allerede d. 20. Decbr. s. A. blev den unge Enke hjemmeviet til den nye Forvalter paa Schelenborg Niels Hansen efter Kongebrev af 1. Novbr. 1786, og syv Maaneder efter Bryllupet havde Ægteparret det første Barn. Efter Niels Hansens Død giftede Enken sig tredie Gang med Løjtnant Ulrik Gotschalck Giedde, der senere selv blev Enkemand efter hende og indgik nyt Ægteskab. — At anføre flere af disse ægteskabelige Labyrinter vil kun virke trættende. Som et Fænomen paa dette Omraade bør dog endnu nævnes Slagter Mads Holgersen, der var gift ikke mindre end fem Gange, og to af hans Ægteskaber varede endda henholdsvis 30 Aar og 24 Aar, men han var da ogsaa 90 Aar, da han i 1796 døde fra Hustru Nr. 5.

Til Forberedelse af de kirkelige Handlinger kunde man — i alt Fald i Aarhundredets sidste Halvdel — søge Bistand hos en Bestillingsmand, som nu savnes i Kerteminde, idet Byfoged M. Bendz i 1750 udfærdigede Bestalling for Hans Jørgensen Kok som Bedemand ved Trolovelser, Bryllup og Begravelser.[71] Manden var som før nævnt Skrædder og eligeret Borger (fra 1723 til 1740, mulig længere endnu); han ejede fra 1708 til 1763 et lille 4 Fags Hus ved Præstegades Nordside.[72] Men han maa tillige have haft lidt Kendskab til Loven, idet Magistraten i 1740 antog ham som „Underfoged", hvilket Stiftamtmanden godkendte, ja han var endog en Del af dette Aar konstitueret som Byfoged.[73] Da Kerteminde Skrædderlav stiftedes i 1754 af Byens 3 Skræddere, blev han dets Oldermand. Baade han og hans Hustru døde i 1765 efter 62 Aars Ægteskab, hvad Kirkebogen udtrykkelig fremhæver. Bedemandshvervet gik over til hans Svigersøn, Skomager Claus Mortensen,[74] og bevaredes i en lang Aarrække; endnu i 1806 indsendte Byfogden et Takstreglement for Bedemanden til Stiftamtets Approbation.[75]

Man vil af den foregaaende Skildring have faaet Indtryk af en lille Bys Kaar gennem et Hundrede Aar, med en Befolkning, der kæmpede en haard Kamp for Tilværelsen under stigende Forarmelse. Imidlertid synes det, som om der efter Aarhundredskiftet indtraadte nogen Bedring, saa at man bl. a. fik Raad til en gennemgribende Istandsættelse af Havnen som Byens Livsnerve, navnlig ved Opmudring af Indløbet og Anlæg af de to lange Stenmoler, Arbejder, som dog stod paa gennem flere Tiaar, og som saaledes falder udenfor denne Artikels Rammer.

KILDER OG HENVISNINGER

De utrykte Kilder findes i Landsarkivet i Odense, hvor ikke andet er bemærket. — Foruden Kirkebøger, Brandtaksationer, Grundtakster og Kæmnerregnskaber for Kerteminde samt Provst Bøghs Manuskript om Kerteminde (1770) er navnlig benyttet Protokoller og Aktstykker af Odense Amts Arkiv (betegnet „O. A. A.").

1. O. A. A., Pakke 269. — 2. Samme, Skr. fra Merchel af 1. og 8. Jan. samt 22. Marts 1721. — 3. Samme, Skr. fra J. O. Langemach af 23. Marts 1720. — 4. Samme, Skr. fra J. Th. Wiger af 19. Juni 1720. — 5. Samme, Ansøgn. af 11. Jan. 1721. — 6. Samme, Merchels Skr. 22. Marts 1721. — 7. O. A. A., Nr. 55, Fol. 7. — 8. Kæmnerregnskaberne. — 9. O. A. A., Nr. 55, Fol. 31, 39, 40. — 10. Skøde, tingl. 14. April 1710. — 11. Landsarkivets Embeds-Etat. — 12. O. A. A., Nr. 55, Fol. 204. — 13. Samme, Fol. 213. — 14. Klagerne over Norup begynder allerede i 1731, O. A. A., Nr. 55, Fol. 219 og 221, men findes i Mængde i O. A. A., Pk. 273 og 274. — 15. O. A. A., Pk. 273, Bilag i Læg 4-897. — 16. Promemoria fra Byf. Bendz som Bilag i Kertem. Hovedregnskab 1783. — 17. Bulls Forord til Bogen giver flere biogr. Data. Se endvidere „Østlandsslekten (Tønsbergslekten) Bull" af M. Bull, Oslo 1933, Side 11. — 18. O. A. A., Pk. 273, Læg 4-798. — 19. Læg 2-896 i samme. — 20. Kertem. Kommunalbest. Forhdl. Prot. (i Kertem. Borgmesterkontors Arkiv) Møde 12. Nov. 1867. — 21. O. A. A., Pk. 273, Nr. 12-798, 15-798, 13-799, 14-799, 18-896. — 22. Magistr. Indberetn., trykt i Hist. Aarb. 1921, II, 596. — 23. O. A. A., Pk. 269. — 24. O. A. A., Nr. 55, Fol. 228. — 25. Kæmnerregnsk. efter 1772 (Bilag til Hovedregnskab). — 26. Skøde- og Pantebog, Obl. l. 31. Oktbr. 1768. — 27. O. A. A., Pk. 271, 5-439. — 28. Brandtaks. 1781, Løbe-Nr. 132-136. — 29. O. A. A., Pk. 453. — 30. Sammesteds. — 31. O. A. A., 348 (Canc. Breve 1805, I). — 32. O. A. A., Pk. 453, Skr. 10. Septbr., 16. Oktb., 16. Nov. 1790. — 33. O. A. A., Pk. 269. — 34. O. A. A., Nr. 55, Fol. 239. — 35. O. A. A., Pk. 274. — 36. O. A. A., Nr. 28 a, 5. Maj 1742. — 37. O. A. A., Pk. 273, 12-896. — 38. Reskript 15. Juni 1753. — 39. O. A. A., Pk. 273, 14-896. — 40. Brandtaks. 1761 og flg. — 41. O. A. A., Pk. 274, 30. Juni 1762. — 42. At han behandlede Syge, ses af Kirkebogen 10. Jan. 1786: „en Pige fra Landet . . . . . som døde hos Holtzapfel under hans Kur, jordet." — 43. Rigsarkivet. — 44. O. A. A., Pk. 269, 31. Jan. 1718. — 45. Samme. — 46. Rigsarkivet. — 47. O. A. A., Pk. 269, 21. April 1721. — 48. Samme, 31. Jan. 1718, 13. Juli 1720, 28. Febr. 1720. — 49. O. A. A., Pk. 274, 30. Juni 1772. — 50. O. A. A., Pk. 273, 11-970. — 51. Kæmner-

regnsk. 1761. — 52. Langebros Regnsk. 1763 (Bilag til Kæmnerregnsk.). — 52 a. O. A. A., Pk. 274, 20. April 1765. — 53. O. A. A., Pk. 274, 27. Febr. 1762. — 54. se ovfr. Nr. 35. — 55. O. A. A., 27. April 1762. — 56. Samme, 11. Nov. 1766. — 57. Samme, 16. Nov. 1765. — 58. O. A. A., Pk. 269, 25. Jan. 1721. — 59. O. A. A., Pk. 274, 21. Maj 1767. — 60. Samme, 29. Maj 1773. — 61. O. A. A., Pk. 453, 26. Juli 1789. — 62. Hist. Aarb. 1919, II, 412. — 63. O. A. A., Pk. 453, 18. Marts 1790 og Kerteminde Byfogeds indk. Breve 1790. — 64. Brandskats-Regnsk. 1757-60 i O. A. A., Pk. 274. 65. O. A. A., Pk. 274, 15. Juni 1773. — 66. O. A. A., Pk. 394 (Canc. Breve 1805, II). — 67. Hist. Aarb. 1921, II, 599. — 68. Hist. Aarb. 1919, II, 413. — 69. O. A. A., Pk. 274, 31. Dec. 1761. — 70. Om Magasingd. henvises til Forf.s „Fra Kertem. Fortid" II, 57-60. — 71. Tingbogen 14. Dec. 1750. — 72. Sk. og Ptb. II, 16 og Tingbogen 6. Juni 1763. — 73. O. A. A., Nr. 56, 28. Febr. og 3. April 1740. — 74. Bøgh pag. 155. — 75. O. A. A., Pk. 453.

FRA HELNÆS

Ved Provst *G. Schovsbo*, Vemmetofte

For en Del Aar siden var jeg paa Helnæs, denne ejendommelige og smukke lille Halvø, der kun ved en tynd Traad er forbundet med Fyens Land. Ved den Lejlighed viste man mig én lille Bog, som fangede min Interesse; jeg afskrev den i den Hensigt at lade den komme frem her i Aarbogen. Saa vidt jeg erindrer, gav rette Vedkommende mig Tilladelse dertil.

Først nu faar jeg gjort Alvor af dette mit Forehavende, og jeg haaber, at Læseren vil være enig med mig i, at den meddeler adskilligt af Betydning for Lokalhistorikeren ved de smaa Indblik, den giver i huslige, sociale, agrariske og kulturelle Forhold i det lille, tidligere ret isolerede Samfund paa Vestkanten af Fyen.

Jeg gengiver det væsentligste af Bogen med Nedskriverens egen Retskrivning, men har af Hensyn til Tidsfølgen ordnet lidt om paa Indholdet.

„Denne Bog tilhører Niels Larsen Hansen med Rette,
derfor skal ingen med mig om hende trætte.
Bogen haver ikke Liv,
men hvo hende stjæler, han er en Tyv.

Kiøbenhavn, den 24. Maj 1832. Niels Larsen Hansen."

* * *

Født den 27. Marts 1786, og Karen Diderichs Dater døbt den 12. November 1786, indgaaet Ægteskab den 2. December 1814. Levede i „et kierlig og løkelig og af Gud velsignet Ægteskab i 39 og ½ Aar og blev Moder til 8 Børn, nemlig 4 Sønner og 4 Døtre". Hun døde „Pluselig og udventet" den 23. April 1854. Den ene Datter døde, 25 Aar gl., den 21. Decbr. 1847. De andre arver i Penge efter Fader og Moder ialt 24,500 Rigsdaler.

Han var 1816—19 Fattigforstander, 1816—22 Brandfoged, 1832—34 Skoleforstander, 1836—39 igen Fattigforstander, 1842 „Sovneforstander".

Hans Fader hed Gaardmand Hans Larsen, født i Snave den 24. November 1743; hans Fader var Hjulmand og hed Lars Nielsen og Moderen Maren Andersdatter. Han kom her til Helnæs, da han

var 40 Aar og levede i Ægteskab i 28 Aar med min Moder. Og efter hendes Død levede han næsten 17 Aar. Han døde den 14. December 1828, hans Alder var 85 Aar og nogle Uger. Min Moder Kirsten Hindrichs Datter er født i Snave Aar 1744 og døde den 25. Januar 1812, altsaa har hun været 68 Aar.

Gaarden, som var paa 71 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdk. Land (den „lille Tønde" paa 10.000 Kv.-Al.), fik han rimeligvis i Fæste, da han i en Alder af 28 Aar blev gift med sin jævnaldrende Kone. I 1819 avlede han: 70 Tdr. Rug, 55 Tdr. Byg, 36 Tdr. Havre, 6 Tdr. Boghvede, 1 Td. 4 Skp. Ærter, ialt 168 Tdr. 4 Skpr. Men senere kom han ind paa at mærgle Jorden. I 1837 fik den 1300 Læs. Ialt strøede han i Aarene 1835—49 ikke mindre end 9.085 Læs Mærgel ud over sine Jorder.

Virkningen udeblev ikke. Allerede 1838 er hans Avl steget til 273 Tdr. 7 Skp. Sæd (1819: 168 Tdr. 4 Skpr.), nemlig:

3	Tdr. 4 Skpr.	Hvede
82	—	Rug
87	—	Byg
70	—	Havre
16	—	Boghvede
12	—	Ærter
3	— 3 Skpr.	Vikker

og 35 Tdr. Raps à 10 Rdl. 3 Mark.

I 1843 er Tallene:			I 1848:		
Hvede	4 Tdr.		Hvede	21 Tdr.	
Rug	104 —		Rug	90 —	
Byg	120 —		Byg	124 —	
Havre	143 —		Havre	125 —	
Boghvede ...	4 —		Ærter	55 —	
Ærter	50 —		Boghvede ...	18 —	4 Skpr.
Vikker	2 —				
	ialt 427 Tdr.			ialt 433½ Tdr.	
Raps 51 Tdr. à 9 Rdl.					
Kløverfrø 11 Lispund.			Raps 40 Tdr. à 8 Rdl. 1 Mk. 8 Sk.		

Og endelig i Aaret 1860 høster han 445½ Td. Sæd, nemlig: 64 Tdr. Hvede, 58 Tdr. Rug, 143 Tdr. Byg, 123 Tdr. Havre, 30 Tdr. „Blanding", 19 Tdr. Ærter, 8½ Td. Boghvede.

Som gamle Navne paa Markerne anfører han: „Den Norden Tofte, den Synden Tofte, Vikiers Marken, Viiefælen, Bankemarken, Svinkiels Mk., Ovstefæle, Melleste Mk., forreste Mk., Vedsangmarken."

I 1856 købte han Gaarden (fra Stensgaard) til fri Ejendom for 6.653 Rdl. og afstod den derefter „med ald Boe og Besætning" til sin Søn Hans Nielsen, „imod at jeg faar mit Ophold, og hvad jeg behøver, saa længe jeg lever." . . . Med nogle andre Udgifter kostede Gaarden ialt 8.253 Rdl. og 80 Rdl. i Omkostninger. „Det bliver da lit over det at Commissareren Vorderede Gaarden til, som var 8.200 Rdl."

1840 og 41 foretog han nogle Forbedringer.

„For et Stentrug at lade hugke betalt 11 Rdl. 1 Mk., for Trappestene 1 Rdl. 4 Mk."

„Omkostninger ved de toe Daglig Stuer:

Fielle for	27	Rdl.		Mk.		Sk.
Kakkelovn	41	—				
Komfyr	16	—	3	—		
Mursten	13	—	3	—	8	—
Smedeløn	11	—				
Kalk og Jern	5	—				
Murmester Løn	3	—				
Onderlag og Søm ...	3	—				
	120	Rdl.	—	Mk.	8	Sk.

* * *

„Anders Diderichsens Gaard paa Helnæs brændte 21. Juli 1832 og blev opbygget samme Aar, hvorved jeg gjorde 36 Dages Arbejde med Folk, 10½ Dags med Vogn. Foruden Fødevarer, som jeg ei har gjort nogen Regning paa, bidrog jeg til den Brand Ligde [d. v. s.: brandlidte] følgende: Penge 7 Rdl., Kleder omtrent for 3 Rdl., Korn for 14 à 15 Rbdl., Madrialer til Boe og Gaardens Bykkning 38 Traver Langhalm, 8 Traver Rør, Tynder, Balier, Bytter [Bøtter], Striper, stole, Sække, Høsthaver, Møifielle, Siletøj [Seletøj], Hiul-bare, River, skoffer, Snitteskammel med mere. Efter en simpel overregning for omtrent 33 Rdl. 2 Mk. 8 Sk. I Alt tilsammen Reinet for 57 Rbdl. 2 Mk. 8 Sk.

Aar 1837 varede Vinteren usædvanlig lenge. Det var frost og Sned til den 14. April. Vi begynde at Pløe nogle Dage mit i Mars, saa blev det frost den 19. Mars og varede Nesten i fire Uger; 9. og 10. og 11. Apriil var det Snedvejr, saa vi maate øsse Sned den 11. Apriil. Den 13. Apriil fik vi atter et spor Sned [Sporsne], hvorefter frosten ophørte den 14. Apriil.

1838 Havde vi en strenge Vinter. Den begynde nogle Dage efter Nygaar [Nytaar] og blev stærkt frost og Sned, som vedvarede til sist i Martsig, saa dig [de] kiørte til Holsten og Als og alle steder, hvor dig løster. Apriil var koid onder liden frost og Sned.

1839 Varede Vinteren ligeledes til mit i Apriil."

* * *

„Løverdagen den 1. Juni 1844 havde vores Søn Anders Nielsen Brøllop med Karen Andersdatter hos hendes Fader Anders Pedersen i Strambye, og Torsdagen den 6. Juni næst efter flytede de over til Holsten til Flaut Bye, Øsbye Sogn, og modtog en lille Gaar, som han kort forud havde kiøbt for 4.212 Rdl. 3 Mk. Holstens Corant Eller 6.740 Rigsbankdaler — uden Besætning. En Deel fik han her fra Og en Deel fra Strambye. Og en Deel maatte han kiøbe for signe Penge. Han har faaet i Arv og Gave 2.000 Rigsbankdaler i Penge, En Vogn med til Behør, En Koe, en Qvie, en Plov, en Harve, En Hest, En Deel Indboe af alle Slags. Foruden dette har jeg betalt 36 Rdl. i Rente, 20 Rdl. i smaat Sølv og 42 Rdl. i Sædler og en Plov 10 Rdl. I Alt 108 Rdl. Og 8 Tynder Korn. . . . Atter 200 Rdl. . . . Atter 300 . . . ."

* * *

„Den 12. Maj 1848. Udgifterne til vores Datters Ane Marie Niels Datters Brøllop har været følgende:

Brudestads for	21	Rdl.	3	Mk.	7	Sk.
9½ Kande Rom	6		5		9	
8 Kander Akkevit	4	- -	4	- -		
8 Pund Hollans Tobak	2	-	4	-		
8 — Kaduse Tobak	2	-	4	- -		
10 Kander Kirsebær Akkevit...	5		5	- -		
4 Kander Extragt	3	- -				
½ Anker Røe Viin	7	-				
12 Flasker Gammel Viin	4	- -				

Speserie [Krydderier] for	23	Rdl.		Mk.	12	Sk.
10 Lispund Kiød	18	—				
40 Kager	15	—				
Kokkekonerne	1	—	5	—		
for at smykke Brud		—	4	—		
for Seiding (Sigtning)	2	—	3	—	4	—
ladet Sigte 2 Tdr. Hvede, 5 Tynder Ryg, grube 5 skieper Byk: Hvede 12 Rdl., Rug 20 Rdl., Byg 1 Rdl. 4 Mark	33	—	4	—		
Tilsammen	153	Rdl.	1	Mk.		

Leveret En tynde Øl	2	Rdl.	3	Mk.		
55 Kander Brendevin	18	—	2	—		
4 Kander Rom	1	—	3	—		
4 Kander Akkevit	2	—	2	—		
6 — Kiseber	3	—	3	—		
2 Kander Extragt	1	—	3	—		
Smør og Kiødmad for	13	—				
	42	Rdl.	4	Mk.		
[Brudegaven]	112	—				
	154	Rdl.	4	Mk.		

Indtægter som følger:

I Brudegave ..... 112 Rigsbankdaler

I Drikkevarer blev sendt:

36 Kdr. Brændevin
4 — Koniak
7 — Kiseber
12 — Brændevin
2 Tdr. Øl

Fra Helnæs blev sent: 50 Kdr. Brændevin, 3 Tdr. Øl."

. . . Jeg maa vedgaa, at jeg ikke rigtig kan hitte Rede i dette Regnskab; men saa meget kan jeg da faa ud deraf, at dette Bryllup ikke har forvoldt Manden nogen følelig Udgift — takket være den kontante Brudegave og den rigelige „Føring" el.

„Faaen", Slægtninge og Venners Tilskud til Gildet. Man lægger især Mærke til det uhyre Kvantum Drikkelse af forskellig Art og Styrkegrad!

„Udgifter til vores Datter Karen Nielsdatters Brøllop den 15. Juni 1855. Udgiften var som fylger:

Brudestas for	20	Rdl.		Mk.		Sk.
Alt Spiserie	33	—	4	—	2	—
8 Kander Rom	6	—	4	—		
8 — Kisebær	4	—	4	—		
8 — Røe Viin	8	—				
2 — Extragt	1	—	4	—		
2 — Koniak	3	—	2	—		
11 Lispund Kiød	35	—				
71 Kager	23	—				
2½ Tynde Hvede	30	—				
3 Tynder Rug	25	—	3	—		
Kokkekonen	2	—	4	—		
for sigtige (Sigtning)	2	—				
	196	Rdl.	1	Mk.	2	Sk.

Indtægter vare som følger:

I Brudegave	192	Rdl.
og Sølvtøj for omtr.	18	—
	210	Rdl.

Det balancerer jo udmærket. Men hertil kommer yderligere denne ikke ubetydelige Indtægt ved Gæsternes „Føring":

100 Flasker Vin (de fleste gav 12, enkelte 14 Flasker hver), 67 Kander Brændevin (i Almindelighed 8 Kd. hver, nogle gav 6 Kd. hver, en enkelt 7), 13 Kdr. Kirsebærvin samt 4 Tdr. Øl.

Det svimler! Men man maa jo betænke, at Gilderne den Gang varede i 3 samfulde Dage og Nætter, saa Værtsfolkene maatte jo være vel forsynede med tørt og vaadt!

* *
*

Midt i Bogen har en Niels Hansen Larsen indført et længere Digt; jeg formoder, at det er den samme Mand som Bogens Forfatter, der jo hed Niels Larsen Hansen. Han er vel kommen til at skrive sit Navn forkert.

En aandelig Sang.

Jeg har ej her mit blivende Sted,
Jeg skal fra Verden flytte.
Her er jo Møje og Fortræd
i denne jordisk Hytte.
Jeg stunder til mit rette Hjem,
som er det ny Jerusalem,
at leve trygt og rolig
i Paradises Bolig.

Som Fuglen i den grønne Lund
paa Dagen venter trolig,
saa venter jeg hver Tid og Stund,
at jeg kan blive rolig
og komme til det Sted og Land,
hvor jeg skal sé min Frelsermand
og nyde himmelsk Manna
i det forjætted'[1]) Kana.

Saa glad som jeg til Sengen gaar,
naar jeg er træt af Møje,
saa glad jeg og min Grav attraar,
naar Gud vil Stunden føje,
at Sjæl og Krop adskilles maa
og flyttes frydefuld herfra,
Legemet til sin Moder
og Sjælen til sin Broder.

Dér faar jeg Glæde for min Sorg
og Hvile for min Møje,
naar jeg til Himlens Frydeborg
fra Jorden bli'er ophøjet.
Hvor jeg skal sé den Himmelstad
og spise af den Englemad,
ja, sé Guds Engle klare
blandt de Udvalgtes Skare.

Dér frygter jeg ej nogen Nød,
slet intet mig besværer,
ej Sygdom eller nogen Død,
men Livsens Krone bærer.
Dér skal jo evig være Glæd',
det jeg udi mit Hjerte veed;
min Ven skal mig ej svige,
men evig trofast blive.

Sine Midler her forvarer man
vel under Laas og Lukke
for Ildebrand, for Tyvehand;
slet ingen dér tør sukke;
dér findes ingen svigefuld,
dér plages ej af Frost og Kuld',
dér ingen Vinter kommer,
men dér er altid Sommer.

Hvor mange her befliitter sig
paa Verdens Gods at sanke,
vil bygge her et Himmerig,
har Døden ej i Tanke;
den komme kan, før man det véd:
af Tiden ind i Evighed
vil han os med sig tage
da staar alting tilbage.

Saa er al Verdens Guld og Sølv
slet intet værd at agte,
det er kun et forgyldet Møl
og en lakeret [lakieret] Aske,
der varer kun en liden Stund
og hjælper ikke nogenlund;
naar Gud vil Dommen give,
skal alt til intet blive.

Du, Verden, er forfængelig,
kuns Møje, Røg og Drømme,
ja, som du her trakterer [Tragterer] mig,
saa vil jeg dig bedømme,
thi jeg er bleven træt og ked
af al din Ubestandighed
jeg Budskab har i Vente:
at Gud sin Brud vil hente.

Kom da, o Død, jeg venter dig,
kom, du min Ven og Broder,
og før min Sjæl til Himmerig
Legemet til sin Moder - -
til Jorden at levere den,
indtil jeg vækkes op igjen;
naar Guds Basuner klinge,
skal jeg af Graven springe.

Niels Hansen Larsen.

[1]) Han skriver: „For hiete".

FOLKESKOLER OG LÆRERE I ODENSE I BEGYNDELSEN AV DET 18. AARHUNDREDE

Av *Hans H. Fussing*

Medens der fra reformationstiden og op til 1740 fandtes latinskoler i saa godt som alle danske købstæder, selv om en del af disse ofte var tarvelige nok, stod det kun smaat til med andre skoler. Det var i hvert fald tilfældet i Odense i begyndelsen av det attende aarhundrede, da der kun fandtes een nogenlunde ordentlig skole, knyttet til St. Knuds kirke. Det var derfor et meget betydeligt fremskridt, da der paa grundlag av *Rasmus Mules* store testamentariske gave i 1720 oprettedes en „catechetisk" skole i hvert av byens tre sogne. Hovedvægten lagdes her paa undervisning i kristendom, men der undervistes desuden i læsning, skrivning, regning, dansk og tysk, eller rettere sagt, det skulde der undervises i, og gennem hele aarhundredet gav disse tre skoler i forbindelse med latinskolen og den ovennævnte danske skole i St. Knuds sogn den eneste ordentlige undervisning, der ydedes Odenses drenge og piger.

I 1840 udsendte bestyrelsen for de muleske legater, „det katechetiske Skole-Collegium", en lille redegørelse kaldet: „De trende katechetiske Skoler i Odense", og 1899 skrev daværende overlærer ved Mulernes legatskole Th. Hertel en anden lille pjece: „De tre kateketiske Skoler og Mulernes Legatskole", der fører fremstillingen op til hans egen tid, og til disse to smaabøger henvises den, der ønsker besked om de tre skolers opstaaen og senere skæbne.

Paa enkelte punkter kan man vel nok supplere disse fremstillinger ved hjælp av de bevarede akter fra skolernes arkiv, der dog er noget hullet, men mere kan fortælles om lærerne og især om deres forhold til de mer eller mindre slette uautoriserede skoler og deres skoleholdere, der trods regeringsforbud og magistratens indgriben vedblev at trives i Odense. Vi staar her over for et karakteristisk træk i det attende aarhundredes historie: alle erhverv var mer eller mindre lavsmæssigt organiserede og forsynede med privilegier og rettigheder, men desuagtet maatte de næsten alle føre en haardnakket kamp mod „bønhaser" og uautoriserede personer, der søgte at trænge sig ind i deres næring og

ofte med held formaaede at skabe sig en existens paa trods av love og paabud. Strænge regler fra oven naaede aldrig at blive fuldstændig gennemført, takket være øllebrødsbarmhjærtighed og seen gennem fingre hos lavere embedsmænd, og vi skal nu se, hvorledes det vrimlede med tarvelige skoler og uvidende lærere. Paa dette punkt staar vi over for et fænomen, der osse kendes i vore dage, hvor enhver ignorant jo kan oprette en skole.

Fundatsen for de kateketiske skoler fik kongelig konfirmation den 7. juni 1720, og i januar 1721 er skolerne traadt ud i livet ved ansættelsen av tre lærere eller kateketer, hvis løn første gang ses at være udbetalt med 50 rdl. til hver i 1722, idet *Elias Christian Grubner* den 26. juli, *Jelle Frøberg* den 2. August og *Peter Brandt* den 27. Oktober 1721 fik udbetalt deres løn. De var da ansat ved skolerne i henholdsvis St. Hans, Vor Frue og St. Knuds sogne, men deres arbejde her har ikke været av lang varighed, for allerede 29. oktober 1726 fik Jelle Frøberg „formedelst een og anden besværlighed" bevilget sin avsked og avløstes samme dag av studiosus *Frederik Kühl,* og senest 1727 var *Nicolaj Kanneworff* kateket ved St. Hans, for 8. januar 1728 søgte han om tillige at maatte blive klokker ved samme kirke. Det bevilgedes ham, da han som kateket havde været „skikkelig og flittig", og klokkerstillingen kunde ikke alene føde nogen mand. Han var desuden fattig og havde mange børn, og han havde ikke som de andre kateketer frit „husværelse", men dette skulde dog ikke skabe noget præcedens for hans efterfølgere, og han skulde sørge for at passe skolen ordentligt og skaffe sig god medhjælp til skolens „opvartning".

Fra 1744 (10/8) findes et inventar over St. Knuds skolehus's behave; der fandtes da tre borde, sex bænke og en jærnkakkelovn med tromle og en lang tud, der gik gennem forstuen og ind i skolestuen, saa ovnen formodentlig har staaet i skolemesterens stue, og der er ikke blevet megen varme til overs til Børnene! Aaret efter fortælles, at ovnen stod paa murede fødder og den lange tud gik gennem to vægge, saa ovnen har været haardt spændt for, hvis den skulde yde en blot nogenlunde tilfredsstillende fjærnopvarmning. St. Hans sogns skole var dog endnu ringere stillet, for 1747 udbetaltes der kateketen, der havde en selvejerkakkelovn, een rigsdaler i aarlig leje af denne, og det skulde blive ved, indtil skolen fik raad til selv at skaffe sig en ovn. Regn-

skaberne oplyser i øvrigt kun, at der fra tid til anden er blevet foretaget smaareparationer paa skolebygningernes tag og vinduer og lignende.[1]

Skolebøgerne indkøbtes av direktionen til lærerens og børnenes brug. 1737 blev der til hver skole anskaffet en indbunden bibel av den edition, som findes i St. Knuds kirkes sakristi,[2] og ned gennem aarene indkøbtes der stadig nye bibler og andre bøger. I hvert fald i St. Knuds skole opbevaredes de i et bogskab, og dette indeholdt 1739 en bibel in quarto, tolv nye testamenter, tolv katekismi forklaringer, fire salmebøger, sexten exemplarer av Luthers forklaringer, lige saa mange „A. B. C.ter" og sex smaa evangeliebøger.[3] Disse forholdsvis faa bøger kunde dog nok strække til, da der det aar kun gik syv drenge og fem piger i skolen om vinteren, resten manqverede paa grund av skolehusets ubekvemmelighed! To aar senere dukkede to regnetavler og to regnebøger op, og der indkøbtes 10 bøger skrivepapir, saa der er aabenbart virkelig blevet undervist i regning og skrivning ved siden av timerne i kristendom. De andre skolers bogforsyning var av samme karakter, og bestanden maatte stadig fornys. De elever, der betalte skolepenge, maatte holde sig selv med bøger, mens de børn, der gik frit i skole, laante de her nævnte bøger, hvis indkøb ikke bekostedes av skolens almindelige budget, men indkøbtes for penge, der kom ind ved en kollekt, som holdtes hvert aar ved St. Mortensdag. Skolekollegiet var, som rimeligt er, noget bange for, at børnene skulde ødelægge bøgerne, og de fire brave borgere, der førte tilsyn med skolerne, *Hans Peter Dreyer, L. Hyllerop, Christian Hüschen* og *Edvard Jensen* bestemte derfor: „... og paa det de bøger, som ved dend goede guds faderlige forsiun heel møysommeligen ere samlede, skal icke enten ved børnenes uagtsomhed eller skarnagtighed forkommes eller forødes, da skal børnen under catecheternes tilsiun smugt ordentlig hver aften legge deris bøger i bog-skabene, hvor af trende, eet nemlig i hver skoele med laas og lucke ...". Det kunde synes saare gavnligt at lade børnene beholde bøgerne, naar de kom i lære, for at de ... „hos ærlige og guudfrygtige huus fædre kunde repetere og igientage det, de forhen hafde læst ...", men det maa kun de børn gøre, der faar et absolut godt skudsmaal av skolen, ... „paa det icke eet eller andet uskickeligt barn skulle liderlig sælge og forøde bemelte bøger og saaledes af ungdoms daarlighed icke alleeneste svarlig

forsynde sig, men endog skille andre fattige børn derved . . .". De gode børn maa faa bøger og papir at øve sig paa med en hoben formaninger om at lære husandagt, tænke over det nye testamente og møde til katekisation.[4]

Antallet av elever kendes for St. Knuds skoles vedkommende for aarene 1752—69 inclusive, men de her gengivne tal er kun de børn, der har modtaget klæder og gaaet gratis i skole. De betalende børns antal kendes kun fra nogle faa aar i 50'erne og var da en lille snes drenge, men kun to piger. I disse 18 aar besøgtes skolen gennemsnitlig av 18 drenge og 11 piger, der her fik gratis skolegang og bøger. Indtil 1757 blev der desuden uddelt 280 rdl. om aaret i direkte understøttelse til børnene, men fra 1758 leveredes der dem klæder i stedet. Oprindelig skulde de fem flinkeste drenge og de fem flinkeste piger klædes paa fra inderst til yderst, men antallet svingede efter regnskaberne at dømme noget efter legatkassens tilstand. Da klæderne uddeltes 1759, fik kateketerne besked paa „. . . at de alvorligen har indseende med, at børnene gaar flittig i skole og tilkiendegive deres forældre, saavelsom børnene, at dersom de forsømmer skolen, efter at de har faaet klæder, da bliver klæderne dem frataget og børnene indsatte i tugthuset". Ved samme lejlighed faar man i øvrigt lidt at vide om undervisningsformen, idet kateketerne faar ordre til, hvis der sendes dem børn paa 6 aar eller derover, som endnu ikke kender bogstaverne eller kan læse i bøger, saa skal de dog have adgang til skolen og lære at læse, og kateketerne faar da lov til at anvende de ældre børn til dette arbejde, dog saaledes at de større børn ikke derved for meget hindres fra deres egen læsning.[5]

Aar	St. Knud		Vor Frue		St. Hans	
	drenge	piger	drenge	piger	drenge	piger
1739			14	9	17	5
1752	10	7			20	6
1753	16	10	19	7	22	5
1754	21	9	19	11	17	13
1755	19	11	19	11	17	13
1756	20	10	20	10	15	15
1757	20	10	22	8	17	13
1758	18	12	24	6	21	9
1759	19	11	21	9	19	11
1760	14	16	17	15	20	10

Aar	St. Knud		Vor Frue		St. Hans	
	drenge	piger	drenge	piger	drenge	piger
1761	12	18	16	15	20	10
1762	18	12	18	13	21	9
1763	18	12	19	11	19	11
1764	21	9	21	10	17	13
1765	20	10	20	10	20	10
1766	22	8	20	10	17	13
1767	18	12	20	10	15	15
1768	15	15	19	11	13	17
1769	16	12*)	20	11	15	15
1770			20	10	16	14
1771			19	10	16	14
1772			19	11	15	16
1773			19	11	18	12
1774			19	11	18	12
1775			17	13	20	10

De ti flinke børn, der skulde opklædes, blev taget ud av det samlede antal børn i alle tre skoler, men i de to andre skoler gøres der i intet av de aar, fra hvilke man kan finde elevtallet, dær forskel paa betalende og ikke betalende børn som i St. Knuds. Fra Vor Frue sogns skole kendes elevtallet fra 24 aar, nemlig fra 1739 og 1753—75, og der gik gennemsnitlig 19 drenge og 12 piger i skole her. Fra St. Hans sogns skole kendes tallet yderligere fra 1752 og her gik i gennemsnit 18 drenge og 12 piger til undervisning. Som det fremgaar av hosstaaende skema var elevtallet nærmest konstant, men maaske med en svagt stigende tendens, og mere end 30 elever i alt synes hver skole ikke at have kunnet rumme. Av ovenstaaende bemærkninger om de børn, der endnu ikke kan læse, naar de kommer i skolen, synes at fremgaa, at det har været reglen, at den allermest elementære undervisning havde børnene faaet, naar de kom i skolen, hvadenten denne nu havde fundet sted i hjemmet eller i en av de av kateketerne saa foragtede smaa pogeskoler, hvorom mere i det følgende.

Et par gange har brave borgere givet klæder til skolebørnene, saaledes skænkede sognepræsten ved Vor Frue *Salomon von Haven* (1711—76) engang klæder til fire børn.

Vender vi os nu fra børnene til lærerne, da kan lidt oplyses om

*) Om to piger bemærkes det, at de kommer saa sjældent, at de ikke fortjener at gaa i skole! Tallene fra St. Knuds sogns skole mangler for de følgende aar.

nogle av dem. Ved Vor Frue skole sad fra 1726 til 1775 *Frederik Kühl,* begravet 15. november 1775 i sit 76. aar, altsaa praktisk talt gennem hele den her omhandlede periode, men ved de andre skoler skiftede lærerne. *Nicolai Kanneworff* havde som nævnt forenet skolemesterembedet med klokkerens bestilling ved St. Hans kirke 1728. Han var gift med *Sofia Amalia Weghorst,* og de havde i hvert fald følgende fem børn, der alle overlevede deres forældre: *Johan Wilhelm Kanneworff, Matthias Jacob, Andreas Jesper, Heinrich Rudolph* og *Christina Catharina.* Nicolai Kanneworff døde 17. december 1731, 45 aar gammel, og d. 8. Maj 1732 ægtede hans enke efterfølgeren i embedet *Niels Ovesen Wamberg.* Hun døde 9. februar 1748, og i dette ægteskab var vistnok kun een søn. Familien sad smaat i det, for boet efter hende opgjordes kun til 24 rdl., der udlagdes enkemanden for begravelsen. Wamberg overlevede hende længe, idet han først døde 16. februar 1783, men allerede før hendes død havde han tænkt paa sin efterfølger, for 23. januar 1747 fik han efter ansøgning bevilget, at hans stifsøn *Andreas Jesper Kanneworff* maatte succedere ham som skolemester.

Listen over skolemestrene ved den kateketiske skole i St. Knuds sogn er noget vanskeligere at opstille, idet det ikke altid av akterne fremgaar, om der ved skolemesteren der i sognet menes ham fra den kateketiske skole eller hans kollega fra den gamle „danske skole", der jo osse laa i St. Knuds sogn, men katekетrækken synes at se saadan ud:

Peder Jensen Brandt,[6] der var dimitteret fra Odense skole 1715 22 aar gammel, blev 1719 kateket ved St. Knuds kirke, altsaa før oprettelsen av den kateketiske skole, hvorved han blev ansat 1722, og 31. oktober 1724 blev han tillige klokker ved samme kirke. Samtidig med sin første ansættelse havde han 29. august 1719 ægtet *Birgitte Margrethe Blangsted,* døbt 29. oktober 1693, datter av urtegaardsmand *Hans Thomsen Blangsted,* og de havde i hvert fald en søn *Christian* foruden den nedennævnte Jens Brandt. Han døde 21. februar 1749 og efterfulgtes senest 1735 av *Lauritz Krag,* der, da han 8. marts 1749 opnaaede den langt bedre avlagte stilling som klokker ved domkirken, nedlagde sin skolemesterstilling. Da han døde 19. maj 1770, var han en ganske velstillet mand, idet boets overskud var 579 rdl. 4 mk., som tilfaldt enken *Ellen Hansdatter,* der døde 10. juni 1775. Forældrene over-

levedes av to døtre *Christine Krag*, der 14. maj 1762 var blevet gift med sognepræst *Andreas Rhoed* til Assens og Kærum, senere til Seden og Aasum (1728—1819), og hun havde til sit udstyr — 19. marts 1764 — faaet 612 rdl. „og andet mere", medens søsteren *Marie Cathrine Krag* havde faaet „jævned", ɔ: at hun havde faaet et lignende beløb av faderen, saa de intet arvede efter faderen. Om Lauritz Krags forhold til skolen faar man en del at vide, dels gennem de nedennævnte stridigheder med pogeskolerne, dels gennem et par andragender til magistraten om forbedring av hans og skolens kaar. Han søgte 1740 om et bedre skolehus, da det nuværende, som var i det gamle domhus i en ende av klosteret „paa en sid og fugtig grund, som giver megen kulde fra sig" og ikke har nogen kakkelovn, var ubekvemt og skadeligt for lærer og børn, saa det gaar daarligt med undervisningen, og der forvoldes baade ham og de fattige skolebørn megen ulejlighed og sygdom av frost og kulde. Biskop Ramus tog sig av den arme skoleholder, idet han indstillede til kongen, at da det nuværende skolehus var uegnet, skulde magistraten træde sammen med direktionen for de kateketiske skoler og overlægge om et nyt skolehus, og en kongelig ordre herom udgik da osse 7. september 1740.[7] En tid boede kateketen hos kapellanen ved St. Knuds kirke hr. Niels Sass, og i 1743 bestemte en kongelig resolution først, at magistraten av kirkens midler skulde betale kapellanen hans husleje, og da skoledirektionen klagede d. 4. maj samme aar over, at den ikke kunde skaffe kateketen, der i forvejen havde meget ringe løn, nogen fribolig, bestemtes det efter en del forhandlinger og skriverier mellem magistraten, stiftsøvrigheden og cancelliet d. 31. maj, at der av kirkens midler skulde betales ham 20 rdl. i huslejegodtgørelse, mod at kirken slap for en gammel avgift paa 8 rdl. til alterlys i ryttergodsets kirker. Man havde først forsøgt at indsamle i hvert fald en del av pengene ved kollekt i menigheden, men det mislykkedes ganske, og den brave biskop Ramus betalte saa av sin egen lomme huslejen for 2½ aar.[8] Resultatet blev, at Krag fik anvist den tomme kapellanresidens, der var bedre egnet „til at holde den rasende ungdom i tømme i", men osse her led man under kulden, idet der stadig manglede en kakkelovn. Herover klagede Krag 16. september 1749, idet han sagde, at paa grund av kulden truede arbejdet med helt at gaa i staa om vinteren. Samtidig var det imidlertid galt paa et andet

punkt. I de 16 aar, skolen havde været holdt paa klosteret, havde skolemesteren været fri for skatter, men nu var han blevet sat i vand- og vægterskat. Krag bemærkede spydigt, at han ikke var klar over, om det kun var ham, der skulde betale skatten, eller om osse de tyve fattige skolebørn skulde yde noget, men det var saa meget mere urimeligt, som kapellanen hr. Niels Sass oppebar lejen av residensen. Magistraten havde d. 4. september ladet pante hos ham og taget fire tinfade til en værdi av 4—5 rdl. av „mit fattige og ringe køkken", saa han maatte tro, at han osse skulde betale for skolebørnene. Mens kapellanen havde indtægter at betale av, var hans egen løn og accidenser saa ringe, at han ikke engang kunde holde en tjenestepige. Den brøstfældige residens var blevet ham overladt til skole, men indeholdt i øvrigt mange ham ganske unyttige værelser, og han bad derfor om at maatte slippe for skatten og faa sine tinfade igen. Desuden mente han, at han i sin egenskab av kateket ligesom andre gejstlige var fritaget for skatter, og henviste til den kongelige forordning om skoleholderes skattefritagelse i København. (1713 12. juni. art. 19.)[9] Desværre mangler vi magistratens svar, men som vi har set, kom Lauritz Krag dog økonomisk paa benene senere.

Om hans efterfølger *Jens Pedersen Brandt,* der var søn av hans forgænger, kan en hel del familieoplysninger gives. Han blev 26. august 1750 viet til *Christiane Dorothea Riber,* der fødte ham datteren *Sara Margrete,* men døde allerede 20. marts 1752. Et halvt aars tid efter, 18. oktober samme aar, ægtede han *Karen Frederiksdatter Holm,* med hvem han fik sønnen *Peder,* døbt 16. juli 1753, men osse hun døde efter faa aars ægteskab 3. februar 1756. Endelig giftede han sig tredie gang 20. juli 1757 med *Johanne Margrete Sibbern,* der overlevede ham og ægtede hans efterfølger. I ægteskabet med Jens Brandt havde hun børnene *Jørgine Marie,* døbt 17. oktober 1758, *Johannes Sibbern,* døbt 12. september 1760, og *Christian,* døbt 22. april 1763. Jens Brandt døde 15. december 1765, og hans bo opgjordes til 250 rdl.

Morten Frederiksen Kisbye blev 1765 kateket og klokker ved St. Knud og ægtede 13. august 1766 formandens enke, der døde 30. september 1798 efter at have født sin anden mand fire børn, hvorav den eneste søn meget pietetsfuldt var opkaldt efter den første. *Jens Brandt Kisbye* blev han døbt 2. april 1774. Døtrene var *Helena Ambrosia,* døbt 18. november 1767, *Friderica Kirstine,*

døbt 23. maj 1769, og senere gift med den bekendte bogtrykker Søren Hempel, og *Ane Cathrine*, døbt 16. april 1771.

I 1770 overlod Kisbye skolemestervirksomheden til den 28-aarige *Christian Ballum*, der døde ugift og blev begravet 16. maj 1774. Hans eneste arving var faderen Rasmus Christensen Ballum, der efter sin søn arvede løsøre, hvoriblandt Johannes Ewalds: Den lykkelige Prøve, til en samlet værdi av 108 rdl. Den sidste kateket i denne periode var *Peder Waidtløw*.

Inden der gøres rede for de forskellige skolestridigheder blot et par ord om skoleholderen Søren Bruun ved den danske skole, der var hovedaktøren i striden, og om hans forgænger Mikkel Rude. *Mikkel Nielsen Rude* døde som en gammel mand uden arvinger 1716, da han paa grund av avfældighed havde maattet opgive sin skolevirksomhed. Han havde været gift med *Ane Tilberg*, født i Luche i Lüneburg, der var død umiddelbart før 19. marts 1691, da der optoges registrering over hendes bo, som forøvrigt udleveredes til manden som eneste arving.

Om *Søren Nissen Bruuns* familieforhold kan adskilligt mere oplyses. Han selv var, da han i 1745 opgav sin alder til 67 aar, født ca. 1678, uvist hvor. Hans første kone hed *Øllegaard Asmusdatter Rebsdorph*, og med hende fik han, mens de boede i Nyborg, mindst sex børn, i alt fik de 11. En søn, hvis navn ikke kendes, blev begravet 6. juli 1708, samme aar 8. juni døbtes *Mette Marie*, og 9. maj 1710 *Nicolaj*, der døde 22. august 1712, hvorfor den næste søn opkaldtes efter ham, da han blev døbt *Nicolaj* 25. januar 1713. Endelig fik ægteparret 1715 tvillinger, der 27. februar døbtes *Christian Frederik* og *Marie*. Døtrene voldte imidlertid forældrene sorg, for Mette Marie, der 1734 havde ægtet bendrejer Abraham Olufsen Schou, fik, mens manden 1739 var paa rejse til Kina, en søn, til hvilken Jochum Debert blev udlagt som barnefader. Tre aar senere indlod den ugifte datter Marie Elisabeth sig i Flensborg med en grenader i engelsk tjeneste Adam Balman og fik 1742 en datter Øllegaard. Deres mor var imidlertid død 9. juni 1739, og boet var insolvent, men Søren Bruun lovede at betale gælden mod at faa boets effekter udlagt, hvilket skete. Han giftede sig senere med *Anna Dorothea Pillegaard*, der overlevede ham. Da han døde, boede han i et 9 fags hus bag skolen og ejede desuden nogle vaaninger, men ved skiftesamlingen 12. april 1762 viste det sig, at der var et underskud

paa ca. 200 rdl. Svigersønnen paastod imidlertid, at enken havde lavet kunstig gæld, men meget smaat har Søren Bruun nu siddet i det, for han fik hver 14. dag 1 mk. 8 sk. av de fattiges penge udbetalt paa raadstuen, maaske som en slags pension.

Paa baggrund av disse vanskelige kaar og familiesorger forstaar man bedre den kraft, hvormed Søren Bruun førte sin kamp mod de ulovlige pogeskoler, der gik ham i næringen. Ved en enkelt lejlighed opkastedes der tvivl om hans hæderlighed, men den ser dog ud til at have været ubegrundet. Degnen *Jens Schives* enke *Sofie Dorothea Nielsdatter Sylva*, for hvem Søren Bruun havde været lavværge, døde 30. september 1746, og han ordnede da forskellige forhold vedrørende boet. Imidlertid havde han efter eget sigende købt hendes hus av hende 13. juni samme aar, men hendes arvinger paastod, at dette ikke var blevet betalt. Skifteretten tog dog hans forklaring for gode varer og godkendte skødet, saa det har formodentlig været i orden.[10]

Søren Bruun havde i ca. 13 aar været dansk skoleholder i Nyborg, da han 12. februar 1716 søgte Odense magistrat om at maatte faa stillingen ved den danske skole, der stod under magistratens tilsyn. Før han blev udnævnt, søgtes der 16. januar oplysninger om ham hos Nyborgs magistrat, der dels meddelte, at han havde søgt sin avsked til førstkommende paaske for at „søge sin fortun i Othense, hvor han menes bedre at kunne subsistere", da skolemesterstillingen der var bedre avlagt, dels blev han recommanderet paa det bedste. Bestallingen for ham blev udstedt 18. marts 1716, og heri bestemtes dels, at han skulde have samme løn som Mikkel Rude, uden at dens størrelse nævnes, og at han skulde nyde den beskikkede residens, som byen skulde holde ved lige og forsyne med skoleborde og bænke, dels forpligtede magistraten sig til helt at avskaffe „alle som holde skole her ibidem og lærer børn, drenge og piger, i at læse, skrive og regne, tysk og dansk, særdeles ungdommen som er over sex aar", saa han kunde blive den eneste skolemester. Selv skulde han som „en kristelig, retsindig, ædru og skikkelig skoleholder sig at forholde, ungdommen i skolen med læsen, skriven og regnen flittig, vindskibelig at oplære og undervise for billig betaling".[11] Denne betaling, der altsaa tilfaldt læreren, ikke magistraten, maa vistnok have været hans væsentligste løn, og den synes at have været 2—6 sk. om ugen for hvert barn.

Med denne bestalling i lommen begyndte Søren Bruun saa sin virksomhed efter paasken, og et halvt aars tid efter tog han fat paa sin lange og sejge, men saa temmelig resultatløse kamp mod pogeskolerne.[12] Han stævnede 26. november samme aar *Anders Nielsen Møller, Hans Nielsen* i Hans Jensensstræde og *Peder Eriksen Klint* paa Sortebrødretorv for Odense byting paa grund av deres ulovlige skolehold. Mens Hans Nielsen døde under processen og intet har kunnet findes om ham, kan lidt oplyses om de to andre. Anders Møller mistede 1694 sin kone *Karen Lauritzdatter,* der i et tidligere ægteskab havde faaet datteren *Ellen Jørgensdatter,* mens hun ingen børn efterlod sig fra sit andet ægteskab. Boets registrering 29. juni viste et meget beskedent løsøre, hvorav gangklæderne udlagdes datteren, resten manden. Han blev senere gift med *Kirsten Carstensdatter,* der ved sin død var enke og boede i Dansestræde, og hendes 25. december 1744 registrerede bo dækkede kun begravelsen. Peder Eriksen boede 1689 paa Sortebrødre kirkegaard, da hans kone *Maren Madsdatter* døde. Ægteskabet var barnløst, og boet balancerede lige akkurat.

I det første retsmøde 2. november nedlagde Bruun paastand om, at de tiltalte skulde standse deres virksomhed, dække hans omkostninger og betale en mulkt. De skulde besvare nogle spørgsmaal om, hvem der havde konstitueret dem som skoleholdere, om de ikke kendte vilkaarene for Bruuns ansættelse, om de ikke underviste børn over sex aar, og hvad de lærte dem. Foruden til sin i retten fremlagte bestalling henviste Bruun til den kongelige forordning om betleri av 24. september 1708 prgf. 20.

De indstævntes procurator *Hans Kier*[13] fremlagde 23. november sit indlæg, hvori han aldeles ikke gik ind paa det reelle i anklagen eller paa det privilegium, som fandtes i Bruuns bestalling, men anstillede en række sentimentale betragtninger om, at det var urimeligt, at denne nyankomne skolemester søgte at hindre de tre gamle mænd i at læse og skrive lidt med børnene, da de havde holdt skole i over fyrretyve aar. Flere av deres elever var blevet brave borgere, de havde intet andet at leve av, og den forrige skolemester havde ikke forhindret dem i deres arbejde. Bruun kunde ikke overkomme at læse med alle byens børn, og desuden var der utilfredshed med ham. Her gik procuratoren over til modangreb, idet han fremlagde en erklæring fra tre mænd, der var utilfredse med Bruuns skole og klagede over

skolepengenes højde. De tre borgere var *Søren Pedersen Guldsmed, Jacob Hansen Væver* og *Meinhart Papelmand,* der først havde haft børn i skole hos andre og derefter hos Bruun, „mens som vi der for hver ugentlig maatte give 6 sk. som er udsædvanlig, og vi befandt børnene meere ved skrifningen at forargis end forbedris, som deres skrifvebøger kand udviise...", saa sendte de deres børn til de gamle skoler, hvor de syntes, de blev bedre oplært.

Paa dette indlæg svarede Bruun 30. november, at skoleholderne kunde ikke faa hævd paa deres virksomhed, da den var mod forordningerne, og hvad de tre mænds erklæring angik, saa indeholdt den en beskyldning, som maatte forfølges ad lovlig vej, men ikke kom sagen ved. Med direkte adresse til en bemærkning i Kiers indlæg sagde han, at børn godt kunde blive brave borgere uden læreres hjælp! Hvad nu de nævnte børn angik, saa kunde overhovedet ingen av dem skrive, da de kom i skolen, undtagen guldsmedens søn, der kunde skrive lidt, men ikke efter forskrift . . .", hvorfor jeg efter gammel skoleskik og faderens vilje lod ham fange an fra bogstaven ret at drage og saa fremdeles, indtil han temmelig vel kunde eftertegne min forskrift, og besværede faderen sig al den tid ikke, som var en 12 ugers tid, enten over skolelønnen eller min forretning". De andre børn havde ingen skrivebøger, men lærte i den korte tid, de gik hos ham, at læse og gav kun 2 sk. om ugen i skolepenge.

Om betalingen er iøvrigt at sige, at den næppe har svaret til mere end en krones penge i vor mønt, saa det var jo dog en meget beskeden betaling.

Sagen udsattes i nogen tid, men 8. marts 1717 mødte Kier op med et par for hans klienter meget gunstige erklæringer fra sognepræsterne *Jørgen Karstens* ved St. Knud og *Frederik von Haven* ved Vor Frue. Den første viser sig i denne erklæring som den iltre og uforbederlige kværulant, han havde været overfor Thomas Kingo, idet han ikke blot, som procuratoren havde ønsket det, udtalte sig om Anders Møllers kvalificationer, men gik løs paa Bruun med beskyldninger og insinuationer. Først meddelte han, at han for rum tid siden efter kongelig ordre havde examineret byens skoleholdere, hvoriblandt Møller, befundet dem duelige og approberet dem, men derefter udtalte han, at han ikke begreb, at Bruun kunde forlange de gamle lærere avskaffet, da han ikke Karstens bekendt havde noget privilegium, saa stifts-

provsten har altsaa ikke engang kendt Bruuns bestalling. Dernæst sagde han om Bruun, at han ikke var blevet examineret av ham, at han var stærblind og ikke kunde lære børnene at skrive, og at „ved folk at fortælle, at han sidder i kroerne om dagen . . .", saa adskillige folk havde taget deres børn ud av skolen. Endelig fandt Karstens det urimeligt, at børn paa 6—7 aar skulde gaa helt fra Nørreport til St. Knuds kirkeskole og om søndagen ikke gaa med deres egen skolemester i kirke. Den hele erklæring er et rent prokuratorindlæg, og bysladderen tager sig meget ilde ud i stiftsprovstens mund. v. Havens erklæring gaar reelt ud paa det samme, men virker langt stærkere, fordi den er upaaklagelig i sin form. Han sagde, at Klint havde i mange aar holdt forsvarlig og upaaklagelig skole der i sognet, at det var ubilligt, at børnene skulde have saa lang skolevej, og at der burde findes en dansk skole i Vor Frue sogn.

Søren Bruun svarede paa dette med et langt indlæg dateret 22. marts. Heri skriver han først, at hans sagsanlæg nu osse maa omfatte Hans Nielsens arvinger, idet de fortsatte hans skole; dernæst fastslaar han, at sagens realiteter har han selv oplyst, mens Kier er begyndt at „henfalde til personelle beskyldninger", og mod disse og von Havens indlæg argumenterer han dernæst med, at det, at han ikke skulde kunne undervise børn, modbevises av hans gerninger, „og skulde hver præstemand eller andre, som har svage øjen, beskæmmes og kastes fra brødet, var jo stor synd, hvorfor gud belønne slige mennesker. . . . Eller at jeg skulde sidde enten til Hans Henningsens eller Johan Detlefsens eller ud i noget krohus enten dag eller nat til nogen uskikkelighed eller mine tider at spilde, med mindre jeg har mine lovlige og ærlige forretninger, og om jeg lod mig finde udi en eller anden ærlig mands hus, som kan have øl eller andet at sælge, og det kunde hænde, jeg drak en krus øl for at passere den tid, som jeg intet har i skolen at forrette, uden drukkenskab og liderlighed, følger det derfor paa, at jeg mere er en øldranker, end den der gaar paa vinhus er en vindranker, eller at derfor skal gives pris baade over min renomee og næring." . . . Efter disse noget uklare bemærkninger, hvorav det dog fremgaar, at den gode Bruun baade har haft et svagt syn og en naturlig kærlighed til øl, gaar han over til sin mere haandgribelige argumentation, *at* det ikke kan godtgøres, at der før har været mere end een priviligeret

skole i Odense, *at* Anders Pedersen boer saa nær den rette skole, at han i hvert fald ikke kan tage sig Carstens bemærkninger om skolevej og kirkegang til indtægt, *at* selv om Carstens har examineret nogle skoleholdere, siger han intet om, hvorvidt det er efter kongelig forordning, eller om de her indstævnede har været mellem examinanderne, og *at* de indstævnede ikke har kunnet fremlægge lovlig bestalling. Endelig erklærer han sig villig til at lade sig examinere paa raadstuen av Carstens, hvis denne stadig betvivler hans duelighed, naar han har set den vedlagte attest fra den daværende sognepræst i Nyborg *Hans Wandal* (1666—1714). I Wandals erklæring, der er dateret 22. december 1708, staar, at skønt Søren Bruun er udvalgt til skoleholder av magistraten i Nyborg og ikke av præsten, har Wandal examineret ham og „befunden ham saa dygtig og grundet i vor kristendoms første elementer, at han kan betjene den danske skole". Wandal vil approbere ham, hvis han fremdeles beviser sin flid.

Odense bytings dom faldt 5. april 1717, og den gik ud paa, at skoleholderne uanfægtet og upaaklaget med sognepræsternes billigelse havde holdt skole i 30—40 aar og oven i købet var examineret. Bruun havde ikke i overensstemmelse med sin bestalling søgt at avskaffe dem *gennem magistraten,* der jo efter forordningerne sammen med sognepræsterne skulde bestemme skolernes antal, derfor burde de indstævnede have lov vedblivende at undervise, og Søren Bruun, der ikke var gaaet magistratsvejen, men ved proces havde paaført „disse gamle mænd" udgifter, skulde godtgøre dem deres omkostninger med 2 rdl.[14]

Det var et nederlag! Trods den utvivlsomme ret, som hans bestalling gav ham til at være eneste skoleholder, maatte Bruun finde sig i, at hans konkurrenter fortsatte med at gaa ham i næringen, og han skulde oven i købet betale dem penge, og det tilsyneladende blot av sentimentale grunde. To reelle ting synes dog at fremgaa av processen: Bruun var ikke sin stilling voxen, og een skole var ikke nok til at besørge undervisningen av alle byens lærelystne børn.

Efter denne eklatante fiasko holdt Bruun sig i ro i en aarrække, men han søgte til gengæld omend med ringe held at forbedre skolebygningen, over hvis elendige tilstand han klagede til magistraten i 1720. Den høje øvrighed svarede imidlertid 10. august 1720, at vel var den danske og tyske skrive- og regneskole brøst-

fældig, men byen havde ikke raad til at reparere den „i henseende til disse besværlige tider". Dog havde man paa Bruuns ansøgning lavet en bog, som han maatte gaa rundt med for at tigge penge sammen „til guds ære og ungdommens bedste", saadan at gaverne til kontrol indførtes i bogen. Desværre findes der intet spor av, at denne subskription har bidraget til guds ære og skolevæsenets fremgang.

Da nu de kateketiske skoler blev oprettet i 1720, blev det endnu vanskeligere for Bruun at leve av sin skolevirksomhed, og han søgte sig derfor et nyt arbejdsfelt, idet han til stiftamtmanden *Christian Sehestedt* indsendte nedenstaaende ansøgning 4. juni 1727.[15]

„Deres excellence.

Som jeg underschrefne nu [for] over 11.ve aar fra Nyborg danske skoele (den jeg en 13 aar haver forrestanden) til Otthense danske skoele blev kaldet at være enne skoeleholder, saa blev dog strax derefter 3de catechetiske skoeler der oprettede. Des aarsage og særdelis for de mange skoelemestere, som ved min ankomst vare der, og mange andre sig siden anmasset haver, ey bleve afschaffede, har jeg med fattig hustru (som gud har given 8te gange 11ve børn) [sic] mott lide derunder, saaledes at vi udi største pauvrete ere geraadne, at jeg i saa maade kan soubsistere.

Hvorfor jeg udi dybeste underdanighed bønsøger og beder Deris excellence vilde naadigst behage at tillade mig effter hans kongl. maj.ts allernaadigste lov og forordninger som procurator at motte betienne gotfolch, som mig ville begiere til deris sager at udføre til underretterne udi kiøbstæderne og paa landet i Fyhns stifft, hvor jeg kunde mig bedste ernære.

Saadan Deris excellencis store naades velgierning mod mig fattig mand vil og skal jeg samt kone og børn uafladelig (og saa længe pen kand røre) bede at gud derfore ville Eders excellence med vedvarig heldbred og sundhed i høj alder naadelig velsigne desligeste velbaarne naadige fru geheimeraadinden med den gandske høye adelige familie. Derpaa tilbeder jeg mig naadigst bønhøring og med dybeste underdanighed er Deris excellences høyædle og velbaarne herris

underdanigste og aller ydmygeste tienere

Otthense 4. juny 1727. *S. Bruun.*

Trods den ydmyge og rørende tone, der dog mere er tidens end Søren Bruuns, lykkedes det ham ikke at opnaa den attraaede prokuratorbestalling, og hans hidtidige optræden i en proces synes heller ikke at vise, at han var særlig egnet til den bestilling. Naar han fortæller, at hans hustru har faaet 88 børn, er det dog næppe et bevidst forsøg paa at røre stiftsamtmanden, men blot en fejlskrift for i otte gange 11 børn, altsaa tre gange tvillinger, men som tidligere bemærket er det kun lykkedes at finde de sex av hans avkom.

Det var nu ikke alene Søren Bruun, der var utilfreds med de mange vinkelskoler, for 7. januar 1733 forelaa der i de katekketiske skolers direktions møde en klage fra kateketerne over de mange skoler, der var mod fundatsen og kateketerne til fornærmelse. Raadmand *Grubbe* lovede, at hvis der indkom en skriftlig klage til magistraten fra direktionen, skulde denne nok forsvare de lovlige skoler, men der ses ikke denne gang at være kommet noget ud av sagen. Ved samme lejlighed, hvor kateketerne aabenbart har været tilkaldt til mødet, blev disse spurgt om skolernes fremgang, og de svarede, at de saa nogenlunde kunde tvinge børnene til at møde i skolerne, men de var meget forsømmelige med katekisationen i kirkerne, saa lærerne havde saamænd vanskeligheder nok at kæmpe mod, og det ser ud, som om det er forældrene, der har staaet bag ved børnenes vægring ved at komme til katekisation, som det vil ses av det følgende. Katekisation av børnene i kirken om søndagen var nu ikke noget specielt for de kateketiske skoler, men den fandt sted alle vegne og var udtrykkelig fastslaaet i den kongelige forordning om betlere i Danmark av 1708 24. september, hvori det i post 1, nr. 19 hedder: „Hver søndag . . . skal skolemestere møde i kirkerne . . . og informere ungdommen i deres catechismo . . . Blive børnene af modvillighed borte, skal de straffes med hug af deres hosbonder og de fattige børn af deres skolemestere." Der var saaledes basis nok for kateketernes optræden og klager, men det ses tydeligt, at lov var eet, praxis noget andet!

I 1735 allierede de to skoleholdere Søren Bruun og Lauritz Kragh sig nemlig og indsendte hver en klage til biskop Ramus.[16] Kragh skrev 22. oktober, at som bispen selv havde set, kom der kun faa børn til katekisation, og aarsagen var dels, at børnene fra sognets sex andre pogeskoler ikke mødte, dels at hans

egne børn ofte fortalte, at de ikke maatte for deres forældre, og hvis de blev tvunget av ham, vilde de blive flyttet til andre skoler, og saa mistede han indtægten av deres skolepenge, ja nogle av børnene var kun kommet paa den udtrykkelige betingelse, at de ikke skulde læse prædiken om søndagen. Men han havde mere at klage over, og gav det en bestemt adresse: „I blandt andet har og en rytter ved navn *Hans Kjøge* under major Lindorps (ɔ: Linstow) compagnie nedsat sig paa Graabrødre kirkegaard ved hr. Jens' rist at holde skole for rytter- og borgerbørn, i mellem hvilke og mine ympes daglig strid og klammeri, som begyndte sidst afvigte d. 19. october, da adskillige skolebørn om eftermiddagen samlede sig paa kirkegaarden og gjorde gewalt med stenkast paa fornævnte Hans Kjøges vinduer for at have hans skolebørn ud at slaas med dem, og har han alt draget borgerbørn af min skole til sig."

Naar forældrene viste saa stor despekt for skolens orden og arbejde, at de forbød børnene at deltage i den katekisation, der var et fast led i skolegangen, kan man ikke undre sig over, at børnene blev saa uvorne, at de optraadte som rudeknusere. Hans Kjøge var kyrasser ved 2. fynske regiment og døde som avtakket rytter og pensionist i Middelfart, hvor han blev begravet 8. oktober 1762, men hans meget beskedne bo blev behandlet av skifteretten i Odense 16. november samme aar. Om de andre skoleholdere hører man i Søren Bruuns klage.

Denne begynder med at fastslaa, at efter den kongelige forordning maatte der kun være fire skoler i Odense, de tre katekketiske og hans egen, men til hans største skade fandtes der desuagtet mange andre, saa han „med suck har undertiden maattet desaarsage forsømme det ene, nemlig skoleembedet, for at erhverve det andet, nemlig nødtørftig ophold ved andet, nemlig pennen". Skønt han „klageligen og væmodeligen" har andraget hos gejstlig og verdslig øvrighed, findes der endnu 7 pogeskoler der i sognet, nemlig *Cathrine Eggerts, Johans, Anna Schonings, Kirsten Anderses,* en glarmester som er og væver, hans kones, *Maren Skrædders* og *Hans Kjøges,* skønt denne dog har sin soldaterløn at leve av. I Vor Frue sogn findes to andre, een drives av en avtakket rytter ved navn *Meybom* og en anden av raadstuebudet *Edvart Rieber,* som vel kunde leve av sin bestilling. Endelig er der to i St. Hans sogn, nemlig *Peder Hopman* eller *Hofmans*

og den som drives av „en saa kaldet *von der Bautzen*, som 2 à 3 gange har rejst fra og til byen". Værst er det, at der „mellem slige puge skoelers og den danske skoeles discipler er efterfalden rencontre, hug og slag, trudsel og skielderi . . .", især d. 19. oktober. For at undgaa saadan strid beder han bispen, at „al pogeskolehold maatte aldelis dæmpes og afskaffes", saa han kan „med lyst foruden suck forrette skoleembedet til guds ære i og uden kirken og fremstille saadanne frugtbringende discipler, som i sin tid kunde vorde piller i kirken og gærde i menigheden".

Om et par av de nævnte skoleholdere kan en smule oplyses. *Johan Meibom* i St. Jørgens port mistede 17. nov. 1747 sin hustru *Maren Laursdatter*. Hun havde tidligere været gift med Peder Rasmussen Smit og havde i dette ægteskab to døtre, der overlevede hende, i andet ægteskab en 18-aarig søn Hans. Boet var insolvent. *Peder Hofman* var død før 1754, da hans enke *Inger Jensdatter* døde i Vindegade. Boet var insolvent, og de eneste „arvinger" var sønnesønnerne Rasmus, der var skoleholder i Snestrup, og Peder, der gik i latinskolen. Muligvis er den her nævnte *Maren Skrædders* identisk med en av samme navn, der nød hospitalshjælp og døde i Graabrødrestræde 1759.

Biskop *Ramus* videresendte 26. oktober de to klager til magistraten, idet han bemærkede, at han selv havde konstateret, at kun 6—7 børn mødte til katekisation i kirken om søndagen, men at han med hensyn til de ulovlige pogeskoler kun kendte sagen fra disse klager. Ingen av delene kunde han ordne uden magistratens bistand, saa han bad om, at det maatte blive foreholdt borgerskabet, at de skulde sende deres børn til kirken, og at klagen over pogeskolerne maatte blive undersøgt, saa man kunde sørge for, at de kongelige forordninger blev overholdt og de privilegerede skoler beholdt deres rettigheder ubeskaaret. Hvis nogen klagede over disse skoler, skulde han nok selv tage sig av sagen.

Desværre er der her et hul i aktrækken, idet magistratens svar kun kendes fra den omtale, det er genstand for i et brev fra biskop og amtmand til magistraten 6. oktober 1736, hvori det hedder, at da det av magistratens skrivelse fremgaar, at klagen over de ulovlige skoler er berettiget, skal byens øvrighed sørge for, at de ved kongelig benaadning constituerede skoleholdere ikke fornærmes ved utilladeligt skolehold. Hvis disse ikke passer

deres embede ordentligt, skal de irettesættes eller klage over dem indsendes til stiftsøvrigheden.

Igen fik altsaa de privilegerede skoler formelt ret i deres klager, men som vi skal se, hjalp det ikke stort, og man synes at kunne læse mellem linjerne, at borgerne ikke var tilfredse med Søren Bruun og hans colleger. Man ser osse med nogen undren, at magistraten har været et aarstid om at svare paa bispens henvendelse, saa man maa vel nok formode, at bystyret har foretrukket de avdankede ryttere og skrædderenken for kateketerne, der dog havde nogle forudsætninger for at undervise. Det var nu stadig galt med katekisationerne, for i 1744 klagede byens præster til bispen over, at de maatte holde onsdagskatekisationer for tomme bænke, og biskop Rasmus paatalte da osse dette forhold over for skoleholderne. Det var især galt ved St. Knuds kirke, hvor hverken lærer eller børn mødte. Han skrev derfor 6. maj til provsten *Jens Hee* (1679—1747, sognepræst til Graabrødre hospital og Paarup), at han skulde alvorligt foreholde skoleholderne at møde, da de ellers vilde miste deres embede.[17]

Man kan vel nok til skoleholdernes forsvar fremføre, at der var ikke megen mening i, at de skulde møde til katekisation, naar forældrene holdt børnene borte!

* * *

Natmændene hørte i det attende aarhundrede til de saakaldte „uærlige folk", der skyedes som pesten av det gode borgerskab, og i 1745 opstod der en konflikt om natmandsbørnenes skolegang, hvor bispens frisind førte en haard, men vistnok forgæves kamp mod skoleholdernes og borgernes fordomme; natmandsbørnene ses i al fald ikke at være kommet i de privilegerede skoler.[18] Bispen var her i nøje overensstemmelse med regeringen, der stadig søgte at lette disse saa nyttige og nødvendige medborgeres vanskelige stilling i det bornerte samfund. Sagen kan paa grund av huller i aktrækkerne ikke helt oplyses, men den forekommer saa tidstypisk, at de bevarede skrivelser her vil blive trykt praktisk talt in extenso. De viser forøvrigt osse, at Søren Bruun og Lauritz Kragh stadig førte deres sejge kamp mod pogeskolerne.

Natmanden søgte ofte at pynte paa sin foragtede stilling ved at antage et klingende navn, og det var da osse tilfældet her, hvor

vi faar at gøre med familien *Dyrendal,* og vi ser ligeledes, at stillingen, som det var reglen, gik i arv inden for slægten, om hvilken følgende kan oplyses: *Ole Hansen Dyrendal* var natmand og skorstensfejer, da han blev begravet 11. august 1753. Han var gift tre gange og havde en del børn.

1 ° *Malene Mortensdatter,* død 1737, boet registreret 6. december og udlagt enkemanden for begravelsen, men han var i øvrigt insolvent.
Børn: Hans, f. ca. 1712.
Morten, f. ca. 1715 (se nedenfor).
Anna, f. 1. februar 1729.
Christopher, f. ?. februar 1731.
Valentin, f. 20. januar 1733.
Magdalene, f. 15. januar 1734.
Oluf, f. 15. august 1736.

2 ° *Karen Nielsdatter,* begravet 22. maj 1745. Gift 1 ° med Christen . . . .
Børn: Niels, f. ?. februar 1740.
Mette Malene, f. ca. 1742.

3 ° *Anne Frederiksdatter.*
Barn: Hans, dbt. 13. januar 1749.

Morten Olsen Dyrendal boede paa „byens heed", da han døde 1753. Begravet 1. marts. Gift med *Ingeborg Engel Jacobsdatter,* begravet 17. januar 1760.
Børn: Morten, f. 30. oktober 1748.
Lene Margrete, g. m. natmanden Bondevie eller Bolvig Pedersen.
Ingeborg Engel, dbt. 14. januar 1741, g. m. Reinholdt Olsen i Ribe.
Anna Elisabeth, f. ca. 1747.

Dette er de optrædende personer, og det er karakteristisk for deres kaar, at samtlige kendte boer var insolvente, omend passiverne saavel som aktiverne var meget beskedne, en 20—30 rdl.

Som andre gode kristne vilde natmændene naturligvis gerne have deres børn i skole, men da skoleholderne fortsat vægrede

sig ved at modtage dem, klagede de derover til bispen, og 3. november 1745 udstedte biskop Ramus da følgende ordre:

„Odense byes danske skoeleholder Søren Bruun haver til underviisning i læsning og oplysning i guds kundskab imod billig betaling i skoelen at antage natmanden Oluf Hansens søn navnlig Christopher Olufsen og hans søns, *Oluf Mortensens*, datter Ingeborg Engel."

Iøvrigt kan man av skoleholdernes indlæg slutte, at de andre natmandsbørn, der var i den alder, at de skulde gaa i skole, drog til Lauritz Kragh udrustet med en lignende ordre, men begge steder blev de avvist, og faa dage efter modtog bispen nedenstaaende klager fra de to skolemestre.[19]

„Høyædle, høyærværdige og velb. hr. biskop Ramus,
høygunstige patron.

Det maa ickun incommodere hans høyærværdigheds øren at høre meere fra mig om natmændenes børns skolegang, men siden det er praxis og maneer her i byen, at naar natmændene har liig at begrave, da følger baade byfogeden[20] og een av magistraten med tillige med alle laugsoldermænd, ja, naar deris hustruer behøver jordemoder, da betiener icke een dem men alle her i byen. Saa er ieg og her ved allerydmygst bønfaldende hans høyærværdighed, at de quindeskoleholdersker, som effter fundatzen er tilladelige, og de andre, som af egen tiltagen frihed holder skole heri byen (hvorpaa findes en liste in margine), maa først tage imod natmændenes børn til at lære dennem at læse A. B. C.den, saa vil ieg med største hørsommelighed gierne effterleve hans høyærværdigheds ordre og befaling med at tage min deel tillige med de andre catecheter til vidre information og oplysning om gud, thi skal quinde- og pugeskoleholderne være gandske forskaanede for til forn nævnte børn, saa stabiliseris de og ieg ruineris, hvorfore ieg icke kand effterleve hands høyærværdigheds ordre af 3. november, uden der skeer først en retmæssig anstalt. Jeg nest ald guddommelig velsignelsis erønskning i dybeste submission forbliver

Deris høyædle høyærværdigheds allerydmygeste
og ringeste tiener og hos gud troe forbeder

Lauritz Kragh.

Odense d. 6te nov. ao. 1745.

Listen over skoleholderne findes i marginen av brevet og omfatter følgende: *Evart Ribers* enke, en soldat enke ved nafn *Skiærnings* i Staalstrædet, *Hans Assmanns* enke, *Povel Rosengaard, Hans Kiøge, Broholm* og *Peder Hoffman,* hvorav flere jo er gamle bekendte. *Hiere Broholm* døde 1755 efterladende sig enken *Mette Cathrine Sørensdatter,* der blev begravet 18. marts 1781, 81 aar gammel, og børnene *Jacob* f. ca. 1747 — død før moderen —, *Ide Margrete* f. ca. 1734 og *Sofie Amalie* f. ca. 1740. *Hans Thomsen Assmann* døde som forhenværende vejer og maaler 1734, hans enke hed *Malene Elisabeth Wulff,* og de havde børnene *Hans* og *Sofie* g. m. *Niels Ibsen Løye.* Hans bo havde et betydeligt overskud, 803 rdl.

Naar byfogeden og magistratens personer og deres hustruer deltog i natmændenes begravelser og barselfærd, var det en ordning, der var truffet for overhovedet at gøre det muligt for natmændene og deres familie at leve i det lille samfund. Naar saa høje standspersoner *alle* deltog i familiebegivenhederne, mistede det at omgaas natmænd noget av sit odiøse skær, og da alle, der betød noget, havde været med, havde den ene i hvert fald intet at lade den anden høre. Hele denne skik havde det været nødvendigt at indskærpe ved et kongeligt rescript av 12. marts 1698, hvor der henvises til, at da øvrighedspersonerne og deres hustruer ikke vilde komme til begravelse og barsel hos natmændene i købstæderne, paabydes det, at de ikke maa vægre sig, lige saa lidt som jordemødrene maa undlade at komme, naar der bliver sendt bud efter dem. Det vil føre for vidt her at komme ind paa hele de „uærlige" natmandsfolks stilling, men denne affære viser, at modviljen ikke blot gjaldt dem selv, men osse deres børn.

Imidlertid fik bispen et saalydende brev fra Søren Bruun:

„Høiædle, høiærværdige og høilærde allerhøistærede
hr. biskop Ramus.

Natmanden har tilstillet mig Deres høiærværdigheds respective ordre. ... Hvorimod ... mine eenfoldige og billige tanker endnu er: dersom pugeskoeleholderne skal tolereres her i byen (som directe er imod Deres kongelige majestets allernaadigste villie, særdeles kongelig confirmert fundatz og forordningen af dato 24. september 1708, der aarligen af St. Knuds prædicke stoel læ-

ses) og maa lære børnene, saa maa de og tage mod natmændenes, og jeg for dem forskaanes. Thi skulde jeg endelig tvinges til at tage imod dem fremfor dem og catecheterne, saa gaaer mine faae børn af skoelen, og jeg derover maa endelig crepere, som har ingen visse løn eller andet aarligen at leve af paa min gl. alder over 67 aar. Det jeg ej haaber Deres høiærværdighed eller nogen anden skulde behage. Og ifald jeg imod forhaabning skal antage den part, som mig pro qvotæ kunde lodde af natmændenes børn, saa kunde jeg icke tilkomme neppelig eet, hvilket barn (som udi andre tilfælde ved natmændene forefaldende barsler og dødsfald) burde af vedkommende geistlig og værdslig øvrighed introduceres og foran læses i skoelen og stæd og sæde anviises med videre loubillige foranstaltning. Urørt, at de som nyelig begynder at læse, lærer jeg ikke gierne, helst nu paa min alderdom. Jeg vil da vente Deres høiærværdighed naadigst considererer disse mine ringe tanker, saaledes at jeg for natmandens børn at antage forskaanes, og at de henviises til andre. Til den ende jeg Deres høiærværdigheds gunstige ordre herhos fra mig leverer. Med allerærbødigst devotion hendøer, højædle, høiærværdige, allerhøistærede hr. biscopen

Deres allerærbødigste og dybydmygeste tienere

S. Bruun.

Ottense d. 7. november. 1745.

Og dermed fik bispen sin ordre i hovedet igen! Det var en oplagt ulydighed og grov fornærmelse, saa man forstaar, at Søren Bruun maatte svøbe den ind i selv for datiden overordentlig fint ciselerede kruseduller og titulaturer. Logikken i brevet er imidlertid uangribelig: enten maa man følge loven og avskaffe pogeskolerne, eller osse maa de ulovlige, men faktisk tolererede skoleholdere bære deres del av besværet ved at have natmandsbørnene. Hvordan Bruun imidlertid kunde tænke sig, at hans kvotadel av natmandsbørn var mindre end een, er dog en gaade!

Den i brevet nævnte kongelige forordning, hvortil der iøvrigt har været hentydet under de tidligere sammenstød med pogeskolerne, er klar nok. I dens paragraf 20 hedder det: „Ingen maa herefter holde skole, uden han tilforn er examineret af præsten i magistratens nærværelse, om han er saa grundet i sin christen-

dom, at han kan undervise andre og tillige kan regne og skrive, saa vidt fornøden gøres, og tages dertil fattige studenter. Og ... skal de være forskaanede for de ordinaire byens tynge. ... Saa maae og ingen anden ... holde skole end han eller de, som efter byens storlighed af sognepræsten og magistraten samtykkes. Dog forstaaes herunder ikke de, der i syen eller deslige undervise pigebørn."

Av bispens nedenstaaende skrivelse faar man et levende indtryk av, hvor magtesløs han i virkeligheden stod overfor den modvilje, der fandtes mod natmændene hos borgerskabet i almindelighed og skoleholderne i særdeleshed. Iøvrigt rekapitulerer bispen hele sagen, saa man faar oplysninger om de indledende skærmydsler, der desværre ikke har sat sig andre aktmæssige spor. Bispen maatte nemlig henvende sig til stiftamtmanden grev *Christian Rantzau* om hjælp og skrev 13. november til ham et langt brev, der skal refereres fyldigt:

Natmændene har syv børn i den alder, at de burde gaa i skole og undervises „i deres saligheds kundskab", hvad forældrene osse gerne vil have og har forsøgt, men de er blevet avvist. Da de har klaget herover til præsterne og søgt bispens hjælp, har han tilskrevet provsten hr. Jens Hee, at han skulde fordele børnene paa de fire privilegerede skoleholdere, „hvilket jeg formeener at være det retteste og beqvemmeste middel for at betage den meenige almue den daarlige opinion, ey at ville lade deres børn gaa i skoele med natmandens børn," ... og denne ordning stillede jo alle skoleholderne lige. Herimod „opiniatrerede" disse sig imidlertid med at ytre frygt for, at deres skoler skulde staa børnetomme og søgte at skyde natmandsbørnene fra sig over paa de andre, „sampt andre urimmelige og latterlige projecter". Efter sit embeds myndighed fordelte bispen derpaa de syv børn paa skolerne og gav dem en skriftlig anvisning med, men derimod protesterede Kragh og Bruun, ja den sidste returnerede endda anvisningen, skønt natmanden boer i deres sogn, men i øvrigt henvises stiftamtmanden paa dette punkt til de to vedlagte klager, der er trykt ovenfor. Bispen har tidligere baade mundtlig og skriftlig klaget til magistraten over pogeskolerne, men den har intet gjort ved sagen. „Thi vil jeg nu underdanigst have Deres excellence ombedet at De ville befale magistraten, at de ufortøvet kalder de 2de skoeleholdere for sig tillige med de ... 7 ulovlige

skoleholdere . . . og tilholder . . . (dem) at nedlægge det utilladelige og imod fundatzen stridige skoelehold . . .", hvorefter paragraf 3 i fundatsen for de kateketiske skoler citeres. Dernæst skulde magistraten „tilholde borgerskabet, at de ikke maa tage nogen af deres børn af de publiqve skoeler, fordi natmændenes børn og blive i samme skoele underviiste, og til slutning alvorlig til rette sætte skoeleholderen Søren Bruun, som af magistraten dependerer, effterdi hans skoele bestaar under magistratens direction og skoeleholderne der til af dem antages og beskikkes, for hans opsætsighed og befaler ham under vedbørlig straf til underviisning i skoelen at antage de 2de anviiste natmændenes børn." Kragh, der er kateket, skal bispen „nok selv se bragt til lydighed", naar magistraten fjerner det ulovlige skolehold. „Jeg udbeder mig da her udi underdanigst Deres excellences krafftige assistance, paa det at denne i sig selv ringe sag ikke skal give anledning til større bevægelser, som man har hafft exempel paa andre stæder."[21]

Det kan ikke ses, hvad bispen hentydede til med sin sidste bemærkning, men han fik den ønskede støtte hos stiftamtmanden, der 17. november sendte magistraten en kraftig skrivelse i nøje overensstemmelse med de av bispen angivne linjer. Heri hedder det blandt andet, at magistraten paa den fornuftigste maade skal faa borgerskabet til at indse, at modviljen mod natmændene „bestaar i en blodt indbildning og befrygteligen i tiden kunde medføre tvang", nemlig mod dem, der sidder paabudet overhørig. Bruun skal magistraten give en særlig omgang.[22]

Som saa ofte naar man beskæftiger sig med fortidens sager, staar vi her overfor det kedelige, at vi ikke kan se, hvordan sagen reelt endte. Spørgsmaalet: kom natmændenes børn saa i skole? kan ikke besvares. Derimod kan man se, hvilket forhold natmanden i sin haandtering havde til det højere skolevæsen, idet der findes en ordre til ham fra magistraten av 10. september 1751[23] saalydende:

„Herved beordres natmanden, at han aarlig om nattetide haver at rense secretterne bag den latine skoele og det 3de gange om sommeren og 2de gange om vinteren, eller saa tit og ofte det nødig eragtes. Til den ende nøglen herved følger til den store dør, hvor sædet kand oplades for der under at forrette sit arbeide, men derhos erindres, at hand dernæst lader sædet need igien,

feyer og giør rent, som det sig bør, at ingen klagemaal derover skal indløbe."

Herfor skal han have 3 rdl. om aaret, det vil sige ca. et halvt hundrede kroner i vore penge, et beskedent honorar. Selvom latinskolens elevantal dengang næppe naaede de hundrede, maa man alligevel haabe, at det er blevet eragtet nødig at hidkalde natmanden noget hyppigere end de stipulerede fem gange om aaret.

Søren Bruun var nu omkring de halvfjerds og vistnok svag av baade syn og hørelse, men endnu engang drog han til felts mod pogeskoleholderne og endelig vandt han sejr. Ved prokurator *Anders Hansen*[24] udtog han 22. Juli 1748 stævning mod *Jochum Frederik Lund, Christian Bendix Høy* eller *Høgh* og *Hiere Broholm*, der „ukaldede, uexaminerede og uapproberede" holdt skole, ham til „største præjuditz og brøds betagelse". Anders Hansen henviste til D. L. 2—18—13, forordningen av 24. september 1708 og fundatsen for de kateketiske skoler, altsaa de samme steder, som saa ofte før, og krævede skolerne ophævede under dagsmulkt og skolholderne idømt en bøde paa 2—3 rdl. (29. Juli.) Broholm mødte i retten 29. Juli og udtrykte sig mere kraftigt end klart ved at sige om stævnemaalet, „at det til dels hensigter til chicaner, importune og grove beskyldninger og dernæst at vil fiscalisere (sic) over de ting, som er ham uvedkommende som incompetent!" Han var saa grov mod Anders Hansen, at retten maatte paatale det og raade ham til „at aggere sin sag uden vidtløftighed og expressioner", hvis han vilde undgaa en bøde for sin optræden i retten. Broholm „trøstede sig derved, at ober-retten er til, dernæst takker han, i fald han dertil er obligeret, for gode advarsler, det han og ærbødigt vil lade sig være efterretteligt", men iøvrigt paastod han, at ingen kunde bevise, at han havde holdt skole, og protesterede mod, at prokuratoren havde paastaaet, at han var blevet udjaget av Vor Frue menighed av sognepræsten magister Lauritz Brøndlund (1700—1750).

Jochum Frederik Lund mente, at han som gammel rytter havde lov til at undervise de soldaterbørn, for hvilke han havde holdt skole, og desuden havde han kun læst med nogle borgerbørn, der var utilfredse med Søren Bruuns undervisning, men som efter hans egen paatale var vendt tilbage til deres gamle skole.

Høgh mødte ikke, og sagen blev udsat nogen tid til 26. August,

da Anders Hansen fremlagde tingsvidne av otte personer om, at de tre indstævnede, der tidligere var blevet formanet av magistraten, formodentlig som følge av bispens aktion det foregaaende aar, alle tre holdt skole for 2—3—4 sk. per barn. Naar de nægtede, løj de altsaa, og nu „ansees de som spiifugle, som ej kan hindres fra at spii, men lettelig kan bortjages og gemenligen efter hundedagenes endelse faar og ende".

Christian Høghs indlæg gik ud paa, at han havde solgt sit sted uden for Nørreport og var flyttet ind til Odense, hvor han havde faaet borgerskab og havde betalt skat. Nu havde han for at leve maattet „gribe til dette lidet skoleholderi" mest for udenbys børn, hvoraf ingen var Søren Bruuns, og Bruun havde i længere tid vidst, at han holdt skole, ja havde besøgt ham og da kun spurgt, om han virkelig kunde leve av saa faa Børn. Da han var gift og ellers ikke havde noget at leve av, haabede han, at „hans gode ven" Søren Bruun ikke vilde gøre noget ved sagen, eller at han vilde blive frifundet!

Lund indrømmede i et indlæg av 4. september vel, at han holdt skole, men forsvarede sig med, at det hele var en meget beskeden og ubetydelig virksomhed. Han var først kommet til Odense fra Ejby efter Paaske og havde kun undervist soldaterbørn og to borgerbørn, „som formedelst at de ere spæde og smaa, er jeg, som boer i nærværelsen ved deres forældre, formaaet til at tage dem i opsiun og derved øve eller vise dem at kende en bogstave udi abcheedte", og desuden har han haft to gratister av medynk med forældrene. Mens han boede i Ejby, bad forældrene ham undervise smaabørn, der var for spæde til at gaa til Hunderup skole, og forresten sagde en del forældre om Søren Bruun, „at han formedelst hans høje alder og deraf flyende siuns og hørelses formindskning, mente at han ej var tjenstdygtig desligeste smaa børn at informere", og i det hele taget kunde undervisningen av disse spæde smaabørn ikke genere Bruun.

Bruun holder sig i sit svar herpaa (16. september) til det lovlige grundlag for skolevirksomhed, som ingen av de tre skoleholdere havde kunnet bevise, at de var i besiddelse av. Broholm havde nu sat sig ganske udenfor al diskussion, da han jo havde „i og uden retten brugt sine naturelle — ærlige folk uanstændige — expressioner". Bruun vilde overhovedet ikke diskutere med de indstævnede, der ikke havde andet at fremføre end „lænkebundne

hunde kunde, der vel kan bieffe ad maanen etc., mens ikke kan bide den, fordi den sidder dem for højt!"

Broholm havde nemlig i et indlæg av 2. september igen været grov, og han „tilbød sig at ville aflægge sin corporlige ed og det saa strænge paa justitiens vegne, som retten ham det behager at forelægge", paa, at han ikke i aar og dag havde holdt skole, og paa, at han havde standet i hans kongelige majestæts krigstjeneste i over fjorten aar. Derimod frabad han sig under henvisning til D. L. 1—13—16, at hans kone blev indkaldt som vidne. Retten tvivlede formentlig ikke om, at en saadan gammel hugaf kunde servere en strænge ed med saft og kraft, men da hans skolehold jo var vidnefast, og det næppe havde nogen betydning for sagen at faa opklaret, hvor længe han havde „staaet under malicen", fik han dog ingen lejlighed til at sværge i retten. Derimod har han nok svovlet stygt, da han hørte dommen, som, efter at der var udvexlet forskellige nu tabte indlæg, faldt 25. november 1748.

Dommen henviste først til de av Anders Hansen paaberaabte lovsteder og fastslog, at de tre indstævnedes skolehold var bevist, og at loven og forordningerne ikke kendte forskel paa børn fra land og by. De beskikkede skoleholderes kvalifikationer var det ikke de indstævnedes, men øvrighedens sag at bedømme. De tre skoleholdere dømtes derfor til at ophøre med deres virksomhed, og overtraadte de dette forbud mod skolehold, skulde de bøde et lod sølv. Hver av dem skulde betale Søren Bruun 2 rdl. i sagsomkostninger, og endelig skulde Broholm for sine „grove og i rettergang utilbørlige, strafværdige expressioner" bøde et lod sølv til St. Hans kirke og lige saa meget til justitskassen.[25]

Endelig havde Søren Bruun nedlagt sine modstandere, men nu var han gammel og træt, og som sejrherre kunde han være ædelmodig. Christen Høghs bemærkning i hans ovenfor citerede, spagfærdige indlæg, at Bruun var hans ven, viste sig at være rigtig, for han blev hans hjælper i skolen! Men som et sidste dokument er det vist rimeligt at optrykke hele Søren Bruuns avskedsbegæring, som han sendte magistraten 6. Oktober 1749.[26]

„Siden jeg underskrevne, nu over 71 aar gl. mand, ved det besværlige skoleembede her over 33½ aar, udi Nyborg og andre steder over 21 aar, har tilsat legemets kræfterne og for at see mig udi denne tilstand noget assisteret, haver antagen Christen Høgh.

Men som vi ey begge kan erhværve brødet derved for de ukaldede personer, som os samme betager, saa sucher jeg hiertelig efter forløsning, ja og desaarsage bønsøger og beder Deres velædelheder, at De ville være mig gamle skoele mester saa gunstige og som min antecessor unde og give mig noget ugenlig til livets ophold, som efter stillede nativit udregning skulle være kort tid. Da vil jeg villig afstaae skoele embedet i haab at nyde roe til en salig ende herfra, og dersom det gunstigst maatte behage Dem at unde min søn Nicolaj Bruun, som er skoelemester udi Horsens, der er student og færdig kand skrive og regne, tysk og dansk etc., skoeleembedet, hvorom jeg allerydmygst beder Deres velædle velbyrdigheder og venter tilsagn, saa vil og kand jeg med højagtelse, hiertens taksigelse og største berømmelse glæde mig i livet og i døden, og skal derfor ønske Dem guds rige og runde belønning. Endelig beder jeg og, at mit gunstig øvrighed De ville give kæmneren ordre, at hand som sædvanlig betaler til mig min liden aarlige løn, hvorfor, saa vel som for ald Deres gunst, jeg med allerydmygste og ærbødigste respect og æstime er forblivende

Velædle og velbyrdig, velædle og velvise
herrer borgmestere og raad
Deres
allerydmygste client
S. Bruun.

P. S. Den brøstlidende skoele
bønsøger Dem om belovede reparation.

Othense danske skoele
den 6te october Ao. 1748.

Trods sejren aaret før var det altsaa ikke lykkedes helt at udrydde det ulovlige skolehold, men det er ganske rørende, at Søren Bruuns sidste handling som skolemester er at bede om hjælp til den forfaldne skolebygning. Bag paa ansøgningen er skrevet en ordre fra magistraten til kæmneren om at udbetale Bruun hans løn for dette aar og at sørge for, at den lovede reparation blev udført. Desuden staar der, at naar Nicolaj Bruun forelægger en attest for sit nuværende embede og liv og levned samt en prøve paa hans haandskrift i cancellifraktur og latinsk skrift, kan Søren Bruun vente at se ham udnævnt til sin efterfølger.

Ganske vist kan man ikke paa grundlag av de her behandlede sager faa et *helt* billede av Odenses danske skolevæsen i den første halvdel av det attende aarhundrede, men alligevel faar man et slaaende indtryk av, at mens opofrende medlemmer av den Muleske slægt og bisperne var interesserede i en højnelse av skolevæsnet, viste magistraten og borgerne en i betragtning av, at skolerne jo dog var til for *deres* børns skyld, rent ud forbløffende ligegyldighed, ja vrangvilje over for skolerne. Kan være, at de autoriserede skolemestre ikke alle var lige dygtige eller tiltalende, men de havde dog i al fald mere begreb om undervisning end den flok ignoranter med de avdankede ryttere i spidsen, som borgerne beskyttede mod baade kateketer og embedsmænd, ja mod selve de kongelige forordninger. Dernæst faar man et billede av, hvor vanskeligt det kan være at kæmpe mod gammel fordom, og hvor svært det har været for samfundets daarligst stillede at opnaa del i de goder, som borgerskabet dog ikke selv synes at have vurderet altfor højt, siden det var saa uhyre vanskeligt, ja næsten umuligt at faa penge til blot nogenlunde sømmelige skolebygninger. Endelig ser man, at paa dette som paa saa mange andre omraader var vejen fra cancelliet og den kongelige forordning til gennemførelsen av regeringens paabud uendelig lang.

* * *

Odense har sikkert i den her skildrede periode været bedre stillet med hensyn til skoler end de fleste andre byer, i hvert fald end de mindre købstæder. Kampen mellem de autoriserede skoleholdere og „bønhaserne" fandtes overalt, og at det i alle tilfælde foregik i Nyborg, kan ses av det følgende. Skolekrigen i Nyborg falder vel lidt uden for denne artikels egentlige emne, men da den danner et naturligt supplement til det foregaaende, vil den alligevel blive medtaget her. Gennem denne sag faar man osse at se, at Søren Bruuns klager over sit lange og slidsomme skoleliv havde grund i forhold, der laa forud for hans ophold i Odense. Før han kom til Nyborg, har han i en syv—otte aar været skoleholder, men det kan ikke ses, hvor han har drevet sin virksomhed. I Nyborg har han ca. 1703 faaet en autorisation som eneste skoleholder av magistraten, men her ligesaalidt som i Odense overholdt myndighederne den kontrakt, de havde indgaaet med ham, men magistraten gav ham dog en anbefaling med paa vejen,

da han i 1716 søgte til Odense. Maaske fik han den netop, for at magistraten kunde blive av med ham og beholde sin protegé, som han stredes med.

Byskriveren i Nyborg, *Arnt Simonsen*, døde 1707 og blev begravet 28. november. Han efterlod sig en enke *Johanne Madsdatter* og i det mindste sex smaa børn paa et til tolv aar[27], og hun gav sig nu til at undervise andre smaabørn, men det vilde den av magistraten antagne skolemester Søren Bruun ikke finde sig i, og han klagede derfor 19. maj 1714 over hende til stiftamtmanden Frederik Gjedde. Han vedlagde en liste over de Børn, som gik i skole hos Johanne Byskrivers, i alt elve drenge og piger. De var børn dels av nogle skippere og haandværkere, dels av mere fremtrædende borgere i den lille by nemlig kæmneren, kirkeskriver *Matthias Fibiger*, toldinspektør *Jørgen Bruun* og byfogeden *Oluf Rafn*. Den sidste tog skoleholdersken under sine beskyttende vinger, idet han 14. september skrev til stiftamtmanden og bad ham hjælpe den forfulgte enke. Da sagen, hvis avgørelse desværre ikke kendes, gik til stiftamtmanden, skønt det var en oplagt magistratssag, kan man vist gaa ud fra, at Søren Bruun først forgæves har søgt at formaa magistraten til at skaffe ham den ret, som hans skoleholderprivilegium gav ham til at være eneste skoleholder i byen, og naar man ser byfogedens nedenstaaende skrivelse, forstaar man, at magistraten hellere har villet beskytte byskriverens enke i hendes ulovlige erhverv end opretholde den kontrakt, den havde indgaaet med Søren Bruun.

Oluf Rafn skriver om sagen, at „nu er der adskillige smukke folk her i byen, som har nogle smaa vrimplinger*) av pige- og drengebørn, de fleste paa 2, 3 à 4, som næppe ved at gøre forskel paa højre og venstre haand eller endnu engang kan tale ret, hvilke forældrene, mere for at holde dem i lidet tvang hos fremmede og de selv kan have ro for dem i hjemmet og vide, de er i god opagt (ɔ: opsigt), end for at betage Søren Nissen noget av sit skolehold, lader dem gaa hen til denne stakkels enke ... Disse smaa børn er det, som der gøres saa meget væsen om, og om det end blev denne fattige enke forment, de ej maatte gaa til hende, saa bliver han dog ej værdig at faa nogen av dem under sin information, thi at saadanne smaa umyndige børn av saadan alder

*) *vrimp*, fynsk ord for en lille dreng.

endelig skulde forbindes til at gaa i en publique skole iblandt en del uartige og vurisløse*) drenge, hvor de muligt ikke lærte meget andet end udyd og intet godt", dette kan stiftamtmanden næppe finde billigt. Desuden har byfogeden hørt, at man i andre købstæder ikke „staar saa stricte paa sligt". Han mener iøvrigt, at den virkelige grund er den, at nogle forældre har ladet sig overtale av Søren Bruun til at give ham en vis sum om aaret for at undervise deres børn, „hvilket han og vil tvinge andre til, om de ej havde bedre forstand, og om han kunde naa det, saa muligt han var tilfreds, at børnene enten aldrig kom i skole hos ham eller andre".[28]

Oluf Rafn er jo ikke netop venlig mod skoleholderen, og hans omsorg for den arme enke med de mange børn kan lyde meget tiltalende, men en gennemgang av Nyborg kirkebog har imidlertid vist, at hans paastand om, at det drejede sig om 2—4 aars børn nu ikke holder stik. Hans egen datter Berte Marie var døbt 4. juli 1709, altsaa 5 aar, og toldinspektør Bruun havde sex drenge i alderen sex til to aar, saa et par av disse kan jo nok have været i den anførte alder, men de øvrige otte børn var i alderen fem til ti aar, saa rene pattebørn var de da ikke. I hvert fald kan man ikke sige, at de fleste var smaa „vrimplinger" paa et par aar![29]

De skolepenge, Søren Bruun kunde inddrive i Nyborg, gav ham under disse forhold næppe noget fedt levebrød, saa man forstaar, at han søgte til Odense for at faa et bedre udkomme. Som det foregaaende har vist blev det ham dog en sørgelig skuffelse baade med hensyn til solid økonomi og rolige arbejdsforhold.

KILDER OG HENVISNINGER

De her citerede og anvendte aktstykker findes alle i landsarkivet i Odense. Gengivelserne er ordrette, men der er intet hensyn taget til den planløse og ofte meningsforstyrrende brug av tegn og store bogstaver. For god hjælp ved fremdragelsen av materialet bringer jeg herved landsarkivarerne H. Knudsen og H. Hatt, arkivar Seesten og arkivbetjent Pedersen min bedste tak.

1. De kateketiske skolers protokol, især 12. Oktober 1740, 30. April 1743, 23. Januar 1747. — 2. ibd. 14. November 1737. — 3. ibd. 30. November 1739. — 4. ibd. 30. November 1739. — 5. ibd. 29. Januar 1759. 6. Christian Brandts selvbiografi paa det kongelige bibliotek. — 7. Bispens copibog 1740. f. 207 b. — 8. ibd. 1743—45 f. 85. Magistratens copibog 1734—43 f. 329. — 9. Magistratens copibog nævnte dage. — 10. Odense provstis skifteprotokol. 1746. — 11. Magistratens copibog nævnte dage. — 12. Odense bytings conceptdombog nr. 90, nævnte dage. — 13. Var prokurator uden kongelig bevilling, boede i Odense i hvert fald 1710—25, se Hjorth-Nielsen: Danmarks Prokuratorer. — 14. Odense bytings conceptdombog, nævnte dage. — 15. Odense amtsarkiv. Breve fra Odense by. Pakke 197 6/295. — 16. Odense magistrats copibog 1734—43 f. 61. Bispens copibog nævnte dage. — 17. Bispens copibog 1743—45 f. 236. — 18. At natmændene osse andre steder havde vanskeligheder ved at faa deres børn i skole ses bl. a. av H. P. Hansen: Natmandsfolk og Kjeltringer i Vestjylland s. 16 f. — 19. Odense amts arkiv. Breve fra biskoppen 1745. — 20. Kongeligt rescript. 13. Marts 1698. — 21. Odense amts arkiv. Breve fra biskoppen 1747. — 22. Odense amts arkiv. Copibogen nævnte dag. — 23. Odense magistrats copibog 1748—57 nr. 45. 24. Fik 24. januar 1722 bevilling som over- og underretsprokurator i Fyns stift, og den udvidedes efter ansøgning til at omfatte hele landet 28. September 1731. Synes at have haft en meget stor praxis. Døde i Odense 16. September 1748. Se Hjorth-Nielsens ovf. nævnte værk. — 25. Odense byfogeds arkiv. Dokumenter til tingprotokollen 1748, II, 53/1748. — 26. Odense magistrats arkiv. Indkomne breve 1748/49, nr. 94/1749. — 27. Nyborg skifteprotokol. — 28. Odense amts arkiv. Breve fra Nyborg 1700—1717. Nr. 1/182 og breve fra amtmænd m. fl. 1714—1716. — 29. Nyborg kirkebog.

EN ORGELBYGGERS LÆREAAR

Ved *Holger Hansen*

Peter Ulrik Frederik Demant var født i Dalum Mølle den 7. Juni 1802; hans Fader var Møller Johan Andreas Demant, som havde været Forvalter hos P. U. F. Benzon paa Tirsbæk ved Vejle og senere fik Dalum Mølle i Fæste af samme Benzon, som imidlertid havde erhvervet Christiansdal. Demant købte senere Møllen, som gik i Arv til Sønnen P. U. F. Demant.

Moderen hed Birthe Sophie Schroeter, Datter af By- og Raadstueskriver i Rudkøbing Johan Frederik Schroeter, hvis Enke Dorothea Henschel døde i Dalum Mølle 1832.

P. U. F. Demant nedsatte sig i Odense som Orgelbygger (1826?) og boede i Hempels Gaard paa Klingenberg; den kaldtes dengang Falbes Gaard, nu er Telefonhuset bygget paa en Del af dens Grund. En Notits i den lille Bog, som indeholder hans Ungdomserindringer, synes at skulle forstaas saaledes, at han i 1826 reparerede Orgelet i Runde Kirke og 1827 det i Frelsers Kirke i København. — I 1826 giftede han sig med sin Kusine Laudine Ludovica Schroeter, f. 1801, d. 1882, Datter af Gæstgiver i Haderslev Johan Frederik Schroeter og Ingeborg Gerdes.

Da Faderen J. A. Demant døde 1828, overtog Sønnen Møllen og flyttede dertil, 1854 solgte han Møllen og flyttede igen til Odense, hvor han døde 1868 den 14. April.

Blandt hans Arbejder bør nævnes Orgelet i Dalum Kirke, som han efter en Tradition i Familien har skænket til Kirken.

Ved sin Bortrejse fra Dalum fik Demant i Foræring et Taffelur, som endnu er i Slægtens Eje; det er af Porcelæn, med blaa og gule Farver og Forgylding; foroven staar to Figurer, en Ridder og en Dame. Paa en Metalplade er graveret en Indskrift: „Til Orgelbygger Demant fra Dalum taknemlige Menighed."

I 1854 blev han udnævnt til Dannebrogsmand.

En Søn af ham var Orgelbygger Johan Andreas Demant i Aarhus (f. 1830, d. 1878).

En anden Søn, Købmand Fritz (Frederik Martin Ludvig) Demant, som døde i Odense 1911, har givet Meddeleren heraf Bogen med Faderens Optegnelser, som nu er overgivet til Landsarkivet i Odense.

Det er aabenbart, at Demant først i en sen Alder har begyndt at nedskrive sine Erindringer, og han er ikke naaet langt frem i Arbejdet, før Pennen er faldet ham af Haanden. Skriften er daarlig, paa flere Steder ulæselig. I sin Ungdom skrev han korrekt med god Haandskrift; her mangler ofte Bogstaver eller hele Ord, og Forsyndelser mod Retskrivningen er hyppige.

Det er ikke fundet hensigtsmæssigt at bevare disse Mangler i denne Gengivelse af Demants Erindringer.

Fodnoterne er af Udgiveren.

* * *

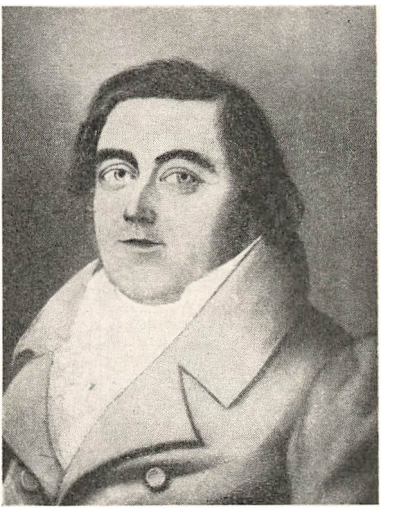
Fra min tidligste Barndom af har jeg haft stor Lyst til Musik, som meget blev næret ved, at min sl. Fader (uden at være nogen Virtuos dog) [1]) selv havde megen Sans for Musik og spillede for mig om Aftenen paa en gammel Selbas; disse faa Akkorder, som dette indskrænkede sig til, glædede mig usigelig og gav mig det første Begreb om Musik; som 7 Aar gammel kom der her i Dalum Kirke et lidet Orgel fra Lybæk, saa vidt jeg ved i Anledning af Frk. Bz's Formæling med afd. Bardenfleth [2]); dette Orgel var bestemt at skulle spilles af min Lærer Christensen, som siden blev Kantor i Odense; men tror jeg, at det blot blev brugt 1 Gang. Lyden af dette Orgel gjorde et saa dybt Indtryk paa mig, at jeg forud aldrig havde følt lignende, og mit største Ønske var at kunne forfærdige et lignende; uden at have set det inden i begyndte jeg straks at arbejde løs paa et Orgel, men hele Resultatet blev en gammel Skuffe med mange Huller, hvori jeg satte smaa Hyldepinde, og som Barn blev jeg snart ked af den Fabrikation, og det gik mig saa i flere Aar rent af Glemme. — I den Tid — mellem 7 og 10 — befattede jeg mig udelukkende med at forfærdige smaa Vand- og Vindmøller, uden at tage Del i de Lege, som ellers beskæftiger Børn. 1810 kom jeg i Skole i Odense og begyndte at faa Information hos Kantor Heimeran [3]) paa Fløjte, som ogsaa gav Næring for Musikken; men da jeg uden Undtagelse hver Lørdag Aften kom hjem til Dalum Mølle, ½ Mil fra Odense, saa fik jeg aldrig noget Orgel at høre, før jeg 1812 om Efteraaret kom i latinsk Skole og efter Tur hver anden Søn-

[1]) Ordene i (—) er atter udstregede. [2]) Christiane Benzon, D. af P. U. F. B. til Christiansdal, blev 1808 g. m. P. C. D. Bardenfleth til Harridslevgaard. [3]) Johan Jacob Heimeran, Kantor ved Latinskolen.

dag maatte gaa i St. Knuds Kirke; den ellers for mig saa store Tvang blev rigeligen erstattet ved at høre dette store Orgel, som igen opvakte den gamle Følelse hos mig, og naar jeg efter endt Gudstjeneste gik hjem, var al min Tanke henvendt paa Orgelet, og om mulig at kunne forfærdige noget lignende, var min eneste Tanke; men da der endnu henrandt 2 Aar, inden jeg havde saa megen Færdighed i at kunne høvle, save o. s. v., maatte jeg blot i Fantasien arbejde. — Min Fader havde et lille Positiv til at lære Fugle at fløjte efter, dette maatte nu tjene mig til en Begyndelse i Kunsten, da jeg ej vovede at gøre noget ganske nyt paa egen Haand; dette indrettede jeg saaledes med sine 9 Toner, at jeg spillede dem med Tangenterne og traadte den lille Bælg med Foden, og at disse Par Toner glædede mig og min gamle Fader, var jo naturligt, men da han havde faaet den Idé, at jeg maatte og skulde studere, da det dengang var den eneste Vej, naar Folk nogenlunde havde Formue, som Børnene skulde gaa, og bad han mig oftere ej at forsømme Skolen for Musiken og Orgelet; men den Formaning hjalp ikke. 1813 begyndte jeg at blæse Klarinet og paa den Maade fik Lov til som Dreng undertiden at assistere i det da begyndte Musikalske Forening [1]); dette hjalp ogsaa til at danne mit Øre for Musik. 1815 begyndte jeg for Alvor at tænke paa at bygge et lidet Orgel ganske for igen af (dette var omtrent 1815) [2]); i Juleferien begyndte jeg paa at forfærdige en Bælg eller rettere 2de, men da jeg fik dem færdige og sat paa et Stillads og begge henført til en Vindkanal, vilde den ene røve Vinden fra den anden; thi da vidste jeg endnu ej af Kanalventiler at sige og var det mig umuligt at faa dem til at give egal Vind, (da den ene røvede Vinden fra den anden) [3]); dette satte mig i Forlegenhed, da jeg uden Vind ikke kunde udrette noget, og forfærdigede derfor en dobbelt Bælg af dem begge og paa den Maade fik Vind. Nu maatte jeg tænke paa det vidtløftigste af hele Orgelet, nemlig Vindladen; enhver, som kender dens Konstruktion, vil vel tænke sig, hvad Umage jeg havde med Forfærdigelsen af denne; jeg tror vist, jeg forfærdigede 7 eller 8, før det vilde lykkes mig at faa en, jeg kunde bruge. (Min Fader bad mig ofte at lade det hele fare, da det dog ikke vilde blive til noget). Først gruede (?) jeg

[1]) Det musikalske Selskab stiftedes først 1818; men der har maaske før den Tid været en lignende Sammenslutning af Musikelskere. [2]) Tilføjet nedenunder. [3]) Atter udstreget.

Kancellerne ud, men da jeg ej kunde gøre meget Spatium imellem dem [1]), og Vindladen var af Fyrretræ, saa blev der slemme Durksprækker, og kunde jeg ej ved at udgyde deri Lim faa dem tætte; jeg borede dem da, og det lykkedes bedre; og efter lang Tid (1 Aars Tid) fik jeg endelig en Vindlade færdig, som blev sat i Forbindelse med Bælgen, og nu var den største Vanskelighed hævet; men hele Bygningen gik langsomt, da jeg blot om Søndagen og i Ferierne kunde arbejde. Men nu fandt jeg paa Raad, da jeg begyndte paa Træpiberne [2]); disse forfærdigede jeg virkeligen uden nogen Tanke om Mensur, 4 à 5 Stk. i een Længde og af en Størrelse, ved med en Nothøvl først at udhule et Brædt paa Kanten, derved var de 3 Sider færdige, og blev Overbladet siden efter paalimet; naar Piberne saaledes i det store var færdige hjemme, tog jeg dem med mig til Odense og i alle Fritimer og i Skolen under Bordet, naar samme lod sig gøre, blev de gjort helt færdig til Indsætning og da afstemt efter Angivelse paa en Fløjte og saa indsat paa Vindfladen. At den Fabrikation tit gik i Staa, er naturligt; thi i Skolen kunde jeg ej bare mig for at høre, om den kunde give Tone an, og paa den Maade blev jeg ofte af vor latinske Lærer, Boie [3]), fanget som sagde mig rent ud, at jeg aldrig lærte Latin men vist blev en „Lirendrejer".

Orgelbygger P. U. F. Demant

Nu blev da endelig efter 2 Aars Forløb 1817 Orgelet færdig paa 2½ Octav og 2 Stemmer af Træ, saaledes at jeg kunde spille smaa Stykker paa samme, og min gamle Fader og Moder samt jeg selv græd af Glæde over dette heldige Resultat; men endnu vilde min Fader ej tillade, at jeg maatte blive Orgelbygger; han kendte Oppenhagen, som dengang [var den] mest bekendte Or-

[1]) I Marginen: For ikke at optage for megen Plads. [2]) I Marginen: hver med Tværpibebl. (?) [3]) Johannes Peter Boje, Adjunkt fra 1815, død 1827.

gelbygger; men da hans Omstændigheder kuns var maadelige, saa troede han, at det vilde kuns blive en slet Levevej og bad mig, naar jeg endelig ej kunde studere, jeg da vilde lægge mig efter Musik og blive en god Clarinettist, da vilde han sende mig til København og faa mig til Elev af Kapellet; ihvorvel dette jo var bedre end at læse, saa var Orgelbyggeriet mest efter mit Hoved, og kom der nu en Lejlighed, som hjalp mig betydelig. Opp. fik nemlig det Arbejde at give St. Knuds Orgel en Hovedreparation. Opp. havde været i Lære hos den i sin Tid berømte og for sin Retskaffenhed velbekendte Orgelb. Amdie Worm i Engum ved Vejle nær ved Tirsbæk, hvor min Fader den Tid tjente som Forvalter hos Kh. Benzon; de var derfor gamle Venner, og glædede det Oppenh. dengang, at hans gamle Ven havde en Søn, der saaledes uden Vejledning havde dannet sig til Orgelbygger. Adgangen til Opp. i Kirken var nu aaben for mig, og nu først fik jeg Øjnene op for, hvad et Orgel egentlig var, jeg kunde ej efter at have set samme sove den hele Nat for lutter Spekulationer, jeg saa nu mit eget ufuldkomne Værk i sin hele Ringhed. Jeg sad nu, saa ofte det var mig muligt paa Orgelbænken og flyttede Blylodder ved Stemningen for Oppenhagen, og i de ¾ Aar at Reparationen varede, var jeg der hver Tid, jeg fra Skolen kun var fri. Nu tænkte jeg igen at blive Orgelbygger, men Oppenhagen kunde ikke antage mig, da han intet Arbejde havde videre, og min Fader vilde ej heller tillade mig at lære den „brødløse Kunst", som han kaldte den, da Oppenhagen immer var i Pengeforlegenhed og min Fader som gammel Ven immer maatte hjælpe; dette hidrørte rigtignok af andre Grunde end af den slette Fortjeneste, nemlig af Oppenhagens Dovenskab og hans Kones slette Husholdning; men alt dette, som jeg forestillede min Fader, hjalp dog ikke, jeg maatte ikke blive Orgelbygger, men skulde være Clarinettist, og kom jeg i Efteraaret 1818 ud af Skolen, for til Foraaret 1819 at rejse til København for at danne mig til Clarinettist. Om Foraaret 1819 rejste Oppenhagen til København for om muligt at faa Frue Kirkes Orgel at bygge, og efter først at have bygget det i katolsk Kirke, sluttede han Kontrakt om Frues Orgel. — Nu kunde min Fader ej mere modstaa min Attraa efter at komme i Orgelbyggerlære og tilskrev Oppenhagen desangaaende og fik han det Gensvar, at han med Fornøjelse vilde modtage mig og selv i Efteraaret 1819 afhente mig til København. I September

kom ogsaa Oppenhagen til Fyen med al den Glands, der var mulig, saa at man her vel troede, at han allerede havde gjort fortrinlige Affærer, men det var kuns Skin, som bedrog, og alt var kuns en Komedie. Oppenhagen havde nu ogsaa aflagt sin jævne jydske Simpelhed og havde paataget sig den københavnske Maneer. Min gamle Fader blev saaledes bestukket med al den ydre Glands, at han ansaa Orgelbygning som en Guldmine, og han ej troede det var nødvendigt mellem gamle Venner og en saa habil Mand at skrive nogen Kontrakt imellem dem angaaende min Læretid o. s. v., saa det blev ved den løse Aftale, at jeg skulde være 4 Aar i Lære og i den Tid nyde alt frit hos Oppenhagen, og skulde han lade mig lære Orgelspil samt lade mig frekventere Kunstakademiet. Med denne rimelige Ordning, hvad der siden efter var Aarsag i mange Ubehageligheder, samt min egen Faders gode Formaninger samt lidt Skillinger rejste jeg den 1. Oktober med Oppenhagen til København, efter at have gjort en lille Tur med ham til Trolleborg, Arreskov, Hindsholm for at efterse de derværende Orgeler.

Straks ved Ankomsten til København blev der begyndt paa at indrette Værksted i Brolæggerstræde Nr. 83 [1]), og da Oppenhagen var blottet for alt Værktøj, maatte samme først gøres; med dettes Forfærdigelse hengik et Par Maaneders Tid; i den Tid begyndte jeg ret fra Grunden at lære Snedkermaaden, da jeg var svineheldig, at Oppenhagen holdt gode Snedkersvende, og begynder jeg ligeledes at spille lidt Orgel hos den daværende Organist ved katolsk Kirke, senere Hr. Fischer, tillige med Oppenhagens ældste Søn Ole. Dette tror jeg, gjorde den første Begyndelse til Oppenhagens Had til mig, som siden gjorde mig mit 4 Aars Ophold saa surt. Fischer havde vist til Oppenhagen gjort en Yttring til Fordel for mig i Musiks Henseende, og nu var Storm brudt over mit Hoved; alt, hvad jeg foretog mig, var galt; talte Professor Weyse eller andre til mig, som kom paa Værkstedet, saa var der i 8 Dage efter alle mulige Ting i Vejen, ihvorvel jeg gjorde alt muligt for at rette mig efter min Mester. Blot med Tanken henvendt paa den mig saa kær blevne Orgelbyggerkunst, som jeg nu ret først begreb og skattede i sin hele Storhed, opholdt mit Haab og frelste mig fra at rejse hjem igen. Videre at opregne alt, hvad jeg i de første 2 Aar gik igennem, vilde være for vidt-

[1]) Nuværende Nr. 14.

løftigt, enhver der ved, hvorledes det hele Husvæsen gik hos Oppenhagen, kan bedst bedømme, hvad jeg gik igennem. I den Tid begyndte vi foruden paa Frue Orgel et nyt Orgel til Aller Kirke ved Hadersleben. Den Ligegyldighed, som der paa samme Arbejde blev anvendt, overbeviste mig om Oppenhagens Ufuldkommenhed, naar jeg sammenlignede det Arbejde med andres og især med et Positiv, som dengang ejedes af Blach & Søn (?), der i England var forfærdiget og udmærkede sig i det hele saavel Tone, Intervaller o. s. v.

Men der var jo intet for mig at gøre, jeg var Dreng som saa ofte blev repeteret for mig, og naar jeg blot tilbørlig bankede min Mesters Kjole og pudsede hans Støvler rigtig godt, var det nok, men om jeg kunde arbejde noget ordentlig, var der aldrig Talen om, jeg var opmærksom paa alt og gjorde saa selv mine Betænkninger over det forefaldende.

Saaledes gik Tiden til Jul 1822, da, uden jeg bad derom, spurgte Oppenhagen mig, om jeg ej havde Lyst at rejse hjem og besøge mine Forældre og blive der i 14 Dage. Uden at ane det allermindste tog jeg med Glæde mod dette Tilbud og paa en Diligence med et Livjæger-Kyrads paa Ryggen rejste jeg til en Gaard ved Slagelse og fortsatte den anden Vej til Fods hjem undtagen over Bæltet, hvor det var en saadan Storm, at jeg aldrig har været ude i lignende Vejr; men godt gik det, og til stor Glæde for mine gode Forældre vendte jeg Juleaften hjem til den for mig saa kære Dalum Mølle.

Den Beskrivelse, jeg der gjorde min Fader om Oppenhagens Rænker, vilde han ej tro, men sagde immer, at jeg vist selv havde noget Skyld i hans Utilfredshed. Men Nytaarsdag fik han Øjnene op, da ankom der et Brev fra Oppenhagen, hvori han blandt andet skrev, at da jeg nu var hjemme, kunde vi bedst aftale, hvordan vi egentlig for Fremtiden skulde have det sammen, da han ansaa de 2 Aar, jeg havde været der, for Prøvetid o. s. v.; men dersom min Fader vilde give ham 200 Rdl. samt betale visse Viktualier om Aaret, omtrent saa meget som min Kost udgjorde, kunde jeg komme igen og staa mine 4 Aar ud som Dreng og derefter skulde jeg faa mit Lærebrev som Svend i Orgelbyggerkunsten. Til Erstatning for den Summa vilde han, da han af Bl., dengang Musikdirektør for Borgerlig Infanteris Musikkorps, var blevet anmodet derom, tillade, at jeg som Oboist ved Brandkorp-

set gjorde Tjeneste og for samme kunde erholde en Lønning af 80 Rdl. aarlig, og endelig, dersom vi ikke vilde indgaa paa noget af dette, ventede han mig ikke mere, og skulde han til Foraaret hjemsende mit Tøj.

Hvad var nu dermed at gøre? Intet andet end at bide i det sure Æble; min Mening var, hellere at gaa til Tyskland og der søge for de Penge at komme i Lære hos en eller anden duelig Mester; men min Fader og andre gode Venner, navnlig Organist Foersom [1]), raadede heller at blive hos Oppenhagen, og blev da Resultatet, at jeg rejste til København igen med en Skipper Lamm (?), og fik vi Kontrakt i Stand, hvori alt blev indsat som forudsat undtagen Friheden til at indgaa under Musikkorpset, det sagde Oppenhagen, behøves ikke, „for naar du engang er derude, saa bliver du der"; det øvrige skulde han ordne ved mit Lærebrevs Overlevering 1. November 1824, og kunde vi nu alle slutte Fred. Jeg kom da ind i dette dengang ganske godt arrangerede Musikkor; og var det min eneste Glæde i et Aar hver Lørdag Eftermiddag at deltage i Musikøvelserne.

Men den Glæde varede ej længe, allerede en Maaned efter at jeg var kommen tilbage, var der Spektakkel, hver Gang jeg skulde til omtalte Prøve, ihvorvel jeg, for at gøre disse to Timer, ofte havde Søndag Formiddag Arbejde.

Hvad Orgelbyggeriet angik, da gik det med Frues Orgel sin sejge Gang, og da vi ingen Værksted havde hjemme, maatte vi hele Vinteren igennem arbejde i den vaade, raa Kirke, som jo endnu ej var færdig; vi limede ofte saaledes, at det om Morgenen var sammenfrosset o. d. l. og led vi meget af Kulde.

Om Aftenen gik jeg paa Akademiet, hvor jeg af Prof. . . . (ulæseligt) nød Undervisning, og som ofte, da han saa, jeg havde Lyst, opmuntrede mig til at være flittig, ligeledes opmuntrede Professor Weyse mig, naar han under 4 Øjne kunde komme til at tale med mig, og denne Opmuntring i Forbindelse med min Lyst, kan jeg mest takke for mit Indblik i Kunsten.

Vi havde en tysk Snedkersvend, som tillige med mig maatte fryse i Kirken, han havde sagt ofte til mig: Reisse doch ja heraus, komme bei ihren Fatter, die Musik lasse fahren, ist bloss die gantze Orgelbauerei - - -, men det hjalp ikke, jeg lod mig ej afskrække. Følgen af den Kulde var, at jeg fik en svær Forkø-

[1]) P. Foersom, Organist v. St. Knuds Kirke.

lelse, som samlede sig paa de indre Dele og foraarsagede saadan Sygdom, at jeg maatte paa Frederiks Hospital, hvor jeg laa i 4 Uger og kæmpede mig da endelig igennem. Da jeg nu kom hjem for første Gang som rask, savnede jeg straks alle mine Militær-Prydelser og spurgte straks Oppenhagens ældste Søn (som var den eneste, jeg havde Fortrolighed til, da han foruden var et godt Menneske — i højeste Grad med et ædelt Hjerte, og vort Venskab varede ogsaa, ihvorvel der fra Oppenhagens Side blev gjort alt for at forstyrre det, til han døde), hvor de var; dem har Fader ladet bringe til B. med Besked, at din Tid ej tillod dig mere at deltage i Musikøvelserne. Borte var nu al min Musik-Glæde, og jeg var for bange for Oppenhagen til at turde yttre noget derimod, og maatte nøjes med, at min Fader maatte erstatte mig det Tab, jeg led i mine Indkomster.

Sagen gik siden sin jævne Gang til Sommeren 1823.

* * *

Længere naaede P. U. F. Demant ikke med Nedskrivning af sine Erindringer.

TILLÆG

Om Orgelbygger Hans Frederik Oppenhagen

Om Demants Læremester Oppenhagen er det lykkedes at finde flere Oplysninger, som viser, at Demant har haft Ret i sit triste Syn paa denne og hans Forhold.

Vilh. Lorenzen skriver i sin Bog om Frue Kirke 1927 S. 142: „Selve Orgelet maatte man tænke paa i Tide, og da der ikke var Raad til at indlade sig med en fremmed Kapacitet paa dette Omraade, fandt man en københavnsk Orgelbygger H. F. Oppenhagen, med hvem man sluttede Kontrakt 1819. Kirkens Organist Weyse førte Tilsyn med Arbejdet, der var færdigt 1828. Da Orgelet var afleveret, vakte det dog ikke udelt Beundring og maatte 1835—36 underkastes en Hovedistandsættelse. I Aaret 1902 fik Kirken et nyt Orgel."

Ikke heller den reformerte Kirkes Bestyrelse var tilfreds med det Arbejde, som Oppenhagen udførte for Kirken, og nægtede at betale en Slutsum, som han havde til Gode, før han havde gjort visse Forbedringer. Sagen kom for Forligskommissionen; men da Oppenhagen ikke overholdt de Betingelser, man var bleven enig om, naaede han ikke at faa Pengene inden sin Død. Demant var tilfældig i Byen paa den Tid, da Sagen stod paa, og Oppenhagen henvendte sig til ham om Hjælp. Demant var skikkelig nok til at udstede følgende Attest:

> Efter Begjering af S. T. Hr. Orgelbygger H. F. Oppenhagen kan jeg med Sandhed bevidne, at jeg i Aaret 1821, da jeg endnu var i Lære hos bemeldte Herr Oppenhagen, var med at foretage en Hovedreparation ved Orgelet i den Reformerte Kirke her i Staden, og at Arbejdet, der dengang blev foretaget, blev udført saa godt, som det var muligt ved et i saa slet Stand værende Orgel.
>
> Dette bevidnes herved.
>
> For Tiden i Kjøbenhavn, d. 4. Oktober 1832.
>
> *Demant,* Kongelig privilegeret Orgelbygger.
> (L. S.)

1823 blev Oppenhagen skilt fra sin Kone Ulrikke Cathrine, f. Grønlund. Manden forpligtede sig til at udrede 200 Rdl. om Aaret til Konens Underhold og paatog sig tillige deres 5 Børns frem-

tidige Forsørgelse og Opdragelse. Konen fik Møbler til et Værelse med sig. Naturligvis kneb det for Oppenhagen at skaffe de Penge, som Konen skulde have, hun fik dem kun udbetalt i Smaasummer, og ved Konens Død 1829 krævede Københavns Magistrat ham for en Restance paa 98 Rdl., en Sum, som han dog ved Byretten i Rønne (hvor han da opholdt sig) fik nedsat til 48 Rdl. Ulrikke Cathrine Oppenhagen døde d. 27. Marts 1829 paa Almindeligt Hospital; efter hvad Bud Nielsens Enke Lucie i Løngangstræde 158, hos hvem hun logerede, erklærede, var hun død i yderlig Fattigdom og ejede aldeles intet; hun skyldte endda 6 Rdl. for Husleje.

Oppenhagen opholdt sig fra 1828 til 1831 paa Bornholm, hvor han havde Arbejde i Rønne og Neksø; han var fattig, Amtmanden i Rønne, som sendte 20 Rdl. til Københavns Magistrat som Afdrag paa, hvad Oppenhagen skulde betale til sin afdøde Hustrus Bo, meddelte samtidig, at Udpantning hos Oppenhagen ikke kan føre til noget, „da han intet ejer men har Gæld til flere; Værktøjet, han bruger, tilhører efter Sigende hans ældste Søn. Han har desuden en Søn at underholde, som intet kan forrette."

I Sommeren 1831 vendte Oppenhagen tilbage til København. Hans Omstændigheder havde aabenbart ikke bedret sig; det har vel snarere været Børnene, som vel nu alle var voksne, der har maattet underholde ham, end omvendt.

En Sommerdag 1833 fandtes Orgelbygger H. F. Oppenhagen død paa Assistens Kirkegaard; ifølge Almindeligt Hospitals Kirkebog var han død den 10. Juni 1833 og blev begravet 12. Juni, omtr. 70 Aar gl. Der er intet fundet om, hvorledes han er kommet af Dage. Han synes aldeles intet af Værdi at have efterladt sig; de Smaagenstande, som fandtes paa den Døde, udbragtes ved Auktionen til 2 Mk. 13 Sk., men der var Fordringer i Boet til et langt større Beløb. Det lykkedes heller ikke at oplyse, hvor han boede; han antoges at bo i Adelgade Nr. 290 3die Sal; men den Kone, af hvem han havde lejet et Værelse, erklærede, at han var flyttet derfra i April Maaned, og at hun ikke vidste, hvor han var flyttet hen; han skyldte hende 15 Rdl. for Husleje.

Saaledes endte Oppenhagens i ethvert Fald gennem mange Aar saa sørgelige Liv.

ET BREV FRA THOMAS BIRCKEROD TIL A. H. FRANCKE

Ved *P. G. Lindhardt*

Thomas Brodersen Birckerod (1661—1731), rektor og professor ved gymnasiet i Odense (søn af prof. theol. sst. Jacob Jensen B. og broder til den for sine dagbøger bekendte Aalborgbiskop Jens B.), sendte 1714 sin 20aarige søn *Jacob Birckerod* ud paa en studierejse bl. a. til det forholdsvis nye, men allerede vidtberømte universitet i Halle. Samtidig udstyrede han ham med en introduktionsskrivelse til en af dette universitets allerbetydeligste mænd prof. theol. *Aug. Herman Francke,* der paa dette tidspunkt stod i sin fulde kraft og var kendt i hele Nordeuropa ikke mindst som fører for den mere kirkelige pietisme, der netop nu oplevede sin forholdsvis korte blomstringstid i Tyskland. At Th. Birckerod skulde have været pietistisk paavirket foreligger der ikke noget om, men det er interessant, at der i samme aar, i hvilket en nærmere forbindelse knyttedes mellem officielle kredse i Danmark og Francke (gennem oprettelse af et „Missionskollegium", hvorunder den trankebarske mission, som havde Franckes hele støtte og interesse, lagdes), findes et vidnesbyrd, om at man ogsaa i Odense var klar over, hvorfra det nye og dragende i tiden udgik, og den beundring (selvom en del vel er stilistisk udstyr), som Th. Birckerod her lægger for dagen overfor Francke, og alene den omstændighed, at han sender sin søn til et sted, der ikke var ham selv personligt bekendt, viser tydeligt, at han har taget del i tidens rørelser.

Brevet, der findes i Nachlass Francke (capsa 29) i Preussische Staatsbibliothek i Berlin, vidner om, at Th. Birckerod var en fin latiner:

Eminentissime, maxime Venerabilis,
Nobilissime et amplissime Domine.

Jam diu cognitum est mihi, ignotum etiam virum, sed sincerum, ab aliquo aeque ignoto, sed optimo et laudatissimo, tuto sibi amicitiam et benevolentiam posse polliceri. Hoc nempe est, Magnifice Domine, quod meae nunc verecundiae viam ad ambiendam Tuam gratiam, et benevolentiam aperire posse confido, ut a Sole longe remotus Saxonio hunc e Dania Te multis, iisdemque splendidissimis ubiq. famigeratum nominibus hisce meis submissis audeam salutare et compellare literis.

Misi, videlicet, illustris Domine, exteras terras et Academias aliquantisper visurum filium meum Jacobum Birckerodium, cujus, si Patris de filio suo aliquid valeat testificatio, nec vivendi, nec cum honestioribus aliis conversandi ratio displiceat bono cuidam. At, ut ulterius in recti, et honesti, ipsiqve porro et Patriae profuturo aliquando virtutis studio proficiat, contuli cum aliis consilia, quomodo in Saxonia res et rationes componeret suas (qvoniam ipse ego, qui multam Europae partem lustravi olim, Saxoniam tamen nunquam vidi) et horum amicorum concilia junctim ierunt eo, ut ad inclytissimam Hallensium Academiam ablegarem illum. Eo ubi nunc pervenerit, dignare, illustris Domine, Musarum et mei illarum amici gratia, filium meum alloquio et consilio Tuo, quod instar Oraculi et mandati erit ipsi, et crede, me hominem gratitudinis ubique plenissimum omni vi et cogitatione eo res rationesque directurum meas, ut nunquam poeniteat Magnificentiam Tuam favoris filio impendendi meo, sed ubique me allaboraturum sedulo, ut re vera ostendam me

Maxime venerandi, Eminentissimi et spectatissimi Nominis Tui cultorem semper pium, gratum et obsequibilem Thomam Broderum Birckerodium.

Othiniae Fionensium
in Dania, d. 24 julii
1714.

I dansk oversættelse lyder brevet saaledes:

Fortræffelige, højærværdige, ædle og mægtige Herre!

Det har længe været mig en kendt sag, at en redelig, omend dig personlig ukendt, mand med sikkerhed kan gøre regning paa venskab og velvilje fra en saa højst fortræffelig og skattet mand som dig. Dette er nemlig, høje herre, grunden til at jeg stoler paa, at jeg, den undseelige, kan henvende mig til dig, den naadige, og opnaa din velvilje, saa at jeg, skønt langt borte fra Sachsens himmelstrøg, drister mig til her fra Danmark at hilse og med dette mit ydmyge brev at henvende mig til dig, der overalt højligt berømmes med de mest straalende navne.

Jeg har nemlig, berømte herre, sendt min søn, Jakob Birckerod, ud for en tid lang at besøge fremmede lande og universiteter, og — hvis en faders vidnesbyrd om sin egen søn kan have nogen gyldighed - saa tror jeg ikke at hans levevis eller hans maade at omgaas andre finere Folk paa kan falde nogen god mand for brystet. Men for at han end yderligere maa have fremgang i studiet af det, der er ret og tilbørligt, til gavn for sig selv og tillige engang til gavn for fædrelandet,

har jeg raadført mig med andre om, paa hvilken maade han i Sachsen skulde ordne sine sager og forhold (efterdi jeg selv, skønt jeg tidligere har gennemrejst en stor del af Europa, dog aldrig har været i Sachsen), og disse venners raad gik endrægtigt ud paa, at jeg skulde sende ham til det særdeles berømte universitet i Halle. Naar han nu kommer dertil, tilstaa da, fornemme herre, for musernes og for min, deres vens, skyld, min søn en samtale med dig, og giv ham et raad, der for ham vil være som et orakelsvar og som en befaling, og vær forvisset om, at jeg, som en mand fuld af taknemmelighed, af al magt og evne skal ordne min gøren og laden saaledes, at din højhed aldrig skal angre din gunst mod min søn, men overalt skal jeg med flid arbejde paa virkeligt at vise mig som en stadig dyrker af dit højærværdige, fremragende og straalende Navn, som din taknemmelige og hengivne Thomas B. Birckerod.

Odense, Fyn i Danmark, d. 24. juli 1714.

Videre skal her meddeles et stykke af Jacob Birckerods egen beskrivelse af sin rejse til Halle og sit ophold der:[1])

„Jeg reiste fra Odense 1714 d. 2. July om aftenen med dend agende post, og kom til Hambourg, hvor jeg var i 2 Maaneder og derfra skrev hiem og spuurte hvor jeg skulde gaa hen, mig blev svaret dend gang, at jeg skulle gaae til Halle i Saxen og frequentere Collegia[2]) der, men naar jeg siden spuurte derom, saa fik jeg ingen svar, uden at verden stoed mig aaben, og at der nu ingen kunde raade mig noget, som da jeg var hiemme. Jeg reiste derfor siden hvor mig falt ind, men icke dend ordinaire Vej til Frankrig, som jeg aldrig tenckte paa, førend jeg var der ganske nærved. Men jeg maae tale videre om Halle i Saxen. Da jeg kom fra Hambourg og træder af vognen, mødte jeg der een forbandet Landsmand, een Jøde og eet Skarn, som i toe dage beviiste høvlighed, men siden narret mig 70 Rdlr. fra, nogle styker guld, een dose garnered med sølv, og eet par rare knive, derfor satte hand mig eet lidet kaars i pant af 20 Rdlr. værdie, eet gammelt messing uhrverk, og lovede mig betalning een viss dag i Leipsig, jeg kom der, men ikke min Landsmand, og derfor reiste bedrøvet til Halle igien. Hvad skulle jeg nu gjøre, jeg levede i Saxen uden penge fra hiemme, efter 2 og een halv maanets fraværelse, jeg forandrede min levemaade og vændte mig til det, som jeg ikke

1) Findes i Gl. Kgl. Saml. 4° 3040, i det kgl. Bibl. i Kbhvn. 2) d. v. s. høre forelæsninger.

havde forsøgt tilforne, dend ganske Vinter havde jeg hvercken ild og lys, jeg stael undertiden eet maaltiid fra mig, jeg kom aldrig ud uden paa Collegier, og det i min slafrock med min kogge paa, som de andre liederlige studenter, og saaledis behialp mig til om sommeren efter. . . . For da at have een prætext til at begiære penge om sommeren efter, saa skrev jeg hiem, at jeg var kiæd af Halle og af eet Academiske levnet, og vilde reise til Saxen Gotha, men som jeg frygtede, at min fader tviilte om min conduite saa gik jeg til Geheimeraad Thomasius,[1]) som havde godhed for mig, og sagde, at min fader begiærte, at jeg skulde komme hiem, men tviilte icke paa, at jeg kom igien, om han vilde behage at skrive med mig, hand skrev da dette, som jeg brød og sendte hiem."

Af Thomasius' brev fremgaar det, at Thomas Birckerod ogsaa har anbefalet sin søn til ham. Den unge Birckerod omtales her som en „dygtig, besindig og omhyggelig ung mand", og det tilføjes, at han har gjort saadanne fremskridt, som hans fader vil kunne være tilfreds med. Efter paa denne snedige maade at have klaret sig ud af vanskelighederne drog Jacob Birckerod videre gennem Midttyskland til Frankrig, hvorom han har efterladt en meget interessant rejsebeskrivelse. Først 1719 var han hjemme igen og blev efter en rejse til Sverige i anledning af fredsslutningen 1720 sekretær i kancelliet og 5 aar efter landsdommer paa Fyn. I haandskrift har han efterladt sig ganske betydelige samlinger, baade af selv- og familiebiografisk stof, ligesom han var ivrigt beskæftiget med literære sysler, men hans tidlige død (1737) hindrede ham i at faa noget større publiceret.

[1]) Chr. Thomasius (1655–1723), lærd tysk retsfilosof, jurist og teolog; fra 1690 professor i Halle. Skønt i nogen grad under indflydelse af Francke maa han dog nærmest kaldes oplysningsmand.

LIDT OM CARL BAGGER OG HANS HUSTRU, SÆRLIG DERES LIV I ODENSE OG DERES EFTERMÆLE

Af *Christine Reimer*

Odense er mange historiske Navnes By, og den kan kalde adskillige Digtere for sine. Den er saaledes *Kingos, H. C. Andersens, Emil Aarestrups* og *Carl Baggers* By. Og Odense Kirkegaard gemmer Støvet af flere af det sidste Hundredaars kendte og paa forskellige Omraader fremragende Mænd. Her har de to sidstnævnte Bysborgere, der har erhvervet sig Digternavn, som lever i vor boglige Historie, ogsaa deres Grave. I et Familiegravsted hviler Digteren, Stiftsfysikus Carl Ludvig Emil Aarestrup, der døde i Sommeren 1856, og paa en ensom Gravsten staar: „Digteren Carl Bagger 39 Aar og eneste Søn 17 Aar. Døde 1846. Fredet af Odense Kommune."

Bagger sang med Kærlighedens Glød Foraarets Pris, og smukt har han skildret saavel Naturens som Menneskelivets Vaartid: „Nu er der Forskel ej paa Syd og Norden, Italien blomstrer, Danmark har sin Vaar. — Hist i Ægypten staar ej Storken mer; Instinktet hvisked, det var Rejsetiden, nu er den her og efter Hjulet ser.[1]) — Du hellige, Du lyse Vaargudinde, berør Du ogsaa mig med venlig Haand; lad og for mig en nyfødt Sol oprinde, giv smukke Tanker mig, foryng min Aand. — En lysgraa Farve ud af Barken brister, Naturens Værksted flyttet er til Nord, — kast Blomster i mit Hjerte, Vaargudinde, lad ogsaa der Din varme Majsol skinne!"

Med en saadan Majhyldest slutter Bagger sit Digt „Herregaarden", hvori han med megen Varme synger om Herresædet Basnæs ved Skelskør, hans ungdomselskede *Thora Fiedlers* Hjem og det Sted, hvor han selv oplevede sin lykkeligste Tid. De glødende Elskovssange, han skrev til hende selv, er først ret blevet kendt og værdsat efter hans Død. Men med sine skønne Ungdomsdigte har han indskrevet sit Navn i den danske Digtning, hvor det vil leve. Ved sin Svigermoders Død, da hun (født Sporon) som Enke ejede Basnæs, skrev Bagger atter et smukt og stemningsrigt Digt

1) Et Tidsbillede ligger gemt heri, nu er Storkene ikke saa talrige.

om Basnæs. Det begynder aldeles som det førstnævnte, og deri siger han, at det første blev skrevet i hans egen og Naturens Vaar — nu er der kommet Vintertid.

Bagger blev selv født i Vaaren, den 11. Maj. Bagger regnes vel ikke til Skovens største og klangfuldeste Sangfugle, men det hedder mærkeligt nok ude paa Landet — saaledes blandt fynske Landsbyfolk — at Nattergalen — Fuglenes fornemste Sanger — netop hvert Aar begynder sin Sang den 11. Maj, og det gamle morsomme Bondeord føjer til: Den Nat Kl. 12 har Nattergalen faaet alle sine Stemmer, da skal den synge med 12 Stemmer og slaa Triller saa store som et Vognhjul. Bagger begyndte i sin egen tidlige Vaar at synge og fik som Nattergalen kun en kort Sangtid.

En evnerig, ung Mand, der under et tøjlesløst Liv i sin Ungdom skrev en Række saa værdifulde „Digtninger", at de har givet ham varig Plads i Bøgernes Verden, hans Giftermaal med Thora Fiedler og hans Stilling som Redaktør i Odense — *det* er de mærkbare Tildragelser i dette kun 39-aarige Menneskeliv. Et meget for vildt Liv lagde denne Digter i den tidlige Grav.

* * *

Det var først min Tanke her kun at dvæle ved Carl Baggers Liv i Odense, Død og Eftermæle der. Men da jeg ikke kan forudsætte, at alle Læserne kender Baggers Digtning eller hans og hans Hustrus hver for sig mærkelige Menneskeskæbner, maa jeg tillige først give en kort Skildring af, som Livet formede sig for dem, før de naaede at fæste Bo i et lille Hus paa Vestergade i Odense.

Baggers Hustru var, som sagt, født Fiedler og født paa Basnæs. De forlovede sig, da Carl Bagger var 20 Aar gammel og hun var 17 Aar gammel; men først, da deres Barn var over 8 Aar gammel, holdt de Bryllup. Bagger var selv et uægte Barn, født paa Fødselsstiftelsen i København d. 11. Maj 1807 og døbt 13 Dage efter med Navnet Carl Christian. Hans Moder var sysselsat i en Tobaksbod paa Vesterbro i København og hed Jomfru Poulsen; hun døde et Aarstid efter Sønnens Fødsel. Hans Fader var Justitiarius i Politiretten m. m. og døde ugift, 38 Aar gammel, 3 Aar efter Barnets Fødsel. Men han lod Drengen bære sit Navn og indsatte ham inden sin Død som sin ægtefødte Søn og sørgede for, at

han fik en god Opdragelse. Han kom i Huset hos sin Farbroder, der var Officer, men som ogsaa døde i Drengens Barndom, og han blev derefter opdraget af Farmoderen, Etatsraadinde Bagger. Han gik først i den lærde Skole i Roskilde, senere paa Sorø Akademi. Herfra blev han 1827 Student med første Karakter. Aaret efter tog han anden Eksamen med samme Karakter og havde nu Ophold i København for at studere Retsvidenskab.

Til Basnæs fik Bagger Adgang, fordi Sønnerne derfra var hans Kammerater paa Skolen i Sorø, og deres Moder havde kendt hans Fader. 1827 forlovede Bagger sig med Thora Alvilda Fiedler, der var født 1810. Bagger skrev et glødende Elskovsdigt, men Forlovelsen vilde det unge Par foreløbig holde hemmelig. Dette lod sig dog ikke gøre ret længe. Efter et Besøg i København i Efteraaret 1828 maatte Thora Fiedler betro sine Forældre et Fejltrin, der ikke kunde rettes.

De herover bedrøvede Forældre sendte saa deres Datter over til deres Venner paa en Skovridergaard i Midtjylland. (Faderen døde under hendes Fraværelse.) Her fødte hun i August 1829 sit Barn, Carl Christian kaldet, med Efternavn Petersen, og i Kirkebogen indført som ægtefødt Barn af et Par Forældre, hvis Navne var falske. Drengen blev sat i Pleje og blev i Jylland.

Efter denne Tildragelse var Basnæs i mange Aar lukket for Bagger, og han var — i Stedet for at dyrke sit Brødstudium, Lovkyndigheden, — ved at gaa til Bunds i et uhyggeligt og meget usundt Knejpeliv i København. Men det var netop i disse Aar, at han skrev sine bedste Ting, Digte til Kærlighedens Pris, Romanen „Min Broders Levned"[1]) der regnes for hans egen Levnedsskildring — og alle de andre Ting, der har erhvervet ham sit Eftermæle. Hvem kender ikke Digtet „Den engelske Kaptajn": „Fra Kullagunnarstorp de svenske saa i Kattegat spredt en engelsk Flaade"? Dette og adskillige andre af hans smukke Digte er gaaet over i Læsebøger til Skolebrug og i forskellige udgivne Poesisamlinger, og er derved blevet kendt saa at sige

[1]) I „Min Broders Levned" er optaget Brudstykker af en gammel Foraarssang, som ogsaa Ingemann har gengivet og som findes flere Steder i ældre Folkemindeskrifter, hvad der viser Sangens Udbredelse. Her forekommer følgende Vers:

„Giv Mælk og Smør og Osten sød,
velsign os med Boghvedegrød.
Lad Hønen give Æg paa Fad
til Pandekag' og Æggemad.

Bevar vor' Gæs fra alskens Nød,
Gør Kaalen fed og Dynen blød.
Stærk Humle hæng paa Stængerne,
sæt bedsk Malurt i Bedene."

af alle. Men den Gang maatte han selv bekoste Udgivelsen af sine Bøger, hans Bogdommere slog hans Digtning ned, og først en Snes Aar efter hans Død blev hans samlede Værker udgivet.

I Oktober 1836 hørte Bagger, at det var Familiens Agt, at Thora Fiedler skulde tage Ophold i Hamborg hos Slægtninge der. Bagger ilede fra København til Korsør og kom tidsnok, inden Skibet „Løven" afgik derfra til Kiel, og traf sin Thora, der lovede fremdeles at være ham tro. Efter dette Afskedsmøde skrev han det gribende Digt: „Dampskibet Løven".

— — —

Bagger var en Dobbeltnatur, og han kom aldrig paa sin rette Hylde. Midt i sin Svir og Nattesværm skrev han kønne Ting paa dyb, religiøs Grund. Paa ham selv passer det nok bedst, hvad han siger i et Mottovers i „Min Broders Levned".

„Tidt fandt hos den slette jeg Funker fra Gud:
det gode kan aldrig dog rent slettes ud.
I vildeste Hopsa paa Hamburgerberg
fornam jeg dog Mozart om end kun som Dverg."

Forøvrigt gik det, som han ønskede i Digtet „Ønskerne". Hans Ønsker saavel i første som i sidste Vers er blevet opfyldt:

„En lang, en sygelig Drømmevej,
derom, Alfader, jeg beder ej:
Lad Skibet sejle saa kort, Du vil,
naar Fartøjet blot løber muntert til."

Efter at han var havnet i en fast Stilling, var hans Helbred nedbrudt af det uordentlige Levned, han havde ført, og han var trykket af Sygdom, Næringssorg og Utilfredshed, saavel med sin bundne Stilling som med Hjemlivet. Han havde som Følge af sin Levevis i Ungdommen ingen Stadighed, lige saa lidt efter som før han fæstede Bo, og han kunde ikke undvære Værtshuslivet.

Kort efter Thora Fiedlers Afrejse i 1836 overtog Bagger en ledende Stilling ved Fyens Stiftsavis (nuværende „Fyens Stiftstidende"), den da saakaldte „Hempels Avis", og virkede her fra 12. November 1836 til sin Død 25. Oktober 1846. Men først efter Fru Fiedlers Død i Januar 1837 kunde han 3. November samme Aar føre sin Thora (der da havde arvet 8000 Rdl.) som sin Hustru til sit Hjem. Men dog først i 1839 tog de Sønnen — der nu

havde Ophold i en Præstegaard — hjem til sig. Faa Aar efter var hele Hjemmet atter opløst.

* * *

Baggers Tiltrædelse ved Avisen gjorde ingen Ændring i dens Udseende. Paa Forsiden stod som forud: Redigeres, trykkes og udgives af Søren Hempel, Kancelliraad. Først 20. September 1838 er Ordet „redigeres" strøget paa Forsiden, og paa Foden af sidste Side staar: (I Udgiverens Fraværelse redigeret af Carl Bagger) indtil den 27. Decbr. s. A., da der i Klammen staar: (Paa Udgiverens Vegne redigeret af Carl Bagger) og endelig Dagen efter, 28. Decbr., staar uden Klammer: Redigeret af Carl Bagger. Søren Hempel døde 12. Januar 1844. Efter den Tid — fra 6. Maj — kom Bagger til at staa som Redaktør paa Forsiden sammen med Udgiveren M. C. Hempel. — „Fyens Stiftsavis" udgik ikke hver Dag, i Begyndelsen af Baggers Tid ca. 4 Gange om Ugen, senere 5—6 Gange.

Carl Bagger egnede sig, som allerede sagt, ikke for sit Arbejde ved Bladet. Der findes en Anekdote, i Følge hvilken Avisens Udgiver, Søren Hempel, i fynsk Mundart beklager sig over sin foregaaende og nuværende Leder af Avisen saaledes: „Hillerup, ha' ville, men ha' ku' ette, Bagger, han ka', men ha' vil ette."

Ja, der findes mange Odense-Anekdoter om Bagger. Hans Hus var Nr. 30 paa Vestergade. Det laa i skraa Retning fra Avisens Gaard paa den anden Side af Gaden. Indtil 1921 drev Købmand Chr. Sørensen sin kendte Kolonial- og Delikatessehandel her; samme Slags Handel driver den nuværende Ejer. En kort Tid der imellem ejedes Stedet af Andelsbanken. Her løb man fra Trykkeriet frem og tilbage tværs over Gaden med Papirer over til Bagger, der saaledes redigerede Avisen fra sit Hjem. Undertiden laa han et rumt Stykke Tid af Dagen til Sengs og sov Nattesviren ud.

Hans Hustru havde vel trofast i en halv Snes Aar holdt Ventetiden ud; men den unge Herregaardsfrøken magtede maaske ikke tilfulde Husmoderstillingen i det lille, borgerlige Hjem. Dette er ikke let nu at gennemskue og at udtale sig om. Men hun høster i flere nu kendte Breve dyb Beundring og megen Værdsættelse for sin urokkelige Kærlighed og Trofasthed imod sin Ægtefælle. Men Bagger lod sig nu en Gang ikke knytte til Hjemmet. Hun sad oppe om Aftenen og ventede paa ham, om Klokken blev nok

saa mange, før han vendte hjem; saa man forstaar, at der skulde stærke, bærende Kræfter til et Samliv med en Ægtemand som Bagger.

En gammel Bysborger, der har kendt Bagger, har saaledes fortalt, at en Gang vandt Bagger i Lotteriet, men han udeblev da helt fra Hjemmet og viste sig ikke, før han ikke havde flere af de vundne Penge tilbage. Da han endelig kom hjem, sagde hans Kone, at det var da rart med de Penge, for saa kunde de faa lidt af deres Gæld betalt. Nej, det lod sig ikke gøre, svarede Bagger, for nu var de brugt hver Skilling; men han havde moret sig saa dejligt.

Urmager Georg Schmidt, i hvis Hus Bagger som ugift først kom til at bo, var en i sin Tid kendt Odenseborger. 1827 solgte han sin Fædrenegaard paa Flakhaven og flyttede til Vestergade. Hans Datter, Alfriede Schmidt, — Stifterinde af Odense Værnehjem, Ejerinde af tre Gaarde paa Vestergade og som nu tillige maa mindes som Legatstifterinde, idet hun skænkede sine Ejendomme til Legater — døde 1905. Frøken Schmidt bevarede i sit Hjem mange gamle Mindegenstande, deraf flere af byhistorisk Museumsværdi, en Del af disse er da ogsaa havnet i „Fyens Folkemuseum". Et helt Skab var fyldt med den gamle Dames Barndoms Legetøj. Naar hun viste alle disse morsomme Sager frem, fremviste hun ogsaa et Par smaa, gammeldags Kopper med forgyldt Indskrift: „Zum Geburtstage". Frøken Schmidt forklarede da: „Disse Kopper fik jeg paa min 7-aarige Fødselsdag 1843 af Digteren Carl Bagger, i hvis Hjem jeg som Genbo daglig kom i hele min første Barndom." Bagger færdedes ogsaa ud og ind i hendes Hjem, og hun fortalte Træk om ham og hans Enke, som jeg desværre ikke nu med fuld Klarhed husker.

Hvad Bagger digtede i Odense er uden særlig Betydning. Men han skrev Vers til forskellige Odense-Folk og Begivenheder, af hvilke nogle er optaget i hans sidste Digtsamling 1845 „Øjeblikkets Børn". Deri er et smukt Digt om Næsbyhoved Sø, men der er fremfor alt hans uvisnelige Børnevise — som han *nok* skrev til sin lille Søn — den prægtige Vaarvise, der i 8 Vers ved Hjælp af Naturens Foraarstegn svarer paa: naar Vaaren kommer. I den tilkendegiver han sit Bosted, idet han lader Sneppen komme: „Naar først komme blot de Dage, at i Odense paa Tage, Stæren bygger højt sin Rede o.s.v.".

Til Baggers mange Odense-Lejlighedsdigte kan ogsaa henregnes de Drikkeviser, han skrev til „Det kongelige privilegerede borgerlige Skyttelaug"s Gilder, de har dog især kun Øjeblikkets Værd og kunde derfor med større Ret end de ovenfor nævnte kaldes „Øjeblikkets Børn". Det vekslende Oldermandskab for den ældgamle Byfest af 1704, der endnu — som en Mærkelighed i Odense samt i vore Dage — Tirsdagen efter Pinseugen fejres i sin gamle Skikkelse (dog nu kun hvert andet Aar), opbevarer nu sammen med Festens øvrige Tilbehør en fyldig Samling af skrevne Festsange, en Visebog, som stadig er i Vækst. Men Carl Bagger var 1844 den *første* Festdeltager, der forherligede Festen med særlige til Dagen digtede Viser, og han vedblev dermed de to følgende Aar, indtil sin Død. Efter at Bagger havde lagt for med dette Tillæg til Festen, har man uafbrudt fortsat i dette Spor i Tiden siden da. „Der blev Jubel," hedder det i Skyttelaugets Jubilæumsskrift af 1904, „blandt Skyttebrødrene, da der første Gang leveredes dem et Blad Papir med to rigtige Sange, skrevne i Dagens Anledning — — og fra den Tid af har Skyttelavet aldrig manglet en Digter — —. Den første Digter var en af Danmarks rigtige, en af dem, som nævnes i Litteraturhistorien, *Carl Bagger*. — Men han var den Gang kun et Vrag, af, hvad han havde været, og ingen af de Viser, han i dette og de følgende Aar leverede Skyttelavet, hører til hans betydelige, som vil bevare hans Navn længe. Dog var Skyttelavet netop noget for ham, han har sikkert været blandt de kaadeste og har rigtigt ladet sit Vid spille, som han ogsaa plejede at gøre, naar han om Aftenen i *Andrups* Vinkælder i Jordan[1]) kunde samle en lyttende Kreds om sig."

Den gamle landskendte og endnu bestaaende „Fyens Stifts Læseforening" blev stiftet 1838. I denne Forenings Jubilæumsskrift 1908 hedder det: „Blandt de øvrige, der havde Sæde i den første Bestyrelse skal nævnes — [og flere Navne nævnes]. Mest bekendt af dem alle er maaske Carl Bagger, Digteren og Redaktøren af den Hempelske Avis, men han spillede her ingen Rolle og traadte allerede efter et halvt Aars Forløb ud."

— Sammenstillingen af disse to Citater tegner et ret tro Billede af Bagger som Borger i sin By.

* * *

1) Stednavn i Odense.

Den unge Bagger, der var født 1829, døde den 21. Oktober 1846. Han var kommet i Landvæsenslære, kom til Skade, blev hentet hjem og døde hjemme. Fire Dage efter, den 25. Oktober, døde Bagger. De blev begge jordet d. 2. November. Først den 24. Oktober kundgøres Sønnens Død i Avisen af „hans dybtsørgende Forældre". Ved Baggers Død bærer Avisen sidste Gang hans Navn Lørdag den 24. Oktober, Avisens 75. Aargang, Nummer 225.

I efterfølgende Nummer skriver Bladet efter Omtale af Bispinde Fabers Død:

„Et andet sørgeligt Budskab maa *Avisen* i Dag bringe, at nemlig Digteren *Carl Bagger*, i 8 Aar sammes Redakteur, ved Døden er afgaaet igaar Aftes.— Hans lyse Aand og de milde, velklingende Toner, som saa ofte udgik fra hans Sangerbryst, ville længe mindes, og hans inderlige og trofaste Vennesind især dybt savnes af

Udgiveren."

Ret mærkeligt er ikke den enkelte Side men *hele Nr. 226* afrevet af det eneste i Odense tilgængelige Eksemplar af det af Bagger redigerede Blad, det gamle Odenseblad, som *Stiftsbiblioteket* ejer de mange Aargange af. Det er borte helt!

Det næste Nummer — 227 — er dateret Tirsdag den 27. Oktober, og heraf fremgaar Baggers Død kun derved, at hans Navn er strøget, og samme Tavshed varer til den 31. Oktober, da findes i Avisen et af Datidens almindelige Gravvers med hans Navn over. Først Mandag den 2. November læser man en Kundgørelse saalydende: „For fraværende Slægt og Venner bekendtgøres herved sørgeligst, at min elskede Mand Carl Bagger, efter nogen Tids Sygelighed roligen henslumrede Søndagen den 25. Oktober. Odense, den 2. Novbr. 1846. Thora Bagger, født Fiedler."

Samtidig findes en Skildring af Jordefærden: „En rørende Højtidelighed har vi i Dag været Vidne til. Faderen, Digteren *Carl Bagger*, og hans eneste 17aarige Søn, stededes til deres sidste Hvile. Et meget talrigt Følge af alle Stænder ledsagede Ligene fra Sørgehuset til Kirken og derfra til Kirkegaarden, hvor mangt et vemodigt Blik hilsede de dyrebare Levninger for sidste Gang. Fra Sørgehuset udbares Digterens Lig af det *Hempelske* Officins Typografer, og ved Kirken modtoges det af Sangforeningens Medlemmer og henbares til Alteret, hvor Hs. H. Hr. Stiftsprovst

Svitzer, efter først at have skildret Manden med den højtbegavede Aand og Ynglingen med de skønne Forhaabninger, i en gribende Tale udviklede, at, skønt Herrens Veje ikke ere vore Veje og Herrens Tanker ikke vore Tanker, dog Herrens Veje er Visdom og hans Tanker Barmhjertighed. Efter Talen afsang Sangforeningen fra Orgelet følgende smukke Kantate af Hr. Billettør *Petersen.*" Dennes 6 Vers hæver sig dog ikke over den almindelige Gravpoesi i de Tider. Han ser i høj Grad op til Bagger: „Hvad dunkelt laa i Tankens Svøb som Larve hans Aand gav Følelse, Liv og Farve" ... og han sætter Baggers Hustru et Minde: „En kærlig Mages Graad, — en Moders Taarer i sorgfyldt Hjem har vædet disse Baarer. Forladt og ene maa nu Hjertet bløde i Hjemmets Øde."

Den 3. Novbr. staar i Avisen følgende: „I Svendborg Avis læses følgende Digt ved *Carl Baggers* Død:

„Maatte end Dit Livs Solstraaler brat forsvinde,
synke ned bag Glemsels Taagehav,
skal Dit Dagværks aandelige Minde
stedse skønt forgylde sorte Grav.
Og som Genklang af de skønne Sange
skal til efterladte Hjerters Trøst
høres Mindehymner fra saa mange
som Naturen gav en Sangfugls Røst"."

Den 4. Novbr. er optaget fra „Flyveposten" en Artikel i Anledning af Baggers Død, der tillægger Bagger et udødeligt Navn og omtaler, at det er ret almindeligt, „at en Digters Værker først ret egentlig skulle leve, naar Digteren selv har ophørt at gøre det. Den Digter, om hvis Hedengang en af de sidste Dage bragte os Budskabet, savnede vel ikke al Anerkendelse iblandt os som en af de fortrinligst begavede; men denne var dog langtfra tilstrækkelig nok til virkelig at lade ham vederfares Retfærdighed, end sige, at den skulde have vist sig saa virksom, at den derover kunde bevare ham udelukkende for det skønne Kald, hvorom Livets venlige Genier havde sunget for hans Vugge. Men der vil uden al Tvivl komme en Tid, da Carl Baggers Navn indtager en Plads paa det danske Parnas, som faa andre, da man i hans udødelige Sange vil erkende den lysende Guddomsgnist, der vidner om dens himmelske Udspring, o. s. v. o. s. v. "

Den 9. Novbr. er optaget i Avisen fra „Berlingske Tidende" et følt og stemningsfuldt Sørgedigt, undertegnet H. H. Nyegaard, hvori det bl. a. hedder:

„Kun sparsomt lønnes Skjaldens Qvad i Nord,
han Laurbærkrandsen rækkes først i Døden."

Den 10. Novbr. findes et indsendt Digt, undertegnet „Langeland den 4. Novbr. A. M.", der ligeledes viser, at Carl Bagger havde mange Venner; de to sidste Vers lyder saaledes:

„Han var trofast, aaben, ærlig,
aandrig, fuld af Vid som faa,
i sin Omgang blid og kærlig,
derfor tungt han savnes maa.

Mange Taarer vistnok rinde
vil paa alle danske Øer,
dog vi vil os alle minde,
at en Digter aldrig dør!!"

Den 15. December findes følgende: „I Vejle Amts Avis læses følgende smukke Kvad over Digteren Carl Bagger, forfattet af den jydske Bondesøn *C. A. Thyregod,* der som Soldat i Sommer opholdt sig i København, men nu ved Kongens Understøttelse er kommen paa Jellinge Seminarium."

„Der lyder en Stemme fra Odense By
sørgmodig som Efteraarsvinden,
den klinger i Morg'nens og Aftenens Gry;
thi Digterens Aand steg forklaret mod Sky,
derfor triller Taarer paa Kinden.

Den svang sig mod Stjernen paa hvalte Azur,
der vinkede skønnere Glæder,
hans Støv sluttes ind bag den snevreste Mur
og trindt om hans Gravhøj den hele Natur
iører sig Sørgeklæder.

I Digterens kære, o plant paa hans Grav
den skønneste Blomst til hans Minde,
hans vaarlige Blomster saa tidligt faldt af,
hans Liv var en Snekke paa brusende Hav,
der iler for flyvende Vinde.

Dog leve de Blomster, han gav os til Lyst
og Lindring i Savn og i Smerte,
end toner iblandt os hans mægtige Røst
og vækker Begejstring i Ungmøens Bryst
og Kraft i det mandlige Hjerte.

Kun sjeldent han Glæde fandt her for sit Fjed,
tidt trued' ham Modgangens Torden,
i Verden var ikke hans blivende Sted;
men hist vil vi haabe, han finder den Fred,
han søgte forgæves paa Jorden."

Den 30. Decbr. har Bladet — det er stadig det samme Blad — optaget endnu et Digt. Det er fra Aarhus Avis, og det hædrer Baggers Minde ved at sige, at hvad han gav os: „*det* skal i Arv til Slægter følge!", at han har skabt sig „et evigt Eftermæle". „Ja, Sagas Griffel tegne skal Dit Navn".

— En og samme Traad gaar igennem alle disse Sørgekvad, alle priser de *de* Toner i Baggers Digtning, der er stærke og skønne, rene og fine, og alle er de enige om at udtale, hvad man i daglig Tale vilde udtrykke med at sige: at Bagger var et godt Menneske, som var værst imod sig selv.

I sidstnævnte Nummer af Avisen — som forøvrigt ogsaa forud — staar udbudt til Salg, som „nylig forladt Pressen", andet Oplag af „Min Broders Levned" til Pris en Rdl.

* * *

Efter at Fru *Thora Bagger* saaledes samtidig havde mistet baade sit eneste Barn og sin Mand, flyttede hun ud i Søndergade. Hun lærte at kende en Møllebygger *Borum*, der arbejdede paa Allerups Jernstøberi, og 1851 blev hun hans Hustru. De flyttede senere til Korsør, hvor Borum sammen med en Larsen begyndte et Jernstøberi, men denne Larsen kom snart efter tilbage til Odense, og Borum døde 1856, efterladende sig Enken og en Søn.

Fru *Thora fra Basnæs* var nu i sit urolige Liv for anden Gang Enke, og nu stod hun der i den By, hvor hun kun havde tilbragt nogle faa Aar, og stod vist ret tomhændet, ikke langt fra den Herregaard, hvor hendes Vugge stod. Hun henlevede nogle Aar i Korsør, tog siden til København, hvor hun døde 1897 i smaa Kaar. Hun blev da — mærkelig nok — stedt til Hvile i Korsør

ved sin *sidste* Mands Side — med hvem hun tilmed kun havde levet saa kort Tid — og *ikke* i Gravstedet i Odense ved den Mands Side, der til hende havde sunget med Navns Nævnelse („Et Sendebrev") en Digters Elskovssange i saa rige Toner og saa rigt Maal, at han derved har aabnet hende en Plads i Litteraturen ved Siden af sig selv. — Saaledes blev det altsaa ikke. — Hende, der holdt ud i Trængselstiden og blev sin Ungdomskærlighed tro til det sidste, de to, der havde delt Livsskæbne med hinanden! — Forøvrigt hæver selve hendes Livsførelse hende op blandt de Personer, hvis Navn lever.

En Kreds af Givere, der vilde hædre hendes Minde, sluttede sig da ogsaa senere sammen og rejste et Mindesmærke paa hendes Grav paa Korsør Kirkegaard. Det blev afsløret paa hendes Hundredaarsdag, den 14. August 1910, med en Festlighed, ved hvilken Forfatteren *Alfred Ipsen* og *Andreas Dolleris* og flere talte, og Graven blev prydet med flere Kranse, pyntet med røde og hvide Baand, samt en Krans fra *Familien*. Paa den 3 Alen høje Granitsten staar: „*Thora Alvilda Fiedler,* født 14. August 1810 paa Basnæs, død 13. Marts 1897 i København. Gift med Digteren Carl Bagger 1837—1846 og med William Borum 1851—1856. Fredet af Korsør Kommune." — Før den Tid havde Fru Thora end ikke sit Navn paa en Gravsten!

* * *

Om Digteren Baggers Grav paa Odense Kirkegaard skrev Alfred Ipsen i Pragtværket „Danmark": „Noget Monument er der ikke, kun en Plet Jord omgivet af et Jernrækværk, hvori en Plade med hans Navn. Trofast Vedbend fylder Jernets kolde Ramme." Efter den Tid — og det maa være sket kort efter — da Graven længe før var hjemfalden, har Odense By rejst Bagger den Sten, der nu findes paa hans Grav, en mørkpoleret, opretstaaende, med sit Fodstykke en Meter høj Granitsten. Den gentager den samme Indskrift, som forud stod, og endnu staar der bagved Stenen, paa den lille, ovale Plade paa Gitteret, og som her forud er gengivet. Dernæst er der tilsat: „Fredet af Odense Kommune". Men Stenen bærer ikke Aarstallet for, naar den blev rejst. Dog, den 29. April 1887 vedtog Byraadet at sætte Stenen og yde et Bidrag til Gravens Istandsættelse.

Men først i Hundredaaret efter Baggers Fødsel begyndte ret hans sidste Ønske i Digtet „Ønskerne" at ske Fyldest. Da begyndte „Æren at skinne ned paa hans Grav", og da fandt man mere, end hvad der forud var sket, Grund til at „bringe hans Navn til en yngre Old". Da kom hans Navn ikke alene frem i Odense By, men hans Digtning og hans Liv og Levned blev da paa mange Maader opfrisket. Bladene skrev Artikler derom, og der blev udgivet Mindeskrifter af *H. Schwanenflügel* og af *Andreas Dolleris*.

Denne sidstnævnte Skildring af Carl Bagger og hans Hustru — der dog først udkom nogle Maaneder efter Hundredaarsdagen — udgik i Odense. Den er en elegant udstyret Bog, et Skrift for særlige Bogvenner eller Bogsamlere, idet det kun er trykt i 488 nummererede Eksemplarer. Dette Tal er det Nummer, Digteren fik ved sin Fødsel paa Fødselsstiftelsen, og som han ved sin Daab mærkedes med ved Siden af sine Fornavne. I denne smukke Jubeludgave forekommer mange Portrætter samt nye og interessante Oplysninger efter da hidtil utrykte Kilder.

Paa Odense Kirkegaard, der er saa velholdt, at den regnes for en af de smukkeste Kirkegaarde her i Landet, er Baggers Gravsted Nr. 26, og det har en god og hyggelig Plads. Følger man den brede Gang, der til venstre for Indgangen gaar langs med Kirkegaardens sydvestlige Ydermur, er der paa venstre Haand kun een Række Grave. De ligger kønt og frit, aabent og dog fredelig skærmet af den med Træer og Vedbend tilvoksede Stensætning, som her slaar Kreds om de dødes stille Have. Her finder man et lille, velholdt, indgitret Gravsted med ovennævnte Sten mellem høje, grønne Gravplanter. Smukkest er her netop i Maj omkring Digterens Fødselsdag, naar hans Hvilested ligger frodig skygget af det solide Baggrundshegn, naar Foraaret med blomstrende Kastanier og anden Vaarpragt ombølger „hans Grav i Nord." Da mindes man atter om, hvorledes han selv har skildret Foraaret i sine her forud som Indledning fremførte og i andre Majdigte.

Paa Baggers Hundredaarsdag lod Odense Kommune Gravstedet festligt smykke med nygrusede Gange, blomstrende Syren og Spirea samt friske Paaskelillier i Hjørnerne. Men foruden den kommunale Udsmykning var Graven Genstand for Hæder fra forskellige Sider. Der var henlagt Kranse med Baand og Indskrift fra det Blad, Bagger ledede, o. fl. Paa Baandet, vedhæftet en Krans

fra Digteren Andreas Dolleris, var aftrykt det sidste Vers, hvormed hans alt omtalte smukke Jubilæumsskrift slutter, og som er Slutningen af et Digt, som Bogens Forfatter skrev 1879. (Det afveg i et Par Ord fra Bogens Tekst.) Paa Kransebaandet stod:

„Den Gang, Du daled, kendtes Du af faa,
og færre fletted Kranse til Dit Minde;
men for en yngre Old Dit Navn vil skinne,
Du, hvem jeg elsker, hvem jeg aldrig saa."

Der var ogsaa henlagt en Buket fra en i Viborg boende Dame (Datter af Hedeselskabets Medstifter, Morville), der fra sin tidligste Ungdom har kaldt Bagger for sin Yndlingsdigter, hvorpaa var skrevet: „Bedes godhedsfuldt henlagt paa Digteren Carl Baggers Grav. Emma Spreckelsen, født Morville."

Ved Graven fandt en lille Højtidelighed Sted, og samme Dag stod at læse i fynske og andre Blade følgende Opraab, undertegnet med 37 Navne, Folk i forskellige Livsstillinger:

„100 Aar er forløbne, siden Digteren *Carl Bagger* fødtes. De sidste Aar af sit Liv tilbragte han i Odense, og han blev stedt til Hvile paa Assistens Kirkegaard i denne By. Undertegnede, der har ment, at der kunde være god Grund til at rejse Digteren et passende Monument paa hans Grav, tillader sig herved paa Hundredaarsdagen for hans Fødsel at henvende sig til ærede Medborgere fra By og Land med Anmodning om at bidrage til et saadant."

Mindesmærket blev dog først rejst den 24. December 1914. Der blev i de mellemliggende syv Aar i Odense Byraad ført forskellige Underhandlinger om det Sted, hvor Stenen skulde rejses. Der blev foreslaaet Graabrødreplads ud for det Sted, hvor Baggers Bladvirksomhed faldt, og Byens forskellige Anlæg blev nævnt; endelig vedtog man i Efteraaret 1913, at Stenen skulde have Plads i Kongens Have. Her stod den ved Jernbanegade, nær ved den gamle Statsbanegaard, Øst for Landsarkivet — indtil Sommeren 1919, da Stenen flyttedes hen midt i Haven. Byen har saaledes begge Gange afgivet Pladsen, og den afholdt Udgifterne ved Stenens Opsætning. Selve Mindesmærket blev tilvejebragt for de indkomne Bidrag, ialt 2500 Kr., deraf var en enkelt Mands i Odense 1000 Kr.

Den høje, firkantede Granitsten, som paa sine brede Flader,

der paa alle 4 Sider er aldeles fyldt med Indskrifter, og med sine Ornamenter foroven, gør ret Indtryk af en Mindesten; man kommer nærmest til at tænke paa en Gravsten. Den er tegnet af Kunstneren Aksel Hansen og smukt udført — med ophøjet Skrift - af Billedhugger Østlund i Odense. Alle Indskrifterne er Brudstykker af Baggers egen Digtning, men uden Meddelelse derom eller om, *hvor* i denne Versene findes. Nedenstaaende Gengivelse af Stenens Tekst ledsages da her af saadanne Tilføjelser.

Paa Forsiden staar Navnet og ovenover dette det kendte, her forud nævnte sidste Vers af „Ønskerne", -- *det* skønne Digt, Bagger skrev, da han var 19 Aar gammel, og hvormed han i 1827 traadte frem for Offentligheden. Forsiden ser saaledes ud:

Men Æren
I skinnende Sølvermor,
Hun svæve ned paa min Grav i Nord,
Hun kæmpe kækt
Imod Glemselens Vold
Og sjunge mit Navn for en yngre Old!

* * *

Carl Bagger.
Levede i Odense fra 1836
Til sin Død 1846.

Gaar man rundt om Stenen, læses paa Sidefladen mod Vest 2 Mottovers af „Min Broders Levned" til Kapitel 17.

Arme forladte,
Ak, Du har ej
Fader, som tro
Kan vise Dig Vej,
Er og Dit Hjerte stærkt,
At Du kan
Savnfri tumles
I fremmede Land?
Arme forladte,
Ikke Din Arm
Slyngtes om Moderens
Elskende Barm;
Aldrig at skue,
Stakkel, Du fik
Glæden i Moderens
Funklende Blik.

Paa Bagsiden — ind mod Byen til — findes et Vers af Digtet „Dampskibet Løven" som Bagger skrev til sin Thora.

Jeg har Dig elsket,
Hvad de saa end sige,
Saa højt,
Som dette Hjerte elske kan;
Hvor Du var,
Der var og mit Himmerige,
Var mit forjættede,
Tilbedte Land.
Der gik en Straale
Fra Din lyse Pande,
Som spredte Klarhed
I mit mørke Sind,
Og lig et Solblik
Paa de græske Strande,
Skjalv Smilet
Paa Din foraarsfriske Kind.

Og endelig mod Øst atter to Mottovers af „Min Broders Levned", Kapitel 16.

Kun trøstig frem,
Min unge Fod,
Rask over Stub
Og knudret Rod!
Er Stien stejl
Og Dybet brat,
Gaar Trinet
End i bælmørk Nat
Naar blot i Sjælen
Morgenstunden
I Dæmringsskæret
Er oprunden,
Saa faar vel
Foden Fæste funden!

Stenen blev opstillet i al Stilhed og overgivet Offentligheden uden nogen som helst Højtidelighed. Den sidste Arbejder forlod Pladsen, som da var revet og gjort i Stand, saa omtrent med det sidste Dagskær, før Juleaften oprandt, og Kirkeklokkerne ringede Højtiden ind. Som Afsløringsfest ringede Klokkerne fra Byens Taarne Julefreden ind over den By, der nu afgav Bevis paa, at den mellem sine „henfarne store" (Baggers „Ønskerne") — Ste-

nen stod da og staar fremdeles til Eksempel tæt ved Tietgens Broncestøtte — ogsaa vedkendte sig Carl Baggers Indskud i dansk Aandsliv og vedkendte sig „for en yngre Old", ligesom for mange andre forudgangnes Vedkommende, tillige *ogsaa* at være *Carl Baggers By*.

Carl Baggers Mindesten i Kongens Have i Odense.

SKUESPILLERINDEN JOHANNE AMALIA STRENG, FØDT THIEME

ET BLAD AF ODENSE TEATERHISTORIE

Af *V. Woll*

I Aarene omkring 1810—20 gav forskellige rejsende Skuespillerselskaber Forestillinger paa Odense Teater. Saa mærkeligt det end lyder, spilledes der udelukkende paa Tysk, hvilket Sprog var de fleste optrædendes Modersmaal.

Blandt disse Selskaber nævnes særlig Görbing Francks, som begyndte her i Oktbr. 1809 og med enkelte Afbrydelser holdt ud til 1822, det sidste Aar suppleret med Medlemmer af Familien Becker, der senere dannede et eget Selskab. — Allerede H. C. Andersen nævner i „Mit Livs Æventyr" det Franck'ske Selskab, som i hans Barndom baade gav Operaer og Komedier i Odense. Den første Forestilling, han saa, var Holbergs „Politiske Kandestøber", bearbejdet som Opera! Men Byens Yndlingsstykke var dog efter Andersens Udsagn „Das Donauweibchen"; dette holdt sig i mange Aar paa de rejsende Selskabers Repertoire, betegnet som „comisk Trylleoper" i 3 Akter, gennem hvilke navnlig Hovedpersonen Hulda præsenteredes i en Mængde Forklædninger. Trods Chr. Molbechs nedsættende Udtalelser om de tyske Skuespil i Odense, navnlig om „Donauquinden eller hvad hun hedder" [1]), vovede Franck sig dog med sit Selskab til København i 1814, hvor bl. a. „Das Donauweibchen" blev opført paa Hofteatret, men fik en ublid Behandling i „Københavns nyeste Skilderi" (se Karl Schmidt: Medd. om Skuespil og Teaterforhold i Odense).

I Slutningen af 1821 gav det Franckske Selskab flere Forestillinger i Faaborg — „hvor der hver Gang haves fuldt Hus og høstes meget Bifald", skriver Iversens Avis d. 26. Oktbr. 1821 — og Direktøren havde her, som han bekendtgør i samme Blad den 5. Novbr., faael samlet det Skuespillerselskab, hvormed han „i denne Vinter snart venter at opvarte det ærede Publikum i Odense". — I denne Periode indtraf den lille Tildragelse, som omhandles i det følgende.

En af Selskabets kvindelige Kræfter, den purunge Jomfru Jo-

[1]) „Fragmenter af en Dagbog paa en Rejse i Danmark 1813."

hanne Amalia Thieme, henvendte sig til Sognepræst Wöldike i Faaborg og anmodede om at blive konfirmeret. Hun var født i Frohburg ved Leipzig d. 8. April 1804 og saaledes endnu ikke fyldt 18 Aar. I sin Barndom havde hun vel nydt nogen Undervisning af en Seminarist, men Faderen, der oprindelig var Bager, men senere havde ernæret sig som omrejsende Marionetspiller i Tyskland og Danmark [1]), havde ikke villet lade hende blive konfirmeret; forøvrigt havde ogsaa det omflakkende Liv, hun og Faderen havde ført, været til Hinder for en virkelig Konfirmationsforberedelse. Da Faderen efter hendes Udsagn mishandlede hende, havde hun forladt ham og var altsaa nu havnet ved det Franckske Selskab.

Imidlertid havde Pastor Wöldike, som han oplyste i sin Henvendelse af 1. Novbr. 1821 til Biskop Plum, prøvet hende i Kristendomskundskab og fundet, at han ved nogen Undervisning kunde bringe hende saavidt, at han med god Samvittighed kunde konfirmere hende. Men da hun ønskede snarest muligt at blive konfirmeret, fordi Selskabet snart skulde rejse, og hun paa Grund af sin Alder og Stilling nødig vilde, at Handlingen skulde foregaa offentlig i Kirken, androg Præsten om at maatte konfirmere hende i sit Hjem i Vidners Overværelse, ogsaa af den Grund, at han ikke var det tyske Sprog saa mægtig, at han dristede sig til offentlig at foretage en kirkelig Handling paa Tysk. — Efter Biskoppens Anbefaling gav Kancelliet den ønskede Tilladelse d. 1. Decbr. s. A. [2])

I Mellemtiden havde Selskabet dog forladt Faaborg. Søndag d. 18. Novbr. begyndte dets Forestillinger i Odense, og naar Iversens Avis d. 20. s. M. skriver, at „Selskabet iaar bestaar af et meget bedre kvindeligt Personale, end hans forrige var, og at det skal eje gode Syngestemmer, hvoraf vi kan vente imorgen at høre en Del i das Donauweibchen," har vel sagtens den endnu ukonfirmerede Jomfru Thieme været blandt disse. — Men endelig, da Direktør Franck mellem Jul og Nytaar gav en Række Forestillinger i Faaborg, lykkedes det hende at naa sine Ønskers

1) Faderen er antagelig den „Leipziger-Mekanikus Thieme", som iflg. E. Nystrøms „Offentlige Forlystelser paa Frederik VI.s Tid", I, 106, i Maj 1820 viste sit mekaniske Kunst- og Metamorfose-Teater paa Morskabsteatret paa Københavns Vesterbro, og her bl. a. opførte et Ridderskuespil i 3 Akter „Hertug Carl af Brabant", men kort efter fortrak til Dyrehavsbakken. Hvorledes Datteren er kommen til Fyen, vides ikke, men det kan dog bemærkes, at der ved denne Tid boede en Købmand Thieme i Odense.
2) Den foregaaende Fremstilling efter Indlæg til Sagen i Rigsarkivet.

Maal. Ikke alene blev hun konfirmeret 2. Juledag, men fire Dage derefter indtraadte hun i Ægtestand [1]) med sin Kollega ved Selskabet, den meget yndede Skuespiller Streng. — Konfirmationshandlingen foretog nævnte Sognepræst Wöldike; som Vidner havde han tilkaldt Byfogden i Faaborg, Assessor Wiborg, Nabopræsten Fangel fra Svanninge og Kateket Becker i Faaborg. Og Vielsen foregik altsaa d. 30. Decbr. sammesteds som Hjemmevielse iflg. Kongebrev. Brudgommen anføres som „Skuespiller Jacob Edvard Streng ved det Franckske Selskab, 34 Aar"; Forloverne var Direktøren Görbing Franck, „Borger i Odense", og Prokurator Knudsen.

Hvorvidt Romantik eller Realisme har været Drivkraften til Ægteskabet, maa overlades til Afgørelse af Læserens Fantasi. Helst vil vi tro det første, men det kunde jo ogsaa tænkes, at Bruden har næret let forklarlige Ønsker om at undgaa Faderens ublide Herredømme, eller at sikre sin borgerlige Agtelse og Stillingen ved Selskabet. — I hvert Fald tør man ikke af den hurtige Vielse slutte andet, end at Parterne har ønsket, at den samme Præst, der kendte Bruden fra Konfirmationsforberedelsen, ogsaa skulde stifte hendes Ægteskab. Hvis der havde været noget at udsætte paa hendes Moral, havde Præsten næppe indladt sig paa at virke saa indtrængende for hendes Konfirmation for, som han skriver, „at delagtiggøre i det hellige Naademaaltid". Ejheller findes der i Faaborg eller Odense Kirkebøger i et længere Tidsrum omkring Aarsskiftet 1821—22 nogen Barnefødsel, der kan henføres til Eduard Streng og hans Hustru. — Derimod kundgjorde Ægtefællerne med synlig Glæde deres Ægteskab i Iversens Avis for 7. Januar 1822, hvor de lod indrykke følgende:

„Unser am 30ten December glücklich vollzogene Eheverbindung haben wir das Vergnügen theilnehmenden Freunden und Bekannten hiermit anzuzeigen.

Odense, 7ten Januar 1822.

Amalie Streng, geb. Thieme. *Eduard Streng.*"

(Hermed har vi den Fornøjelse at meddele deltagende Venner og Bekendte vort den 30. December lykkelig fuldbyrdede Ægteskab.)

[1]) Man erindre herved, at lige til den nyeste Tid kunde man ikke blive viet i Folkekirken uden at være konfirmeret.

Og endelig havde den unge Hustru allerede d. 11. Marts s. A. den Ære, at Selskabets Afskedsforestilling i Odense blev givet til Benefice for hende, en Omstændighed, der synes at vidne fordelagtigt om hendes Yndest hos Publikum. — Iversens Avis for 5. og 8. Marts 1822 indeholder hendes Bekendtgørelse derom; den gengives her i sin Helhed for at vise, hvorledes Scenens Børn for et Aarhundrede siden henvendte sig til Offentligheden:

„Ærbødigst Theater-Indbydelse.

Mandagen d. 11. Marts bliver til Benefice for Undertegnede og tillige som sidste Forestilling opført: *Røverværtshuset i Schwarzwald,* Lystspil i to Acter, bearbejdet efter en sand Tildragelse af Hensler. Derefter *Harald, de Danskes Konge,* eller *Kierligheds og Troens Magt,* heroisk-romantisk Drama af Carl Thienemann. Til Slutning nogle mimisk-plastiske Tableaux og *Vor Afsked fra Odense,* en mimisk Leiligheds-Scene, ledsaget af en Taksigelses- og Afskedstale. — Idet jeg saaledes slutter Rækken af dem, som ærbødigst bede om et Beviis paa Publicums Gunst, smigrer jeg mig med Haabet om, at Samme ogsaa vil beære mig, ligesom mine Forgiængere, med et talrigt Besøg, især da denne er vor Afskeds-Forestilling. - - Billetter og bestemte Pladser kunne faaes i mit Logis hos Hr. Skolelærer Raben paa Torvet og om Aftenen ved Indgangen.

Amalia Streng."

Om selve Beneficeaftenen skriver Avisen, at der sluttedes med en mimisk-plastisk Afskedsscene „Vor Afsked fra Odense", under hvilken Hr. Streng „med Følelse fremsagde en vakker Epilog til Taksigelse, medens tvende Skuespillerinder bekransede et Altar, hvorpaa læstes i Transparent de Ord *Heil Odense*".

Man fejler næppe ved at antage, at den ene af de tvende Skuespillerinder har været Beneficiantinden, den unge Mad. Streng.[1])

Fyens Stiftsavis for 22. Febr. 1822 bebudede, at Selskabet i Løbet af Foraaret agtede sig til Jylland, men Direktøren bekendtgør dog i Iversens Avis for 22. Marts, at han agter at opføre Kotze-

[1]) Skuespillerinder betegnedes indtil over Aarhundredets Midte som „Madame" og „Jomfru"; ved det kgl. Teater endda officielt lige til 1870 — kun *Fru* Heiberg nød her godt af sin Mands Professor-Rang.

bues 4-Akts Stykke „Strikkepindene" i Nyborg d. 24. s. M. og ved en senere Forestilling den uopslidelige „Donauweibchen". — Af Vestsjællands Avis sees, at Franck i April har givet Forestillinger i Korsør og Slagelse, hvorfra han i Maj drog til Næstved. Ogsaa paa denne Rejse gav han (f. Eks. i Slagelse d. 28. April) „das Donauweibchen eller Nixedronningen" [1]) i Forbindelse med „en mimisk-plastisk Tableaux i 8 Billeder, Kotzebues Mord", som endda opførtes „efter fleres Forlangende".[2]) — Datidens Avisefterretninger om indenlandske Forhold var imidlertid yderst knappe og kortfattede, og nogen Meddelelse om, hvorvidt Ægteparret Streng var med paa denne Tournée, har jeg ikke fundet, ligesaalidt som nogen Oplysning om dets senere Skæbne.

Interessen for tyske Skuespil tabte sig ret naturlig her i Landet, efterhaanden som Nationalfølelsen vaktes, og de tyske Skuespillere er da antagelig dragne syd paa til deres Hjemland. — Navnet Johanne Amalia Streng født Thieme maa Læserne da nøjes med at se „som et Stjærneskud" paa disse Blade. — Men lad os i hvert Fald haabe, at hun har faaet en bedre Skæbne end den fejrede Sangerinde, som i H. C. Andersens Drengeaar begejstrede alle som „das Donauweibchen". Da han som Student besøgte Odense Hospital, gensaa han hende som Lem dér, „en mager, lille, fin Kvinde med rynkede Kinder og i en fattig Silkekjole, der engang havde været sort". De andre gamle Kvinder kaldte hende „den tyske Madame", og den eneste Erindring om hendes Fortids Herlighed var et Portræt i forgyldt Ramme over hendes Seng, forestillende hende selv i Rollen som „Emilie Galotti". [3])

[1]) Det tyske Nixe betyder Havfrue, Flodnymfe. [2]) Den masseproduktive tyske Skuespilforfatter Kotzebue var i 1819 af politiske Grunde bleven myrdet af en Student Sand, hvorfor Folkeviddet sagde om Kotzebue, at han levede af Blæk og døde af Sand. [3]) „Mit Livs Æventyr" I. Kap. VI.

MEDDELELSER TIL MEDLEMMERNE

Hovedbegivenhederne i Historisk Samfunds Virksomhed i 1937 har som sædvanlig været Aarsmødet, Sommerudflugten og Udgivelsen af Aarbogen.

Aarsmødet holdtes den 18. Februar paa Missionshotellet i Odense. Formanden bød Velkommen og gav Ordet til Foredragsholderen, Lektor Hakon Müller, Odense, der talte om Kancelliraad Søren Hempel som Stænderdeputeret. Paa Grundlag af Stændertidendes Mødereferater og andre Kilder, navnlig Hempels egne i Landsarkivet opbevarede utrykte Dagbøger, tegnede Lektor Müller et levende Billede af Hempels ejendommelige Personlighed og skildrede hans Syn paa Datidens politiske Problemer og paa Kollegerne i Stænderforsamlingen og disses Opfattelse af ham.

Den paafølgende Generalforsamling indlededes med, at Proprietær Hjort, Baagegaard, valgtes til Dirigent; han omtalte kortelig Historisk Samfunds Tilblivelse for 25 Aar siden og de første vanskelige Aar. Derefter aflagde Formanden Beretning om det i Aarets Løb forefaldne, navnlig den vellykkede Sommerudflugt til Dalum, Kerteminde og Hindsholm, og Kassereren, Revisor L. Larsen, forelagde Regnskabet, der godkendtes. Som det vil ses af det trykte Regnskab, er det fra 1935 overførte Underskud, der skyldtes de store Omkostninger ved Udgivelsen af Bogen om Assens, i 1936 nedbragt med over 1000 Kr., saaledes at Gælden til Trykkeriet nu omtrent er bragt ud af Verden, uden at det har været nødvendigt at røre ved Foreningens i Kreditforeningsobligationer anbragte Formue.

De afgaaende Bestyrelsesmedlemmer, Gaardejer Dinesen, Lærer Elling, Forpagter Hansen, Pastor Idum og Museumsassistent Svend Larsen, genvalgtes. Ligeledes genvalgtes Revisorerne (Tømrermester H. Johansen og Fuldmægtig O. Jepsen) og Revisorsuppleanterne (Journalist H. P. Rasmussen og Rentier Rasmus Skovsgaard).

Under den efterfølgende almindelige Drøftelse af Foreningens Anliggender gjorde Formanden Rede for den paatænkte forbedrede Udstyrelse af Aarbogen. Med Hensyn til Sommerudflugten var der mest Stemning for at henlægge den til Valdemarsdagen,

og Lektor Müllers Forslag om at lade den gaa til Løgismose og Faaborgegnen fik stærk Tilslutning.

Paa Foranledning af Pastor Fabricius, Gislev, førtes der en livlig Diskussion om Muligheden for et Samarbejde med Svendborg Amts historiske Samfund om et fælles Aarsskrift. Tanken om et saadant Samarbejde, der jo er bleven drøftet gentagne Gange paa tidligere Generalforsamlinger, fik stærk Tilslutning i Forsamlingen, og der blev fra flere Sider fremsat Ønske om, at Bestyrelsen vilde arbejde for Tankens Virkeliggørelse, ud fra den Betragtning, at de to fyenske Amter udgør en naturlig Helhed, at Amtsgrænserne kun har forholdsvis ringe historisk Betydning, og at det vil være muligt ved forenede Kræfter at skabe et virkelig smukt og lødigt fyensk historisk Aarsskrift, større og bedre end hvad de to Amtssamfund nu er i Stand til at byde Medlemmerne.

Tirsdagen den 15. Juni (Valdemarsdagen) foretoges den aarlige *Sommerudflugt*, der i Overensstemmelse med de paa Generalforsamlingen fremsatte Ønsker gik til Løgismose, Steensgaard, Faaborg og Horne. Ved 11-Tiden samledes Deltagerne i et Antal af over 300 ved Løgismose. Godsejer Jessen havde elskværdigt givet Tilladelse til ikke blot at bese den gamle Renæssanceborg ude fra, men ogsaa at foretage en Rundtur gennem Stuerne; bagefter fortalte Lektor Hakon Müller nogle Hovedtræk af Gaardens Historie, hvortil er knyttet Navne som Rigshofmesteren Peder Oxe, den ene af Gaardens Bygherrer. Efter en Frokostpavse i Falsled Kro kørte man videre til Steensgaard. Ogsaa her havde Ejeren, Lensgreve Bille-Brahe-Selby, givet Tilladelse til en Rundtur gennem Stueetagen, med de skønne Møbler og Familieportrætter, og i Borggaarden fortalte Adjunkt Blomberg i korte og fyndige Træk Gaardens Historie. Turen gik videre til Faaborg, hvor Selskabet modtoges af cand. pharm. Brandt og Boghandler Bager, der venligst bistod ved Tilrettelæggelsen af Besøget. Man samledes først i Kirken, hvis Historie skildredes med stor Kyndighed af Kirkehistorikeren Pastor Fabricius; bagefter gik den ene Halvdel af Forsamlingen til det kulturhistoriske Museum i Holkegade, den anden Halvdel til Kunstmuseet i Østergade med den udmærkede Samling af fyensk Malerkunst. Derimod maatte en paatænkt Byvandring opgives, fordi man skulde videre til Horne. I den ejendommelige gamle Horne Kirke, hvis ældste Del er den eneste bevarede fyenske Rundkirke, holdt Pastor Fabricius

Dagens fjerde og sidste Foredrag, hvori han skildrede Kirkens Historie og navnlig dvælede ved Forudsætningerne for dens Tilblivelse i de urolige Tider i Midten af det 12. Aarh., Vendertogenes Tid. Den vellykkede Udflugt sluttede i Dyreborg, i hvis Restauration man spiste den medbragte Mad. Og derefter gik Turen hjemad.

H. BERNER SCHILDEN HOLSTEN

BESTYRELSENS MEDLEMMER ER:

Lensbaron H. Berner Schilden Holsten, Langesø, Formand.
Lærer N. M. Elling, Søndersø pr. Odense, Næstfmd. } Skrift-
Pastor A. R. Idum, Føns pr. Nørre Aaby. } udvalg.
Museumsassistent Svend Larsen, Odense. }
Landsarkivar H. Hatt, Odense, Sekretær. }
Revisor L. Larsen, Odense, Kasserer.
Apoteker P. J. de Neergaard, Odense.
Branddirektør Chr. Behrendt, Middelfart.
Bibliotekar J. Holck, Assens.
Gaardejer A. Dinesen, Bukkerup pr. Glamsbjerg.
Forpagter Chr. Hansen, Østrup pr. Otterup.
Landsretssagfører H. Dela, Bogense.
Lærer P. R. Olsen, Salby-Torup pr. Mesinge.

HISTORISK SAMFUND FOR ODENSE OG ASSENS AMTER

REGNSKAB FOR 1936

		Kr. Ø.	Kr. Ø.
Overført Underskud fra forrige Aar			1.376 01
Tilskud fra:	Kr. Ø.		
Vends m.fl. Herreders Spare- og Laanekasse	20 »		
Fyens Stifts Kommunefond	200 »		
Staten	155 »		
Apotheker Neergaard	100 »		
		475 »	
Indvundne Renter		169 91	
Salg af gl. Aarbøger		381 25	
Kontingenter:			
2 Medlemmer à 10 55	21 10		
4 — à 5 55	22 20		
1 — à 6 55	6 55		
573 — à 3 55	2.034 15		
1 — à 3 35	3 35		
1 — à 3 95	3 95		
340 — à 3 »	1.020 »		
22 — à 2 05	45 10		
		3.156 40	
944 Medlemmer			
Beholdning	1.685 98		
Gæld til Trykkeriet	2.017 10		
Underskud	331 12		
		331 12	
Trykning af Aarbog			2.017 10
Porto og Fragt			376 69
Forfatterhonorarer			414 »
Dansk Historisk Fællesforening			74 23
Diverse Udgifter			255 65
		4.513 68	4.513 68

Desuden ejer Samfundet 3.000 Kr. Kreditforeningsobligationer.

Odense, den 13. Februar 1937.

L. LARSEN
Kasserer

Ovenstaaende Regnskab er fundet i Overensstemmelse med Bøgerne. Alle Bilagene var til Stede.
3.000 Kr. Kreditforeningsobligationer er os foreviste. Kassebeholdningen var til Stede.

Odense, den 15. Februar 1937.

H. JOHANSEN O. F. JEPSEN

SAMFUNDETS PUBLIKATIONER

Historisk Samfunds Aarbøger

Aargangene 1913, 1914, 1916 og 1917 er udsolgt.

Rene og velholdte Eksemplarer af disse Aargange købes af Samfundet for 3 Kr. pr. Hæfte. Tilbud bedes rettet til Sekretæren, Landsarkivar Hatt, Landsarkivet, Odense.

Aargangene 1915, 1920 og 1921. Af disse haves kun et lille Restoplag.

For Medlemmer, indtil videre Pris pr. Hæfte	Kr.	3,00
For andre, Bogladepris pr. Hæfte	-	4,50

Aargangene 1918—1919 og 1922—1930. For disse er Prisen indtil videre nedsat saaledes:

For Medlemmer, Pris pr. Hæfte	-	1,00
1922—1925 samlet	-	3,00
1926—1930 samlet	-	4,00
For andre, Bogladepris pr. Hæfte	-	1,50
1922—1925 samlet	-	4,50
1926—1930 samlet	-	6,00

Aargangene 1931—1934, 1936 og 1937.

For Medlemmer, Pris pr. Hæfte	-	3,00
For andre, Bogladepris pr. Hæfte	-	4,50

Registerhæftet ..... - 0,50

Det medfølger gratis ved Køb af et eller flere Hæfter af de Aargange (1913—1925), for hvilke det er udarbejdet.

Jacob Madsens Visitatsbog

4 Hæfter. For disse er Priserne nedsat saaledes:

For Medlemmer, Pris pr. Hæfte	-	0,50
For andre, Bogladepris pr. Hæfte	-	0,75

Laur. Maaløe: Assens gennem 700 Aar

Medlemspris	-	5,00
Bogladepris	-	7,50

Meddelelse til Medlemmerne

Onsdag den 9. Februar 1938 Kl. 2 afholder HISTORISK SAMFUND Generalforsamling paa det nye Missionshotel i Odense.

Dagsordenen for Generalforsamlingen:

1. *Museumsassistent, cand. mag. Svend Larsen holder Foredrag om Indsamling og Opbevaring af fyenske Fortidsminder før og nu.*
2. *Meddelelser fra Formanden.*
3. *Regnskabet fremlægges til Godkendelse.*
4. *Valg af Bestyrelsesmedlemmer (efter Tur afgaar Branddirektør Behrendt, Landsretssagfører Dela, Landsarkivar Hatt, statsaut. Revisor L. Larsen og Lærer Olsen).*
5. *Valg af 2 Revisorer og 2 Suppleanter (Tømrermester Johansen, Fuldmægtig O. Jepsen, Journalist Rasmussen og Rentier Rasmus Skovsgaard afgaar).*
6. *Forhandling om Samfundets Anliggender.*

P. S. V.

H. BERNER SCHILDEN HOLSTEN

INDMELDELSER i Historisk Samfund modtages af Sekretæren, Landsarkivar Hatt, Landsarkivet, Odense, og af Kassereren, Revisor L. Larsen, Flakhaven 1, Odense, til hvem ogsaa Adresseforandringer bedes meddelt.

HJEMSTAVNSBOGEN „FYN", udgivet af Olaf Andersen og N. M. Elling, faas nu til nedsat Pris (4 Kr.) i Boghandelen eller ved Henvendelse til Andelsbogtrykkeriet i Odense.